

İTİFAQ DAIM MƏKTƏB

VE

MƏKTƏBƏ QƏDƏR

MƏRBIYƏ

2005
1

***İbtidai məktəb
və
məktəbəqədər
tərbiyə***

1970-ci ildən çıxır.

2005, № 1 (170)
yanvar - fevral - mart

JURNAL

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin orqanı

2005

1

Abbasov Ə. Təhsil islahatı və kurikulum	3
<u>Fənlərin tədrisi və qabaqcıl təcrübə</u>	
Kərimov Y. Ş. «Addım- addım proqramı» məktəbimizi addım- addım haraya aparır?.....	6
Şükürova Q. Əməkdaşlıq pedaqogikası və şagirdlərin təlim marağının artırılması.....	11
Abbasov C. Azkomplektli məktəblərdə savad təliminin təşkilinin xüsusiyyətləri.....	16
Musayev Ə. Didaktik oyunlar və əyləncəli çalışmalar şagirdlərin riyazi təfəkkürünün formalaşdırılması vasitəsi kimi	20
Əliyeva R. I sinifdə həndəsi materialın tədrisinə dair.....	24
Həsənova N. İstedadlı şagirdlərlə iş prosesində müasir təlim metodlarından istifadə	28
<u>Pedaqoji nəzəriyyə</u>	
Zəkuyev İ. «Pedaqoji texnologiya» anlayışı haqqında	32
<u>Pedaqoji irsimiz</u>	
Tahirli A. C.Hacıbəylinin publisitikasında mənəviyyat və maarif məsələləri.....	37
Qədimov Ə. Məhəmməd Tağı Sidqinin uşaq hekayələri.....	45
<u>Məktəbəqədər tərbiyə</u>	
Həsənova R. Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində idarəetmə.....	51
Məmmədova X. Uşaq yaradıcılığı - aydın, maraqlı, obrazlar dünyası	55
Hərəkətli oyunlar.....	62
Məmmədova A. – Nümunəvi tərbiyə ocağı	63
<u>Validiyenlər üçün</u>	
Əsədova Z. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların ünsiyyət mədəniyyəti haqqında	67
<u>Metodik məsləhət</u>	
İbtidai siniflərdə dərs ilinin axırında ana dilindən yekun yoxlama işləri üçün materiallar.....	69
Suallara cavab.....	71
<u>Həkim məsləhəti</u>	
İsmayılova Z. Yodun uşaqların sağlamlıq vəziyyətinə təsiri.....	73
<u>Tənqid və bibliografiya</u>	
Yeni «Əlifba» dərsliyi haqqında	77
Səmədov F. Azərbaycanda ibtidai riyazi təhsilin inkişafında pedaqoji mətbuatın rolu.....	86
<u>Sinifdən xaric oxu üçün</u>	
Çalxanqaya N. Tığana.....	88
Yusifov R. «Novruz bayramı» sevincləri.....	92

Baş redaktor: **Y.Ş.Kərimov**

Redaksiya heyəti: **A.Muradov, N.Əliyeva, A.Həsənov, V.Xəlilov, N.Alnağıyeva, S.Həmidov, Ə.Hüseynov, L.Məmmədova, R.Süleymanova**

Yığılmağa verilmiş: 01. 02. 2005. Çapa imzalanmış 01. 03. 2005.

Kağız formatı: 70x100 1/16. Şərti çap vərəqi 6.

Sifariş №116. Tirajı 500. Qiyməti 10 000 manat.

Redaksiyanın ünvanı: 370010, Bakı, Azərbaycan prospekti, 40, Tel.: 493-84-41.

«Nasir» nəşriyyatının mətbəəsində çap edilmişdir.

Ünvan: Bakı, A.Tağızadə küçəsi 17. Tel.: 431-11-00.

TƏHSİL İSLAHATI VƏ KURRİKULUM

Ənvər Abbasov,
Təhsil Problemləri İnstitutunun direktor müavini,
pedaqoji elmlər namizədi

Azərbaycanda yeni cəmiyyətin qurulması öz xarakterinə uyğun yeni münasibətlərin yaranmasını tələb edir. Bütün sahələrdə, o cümlədən təhsildə dəyişikliklərin aparılmasını bir zərurət kimi qarşıya qoyur. İslahat proqramı «təhsil alanın şəxsiyyət kimi formalaşdırılmasını, onun təlim-tərbiyə prosesinin əsas subyektinə çevrilməsini başlıca vəzifə hesab edən, milli zəminə, bəşəri dəyərlərə əsaslanan, bütün qrupların fəaliyyətini təhsil alanın mənafeyinə xidmət etmək məqsədi ətrafında birləşdirən yeni təhsil sisteminin yaradılmasını» mühüm vəzifələrdən biri kimi irəli sürür.

Yerinə yetirilən vəzifələr, görülən işlər təhsil sahəsində yeni məzmun və struktur dəyişiklikləri ilə nəticələnir, yeni pedaqoji təfəkkür formalaşır. Bu isə öz növbəsində yeni anlayışlar sisteminin yaranmasını tələb edir.

İslahatın gedişi prosesində dilimizə xeyli anlayışlar daxil olmaqdadır. **Kurrikulum** belə anlayışlardan biridir.

Kurrikulum nədir? «Kurrikulum» latın sözu olub, lüğəvi mənası «kurs», «elm» deməkdir. Bu söz ingiliscə-rusca lüğətlərdə «təlim kursu», «tədris planı», «proqram» kimi izah olunur. Bəzi alimlərin qeyd etdikləri kimi, 1876-cı ildən etibarən ondan bir termin kimi istifadə olunmağa başlanmışdır. İlk fənn kurrikulumları 1918-ci ildə ABŞ-da meydana gəlmişdir. Ötən əsrin 70-ci illərindən sonra kurrikulum nəzəriyyəsi formalaşmışdır. Azərbaycanda bu termindən keçən əsrin 90-cı illərinin axırlarından başlayaraq istifadə olunur.

Kurrikulum dünyanın mütərəqqi təhsil modellərindən biri olmaqla hazırda geniş miqyasda tətbiq olunur. Avropa ölkələrində kurrikulumla təhsilin əsasını təşkil edən sənəd kimi yanaşılır. Konseptual sənəd kimi onun məzmununda standartlar, zəruri minimum, təhsil alanların hazırlığına qoyulan tələblər, texnologiya və qiymətləndirmə məsələləri əhatə edilir. Əslində bu məsələlərin hər biri kurrikulumda onun tərkib hissəsi mühüm komponentləri kimi ehtiva olunur. Həmin komponentlərin bir-birilə qarşılıqlı əlaqəsi, hər hansı birinin digərini tamamlaması, onun məntiqi davamı olması vacib tələb kimi gözlənilir.

Təhsil kurrikulumları xarakterinə görə iki yerə ayrılır. Onlardan birincisi fənyönümlü, ikincisi isə şəxsiyyətyönümlü kurrikulum adlanır. Fənyönümlü kurrikulumlar məzmun etibarilə elm sahəsini, onun mükəmməl anlayışlar sistemini əhatə etməklə bilavasitə bu anlayışların mənimsənilməsinə istiqamətləndirilir. Belə kurrikulumların keyfiyyətində biliklərin həcmi və miqdarı əsas rol oynayır. Bütün praktik bacarıqların yerinə yetirilməsində məqsəd biliklərin möhkəmliyini, davamlılığını artırmağa xidmət göstərməkdən ibarət olur. Praktiki əhəmiyyət daşıyan bacarıq, vərdiş və qabiliyyətlər arxa plana keçir, fənnin elmi

potensialı artır, məlumatlıq səviyyəsi çoxalır. Şagirdlər özlərinə praktik cəhətdən lazım olmayan fundamental bilikləri öyrənmək məcburiyyətində qalırlar.

Belə kurikulumlardan daha çox ixtisaslar, təmayüllər üzrə təhsil alma prosesində istifadə olunur. Eyni zamanda onlara ali təhsilin bakalavr və magistr pillələrində məzmunun formalaşdırılması, müxtəlif elm sahələrinə aid fənnlərin məzmununun müəyyənləşdirilməsi zamanı müraciət edilir.

Şəxsiyyətyönümlü kurikulumlar bilavasitə həyati bacarıq və vərdislərə üstünlük verilməsi ilə fərqlənir. Bu kurrikuluma görə insanın gələcək həyat fəaliyyətində lazım olacaq praktik bacarıq və vərdislər əhatə edilir, onun əqli fəaliyyətlə bağlı qabiliyyətlərinin formalaşması ön plana çəkilir.

Tələb olunan bacarıq və vərdislərin formalaşdırılmasına imkan yaradan minimum biliklərin həcmi müəyyənləşdirilir. Bu biliklər ümumi təlim məqsədlərinə çatmaq üçün vasitə kimi nəzərdə tutulur. Onlar elə biliklərdir ki, dinamik xarakterə malik olub, müəyyən bacarıq və vərdislərin, əqli fəaliyyət növlərinin əsasında durur. Daha çox funksional dəyərliliyi ilə seçilir. Belə kurikulumlardan, adətən, təhsilin icbari mərhələsində istifadə olunur. Şagirdlərin hazırlığına verilən minimum tələblər də bu kurikulumlara daxil edilir və dövlət tərəfindən təsdiqlənərək hüquqi status alır.

Şəxsiyyətyönümlü kurikulumlar integrativ məzmunu ilə seçilir. Oradakı fənlərin adlandırılmasında, məzmunun müəyyənləşdirilməsində şəxsiyyətin formalaşması üçün əhəmiyyət kəsb edən və bilavasitə insanın şəxsi fəaliyyəti üçün lazım olan tələblər əsas götürülür. Kurrikulumların integrativ məzmununda hazırlanması onun bir neçə cəhətdən keyfiyyətinin yüksəlməsinə təsir göstərir.

Birinci, fənlərin integrasiyası onların sayının azalması ilə nəticələnir. Məzmunca yaxın fənlər sintez edilir.

İkinci, fənlərin integrasiyası həftəlik saatların minimum səviyyəyə endirilməsinə imkan yaradır. Bu isə təlim yükünün – məşğələlərinin sayının azalmasına gətirib çıxarır.

Üçüncü, şagirdlərin həyati əhəmiyyəti olan bilik, bacarıq və vərdislər qazanmalarına, onların şəxsiyyətinin formalaşması üçün ən zəruri praktik işlərin həyata keçirilməsinə imkan yaranır.

Bütün bunlar bütövlükdə təhsilin humanist prinsip əsasında qurulmasına təminat verir.

Ölkəmizdə Təhsil İslahatının həyata keçirilməsi üzrə iş davam edir. Təhsil Nazirliyi tərəfindən hazırlanmış 10 illik (2003-2013-cü illər) Təhsil İslahatı Strategiyasına əsasən 2003-2007-ci illəri əhatə edən birinci layihədə təhsilin məzmunu ilə bağlı ciddi tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. 5 komponentdən ibarət olan bu layihədə ümumi təhsilin keyfiyyəti və real tələbatlara uyğunluğu yeni məzmunun yaradılması üzrə işləri əhatə etməklə aparıcı yer tutur. Bunların yerinə yetirilməsi üçün isə Kurrikulum islahatı çərçivəsində tədbirlərin həyata keçirilməsi planlaşdırılır.

Ölkədə gedən Təhsil İslahatının mühüm tərkib hissəsi kimi kurrikulum islahatının həyata keçirilməsi üçün birinci növbədə təşkilati bazanın möhkəmləndirilməsi lazım idi. Bu, ilk növbədə islahat çərçivəsində kurrikulum üzrə nəzərdə tutulmuş vəzifələrin həyata keçirilməsində yaradılmış çətinliklərdən irəli gəlirdi. Ona görə də həmin sahədəki çətinlik və ehtiyacların aradan qaldırılması, müasir tələblərə cavab verən ümumi təhsilin kurrikulumunun hazırlanması və bu sahədə fəaliyyətin vahid bir mərkəzdən əlaqələndirilməsi məqsədi ilə Təhsil Problemləri İnstitutunun nəzdində Kurrikulum Mərkəzi yaradılmışdır. Mərkəz ümumtəhsil məktəbləri üçün beynəlxalq standartlara uyğun kurrikulumların yaradılması işini həyata keçirərək, bu sahədə ardıcıl tədqiqatlar aparacaq, məlumatlar toplayacaq, kurrikulumun mühüm komponenti kimi, zəruri minimumun şagirdlərin hazırlığına verilən tələblərin, müəllim, şagird fəaliyyəti üçün ümumi müddələrin müəyyənləşdirilməsinə xüsusi diqqət yetirəcəkdir.

Mərkəzdə həm də kurrikulumların monitorinqini və qiymətləndirilməsini keçirmək üçün tədbirlər işlənəcək, onların tətbiqi istiqamətində təkliflər hazırlanacaqdır. Bundan əlavə, kurrikulumla bağlı ən yeni fikirlərin müəyyənləşdirilməsi, toplanması və yayılması istiqamətində işlər aparılacaqdır. Bütün bu işlərin görülməsinə pedaqoji tədqiqata həvəs göstərən qabaqcıl müəllimlər cəlb olunacaq, onların qüvvəsindən istifadə ediləcəkdir. Mərkəzin fəaliyyətində kurrikulumun tətbiqi, qiymətləndirilməsi və inkişafı ilə əlaqədar konsepsiyaların, qabaqcıl beynəlxalq təcrübələrin öyrənilməsi məqsədilə sistemli işlərin aparılması da nəzərdə tutulur.

Mərkəzdə fəaliyyət göstərən şöbələrdən biri ibtidai təhsil kurrikulumu adlanır. Bu şöbənin gələcək fəaliyyətində ibtidai təhsil üzrə milli və fənn kurrikulumları hazırlanacaqdır. Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, hazırki şəraitdə bu problem üzrə kadrların peşəkarlıq səviyyəsinin yüksəldilməsi sahəsində çətinliklər mövcuddur. Bu çətinliyin aradan qaldırılması mühüm problemdir.

* * *

Təhsil işçilərinin nəzərinə!

Jurnalın Nizamnaməsinə uyğun olaraq il ərzində iki dəfə ona əlavənin çap olunması nəzərdə tutulur.

İlk əlavə «Əsrin uşaqları» adlanacaqdır. Kitabda məktəbəqədər yaşlı uşaqların, həmçinin ibtidai sinif şagirdlərinin təsviri incəsənət, musiqi, xoreografiya, əl əməyinin müxtəlif növləri, ədəbi yaradıcılıq, idman və digər sahələrdə fərqlənənlərlə əlaqədar yazılar əhatə olunacaqdır. Bundan məqsəd gənc istedadları aşkara çıxarmaq və onların inkişafına təkan verməkdir.

Məktublarınızı gözləyirik!

Redaksiya

**«ADDIM-ADDIM PROGRAMI» MƏKTƏBİMİZİ ADDIM-ADDIM
HARAYA APARIR?**

Prof. Y.Ş.Kərimov

Müstəqilliyə qədəm qoyduğumuz vaxtdan keçən dövr təhsil quruculuğu sahəsində axtarışlar dövrüdür. Artıq təhsil sahəsində mühüm quruculuq işlərinə başlanmışdır. Həmişə olduğu kimi, təhsildə əsaslı yeniliklər ilk növbədə orta ümumtəhsil məktəblərində, xüsusilə ibtidai siniflərdə baş verir.

Bü gün təhsil sahəsində yeniliklərdən danışan, məktəbi yeniləşdirməyi, bütövlükdə təhsil sistemini yenidən qurmağı tələb edən çoxdur. İndi hamı yeni təhsil standartı, yeni tədris planı, yeni proqram, yeni dərslik və dərs vəsaiti, yeni metodik vəsait, yeni metod və priyomlar, yeni əyani vəsait və didaktik material, təlimin yeni təşkilat forması - yeni dərs tələb edir. Biz bu istiqamətdə atılmış hər bir addımı rəğbətlə qarşılayır qiymətləndirir, təşəbbüskarları daha ciddi axtarışlara sövq edirik. Bəla burasındadır ki, yeniliyin mahiyyətini aydın dərk edən azdır. Ona görə də fürsətdən istifadə edən bəzi «alimlər», «praktik işçilər» özlərini tanıtdırmaq, yerlərini möhkəmləndirmək, qazanc əldə etmək xatirinə populist çıxışları ilə aləmi bir - birinə qatırlar. Belələri yeniliyin mahiyyəti, bugünkü məktəbin hansı yeniliklərə ehtiyacı olması, saysız - hesabsız «yeniliklər bankından» məktəbə nələrin, hansı məqsədlə və necə gətirilməsi üzərində lazımcınca düşünmürlər.

Bu gün hər bir alim, təhsil işçisi, müəllim özünə sual verməlidir: «Mən təhsil islahatına nə vermişəm». Bu gün hər birimiz vicdanımız qarşısında hesabat verməliyik. Düşünməliyik: nə üçün hər hansı yenilik ancaq xaricdən eksport olunur? Biz nə üçün onu kor-koranə qəbul edirik? Bəlkə həmin təcrübə ciddi şəkildə öyrənilməli, təhlil olunmalı, vaxtaşırı elmi - praktik nəticələr çıxarılmalı, məqsədəuyğun şəkildə özünü küləşdirilməlidir. Bəlkə, müsbət nəticəsi, bəhrəsi görünəndən sonra yaymağa çalışmalıyıq.

Müstəqil dövlətdə yaşayıb yaratdığımız və özümü zə xas olan təhsil sistemi formalaşdırmaq üçün qüvvələri birləşdirmək zərurətini unutmamalıyıq.

Təəssüf hissi doğuran odur ki, xarici təcrübə pedaqoji hazırlığı olmayan şəxslər tərəfindən, ingilis dilindən ala yarımçıq, eybəcər şəkildə tərcümə edilir. Ölkəmizdə Azərbaycan dilinin statusunu qaldıran, onun təmizliyini qorumağı tələb edən fərman və sərəncamlardan sonra oxuculara, xüsusilə müəllimlərə nöqsanlarla dolu kitabların təqdim olunması dözülməzdir. Bütün bunlar baza təhsili müvafiq gəlməyən, məktəbdən, təlim prosesindən xəbəri olmayan və öyrənmək istəməyən, ingilis dilini və kompüterini az-çox bildiyi halda Azərbaycan dilini mükəmməl bilməyən və bilmək istəməyən, dilimizdə qarşılığı olan *trening*, *monitorinq*, *innovasiya*, *interaktiv*, *karrikulum*, *vok şopp* kimi terminlərlə müəllimləri «təəccübləndirən», özlərini dərin mə'lumat sahibi kimi göstərməyə çalışan, təbiəti e'tibarilə hər şeyə «hə!» deyən adamlar tərəfindən təbliğ olunur.

Məhz onlar öz hökmünü bizim mülayim, ədəb-ərkanlı, etikanı gözləyən müəllimlərə, təhsil işçilərinə qəbul etdirirlər. Bu işə təhsil sisteminin gələcəyi üçün çox təhlükəlidir.

Ölkəmizdə 1998-ci ildən «Soros fondu» fəaliyyət göstərir. O zamanlar onun yenilik gətirə biləcəyinə inananlardan, məktəbəqədər tərbiyə üzrə texnologiyanın 4 müəssisədə tətbiqindən sonra yoluna yaşıl işıq salmağı tələb edənlərdən biri də mən olmuşam. Məqsədim bu olub ki, məktəbəqədər tərbiyə sistemində uzun illərdən bəri alışdığımız atmosferi yeni istiqamətdə hərəkətə gətirək, Bakının adlı-sanlı bağçalarında, seçilmiş tərbiyəçilərlə aparılan «Addım-Addım texnologiyasının» əhəmiyyətini, ilkin nəticələrini öyrənək, sonra tədricən kənd rayonları şəraitində nə nəticə verəcəyini izləyək. O zamanlar Sorosun 4 kitabının məsləhətçisi oldum (əslində redaktə etməyə çalışdım), yeri gəldikcə etirazımı bildirdim. Ölkəmizə qətiyyənlə daxil olmayan, dini təxribatlara gətirib çıxara biləcək bir kitabın nəşrini dayandıрмаğa nail oldum.

Bir müddətdən sonra fondun əməkdaşları özlərinin proqrama qətiyyənlə yaxın gəlməyən yanaşma tərzini, texnologiyayı «Addım-addım proqramı» adlandırdılar. Həmin sənədlərdə proqramın əsər əlaməti olmadığı haqqında deyilənləri nəzərə alan olmadı. İllər beləcə ötdü.

Məktəbəqədər tərbiyə sahəsindəki ilkin «uğurlardan» məmnun olan Soros bir qədər sonra ibtidai siniflərə ayaq açdı. Həmin siniflərdən ikisində gördüklərim, onun heç bir pedaqoji ölçüyə gəlməyən cəhətləri haqqında fikirlərim 2000-ci ildə nəşr etdirdiyim «İbtidai təlim: problemlər, vəzifələr» kitabında verilib. Bu siqnalı yalnız o zaman həmin siniflərdə dərs deyən müəllimlər nəzərə aldılar. Müxtəlif məktəblərin 11 nəfər sinif müəllimi yanıma gəlib, Soros sistemindən imtina etdiklərini bildirdi.

Soros sonradan, özünü «Açıq cəmiyyət» adlandırsa da, mahiyyət dəyişmədi. Onun çap etdiyi kitabları oxuyub başa düşən (fondun əməkdaşları da daxil olmaqla) çətin tapılar. Həmin kitablar ümumiyyətlə, Sorosun konsepsiyası, təklif etdiyi ideyalar, metodlar, priyomlar, tədrisin təşkili forması, dərslük siyasəti, hesabatları, öz fəaliyyətini necə qiymətləndirmələri haqqında ayrıca kitabçada ətraflı izahat verməyi, və qeyri-elmi, mənasız, dolaşmaq cəhətlərini oxuculara çatdırmağı nəzərdə tutmuşam.

2004-cü ildə Təhsil Nazirliyinin rəsmi göstərişinə əsasən institutumuzun məktəbəqədər tərbiyə şöbəsi tərəfindən respublikada Sorosun «proqramı» üzrə işləyən və ənənəvi fəaliyyət göstərən məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində təlim-tərbiyə işinin müqayisəli təhlili üzrə iş aparıldı və nazirliyə arayış təqdim edildi. Soros fondunun rəhbərliyi heç bir əsası olmadan ciddi etirazını bildirdi.

Təəccüblü olsa da xarici təcrübəni təbliğ edənlər, öz fəaliyyətlərini qiymətləndirir, hesabat hazırlayırlar. «Açıq cəmiyyət» iki il əvvəl BDU-nun psixologiya fakültəsinin ikinci kurs tələbələrindən istifadə edərək məktəblərdə yoxlama aparmış və belə qənaətə gəlmişlər ki, Ağdaş məktəblərindəki siniflərdə təlimin keyfiyyəti Mingəçevir, Sumqayıt və Bakıdakı məktəblərdən üstündür. Onlar həm də belə bir nəticəni e'lan etdilər ki, «Addım-addım proqramı» ilə işləyən ibtidai siniflərdə uşaqların 85 faizi, ənənəvi siniflərdə isə 62,5 faizi vətən

pərvər kimi yetişir. Belə bir tədqiqat hələlik pedaqogika və psixologiya elminə mə'lum deyil.

Bu məqalədə Sorosun «Addım- addım proqramı» ilə işləyən siniflərin bir qismində təlimin nəticələrini aşkara çıxaran kiçik bir mənzərəni oxuculara təqdim etmək istəyirəm. Bu ideya haradan doğdu? 2003-cü il mayınaxırlarında Soros fondunun əməkdaşı Fəridə xanım mənə müraciət etdi ki, məktəblərdə onların nailiyyətləri ilə tanış olum. Mən razılıq verdim. Məni Xətai rayonundakı məktəblərin birinə apardı. Xarici bəz-bəzəklə tanış olduğdan sonra III sinifdə şagirdlərin oxu texnikası ilə maraqlandım. Bir-iki nəfər proqram tələbləri həcmində oxuya bildi. Uşaqların əksəriyyəti hecalarla, hərfləyə-hərfləyə oxuyur, iki nəfər bəzi hərfləri qarışıq salırdı. Yazı dəftərləri ilə tanışlıq təbii olaraq onların yaza bilmədiklərini də göstərdi. Mən vəziyyətin pis olduğunu müəllimin nəzərinə çatdıranda dedi ki, «Yəhya müəllim, elə ona görə də 17 nəfərə «2» qiymət vermişəm».

Şəhərə qayıdarkən yoldaca Fəridə xanıma ciddi e'tirazlarımı bildirdim. Bir müddətdən sonra eşitdim ki, yeganə pedaqoji təhsili olan Fəridə xanım artıq fonda işləmir...

Təhsildə təlimin keyfiyyətləri, nəticəsi sosial sifarişə əsasən müəyyənləşdirilir. Sosial sifariş dedikdə, məktəbə validyenlərin, ali təhsil ocaqlarının, istehsalat rəhbərlərinin və ordunun sifarişi nəzərdə tutulur. Bu sifarişlərin necə ödənildiyini əsaslı şəkildə müəyyənləşdirmək şagirdlərin təhsili başa vurmalarından sonra mümkün olduğundan biz yalnız onların ana dili və riyaziyyat fənləri üzrə təlim müvəffəqiyyətlərinin nəticələrini aşkara çıxarmağa çalışmışıq.

2004-cü ilin aprel və may aylarında Bakıdakı 74,153, 245, 269 nömrəli, Sumqayıtdakı 11 nömrəli, Xaçmazdakı 7 nömrəli və Qubadakı 1 nömrəli məktəblərdə «Addım-addım proqramı» və ənənəvi proqramla işləyən paralel siniflərdə eyni material üzrə yoxlama işləri aparıldı. Yoxlama zamanı müəllimin fəaliyyətinə hıç bir müdaxilə olunmamışdır. (Təhsil şöbəsinin nümayəndəsi, məktəbin direktoru, dərş hissə müdiri yoxlamada müşahidəçi kimi iştirak etmişlər).

Aşağıda hər bir məktəbin (sinfin) nəticələri müqayisəli şəkildə verilir:

74 nömrəli məktəbin rüs bölməsinin IV siniflərində rus dilindən imla

qiymtələr	IV ^a «Addım-addım» (13 nəfər)	IV ^b ənənəvi (16 nəfər)
«5»	8 nəfər	11 nəfər
«4»	1 nəfər	1 nəfər
«3»	3 nəfər	3 nəfər
«2»	1 nəfər	1 nəfər
153 nömrəli məktəbin IV siniflərində ana dilindən imla		
	IV ^a «Addım-addım» (24 nəfər)	IV ^c ənənəvi (18 nəfər)
«5»	—	5 nəfər
«4»	2 nəfər	8 nəfər

«3»	5 nəfər	4 nəfər
«2»	17 nəfər	1 nəfər
Riyaziyyatdan yoxlama işi		
	IV ^a «Addım-addım» (15 nəfər)	IV ^c ənənəvi (18 nəfər)
«5»	–	–
«4»	3 nəfər	9 nəfər
«3»	8 nəfər	8 nəfər
«2»	4 nəfər	1 nəfər

245 nömrəli məktəbin III siniflərində ana dilindən imla

	III ^b «Addım-addım» (26 nəfər)	IV ^z ənənəvi (18 nəfər) «Addım-addım»
«5»	12 nəfər	– 6 nəfər
«4»	13 nəfər	3 nəfər (güzəştlə) 10 nəfər
«3»	1 nəfər	9 nəfər (2 nəfəri güzəştlə)
«2»	–	–
		9 nəfər 2 nəfər

269 nömrəli məktəbin IV siniflərində ana dilindən imla

	IV ^d «Addım-addım» (21 nəfər)	IV ^b ənənəvi (18 nəfər)
«5»	4 nəfər	7 nəfər
«4»	4 nəfər	6 nəfər
«3»	3 nəfər	2 nəfər
«2»	10 nəfər	2 nəfər

IV^d sinfində işləyən müəllimin bizsiz apardığı yoxlamaların nəticəsi

	Ana dili (24 nəfər)	Riyaziyyat (23 nəfər)
«5»	3 nəfər	4 nəfər
«4»	4 nəfər	16 nəfər
«3»	10 nəfər	1 nəfər
«2»	7 nəfər	2 nəfər

Sumqayıtdakı 11 nömrəli məktəbin III siniflərində ana dilindən imla

	III ^a «Addım-addım» (25 nəfər)	III ^b ənənəvi (14 nəfər)
«5»	1 nəfər	3 nəfər
«4»	5 nəfər	3 nəfər
«3»	8 nəfər	3 nəfər
«2»	11 nəfər	5 nəfər

Xaçmaz şəhər 7 nömrəli məktəbdə ana dilindən imla

	II «Addım-addım» (17 nəfər)	IV ^a ənənəvi (20 nəfər)
«5»	1 nəfər	1 nəfər

«4»	4 nəfər	9 nəfər
«3»	5 nəfər	5 nəfər
«2»	7 nəfər	5 nəfər

Qeyd: Paralel siniflər başqa növbədə oxuduğundan yoxlama işinin aparılmasına imkan olmadı.

Quba şəhər 1 nömrəli məktəbin III siniflərində		
	III ^c Soros (23 nəfər)	III ^b ənənəvi (16 nəfər)
«5»	2	-
«4»	5	4
«3»	7	3
«2»	11	9

Alınan nəticələr göstərir ki, iki sinfin göstəriciləri istisna olmaqla hər yerdə «Addım-addım proqramı» üzrə işləyən siniflərin səviyyəsi xeyli aşağıdır. Hər bir sinif üzrə şagirdlərin il boyu yoxlama yazılardan aldıkları qiymətlərdə də fərq özünü göstərir.

Budur «Addım-addım proqramının» təhsilimizə gətirdiyi yeniliklər. Budur onun millətimizə faydası.

Soros xətti ilə ilk dəfə təcrübəyə başlayan 153 nömrəli məktəbin V sinfi ilə maraqlandım. Öyrənmək istədim ki, 5 il bundan əvvəl tanış olduğum uşaqların səviyyəsi necədir? Birçə şeyi demək kifayətdir: uşaqlara hələ inşa yazmaq öyrədilməmişdi.

Sumqayıtdakı 11 nömrəli məktəbin direktoru IV siniflərdə keçilən test yoxlamalarının nəticəsini yazılı şəkildə təqdim etdi (Nəticələr 5 balla hesablanıb).

No	Siniflər	Oxu	Azərbaycan dili	Riyaziyyat	Təbiətşünaslıq	Sinfin hazırlıq səviyyəsi
1.	IV ^{a1} «Addım-addım»	3,87	3,58	3,54	3,16	3,53
2.	IV ^{a2} ənənəvi	4,96	4,53	4,43	4,78	4,67
3.	IV ^{a3} ənənəvi	4,16	4,08	4,32	3,68	4,06
4.	IV ^{a4} ənənəvi	4	3,71	2,81	3,31	3,45

Göründüyü kimi, IV^{a4} sinfindəki azacıq gerilik nəzərə alınmazsa, ənənəvi siniflərin səviyyəsi «Addım-addım» texnologiyası ilə təhsil alan siniflərdən xeyli yüksəkdir.

Respublika Müəllimlər İnstitutunun keçirdiyi olimpiadada IV sinif şagirdlərindən II və III dərəcəli diploma layıq görülənlərin hər ikisi ənənəvi siniflərdə təhsil alır.

Fərq göz qabağındadır. Bu, nədən irəli gəlir? «Addım-addım proqramı» cəmiyyətinin Sorosun nümayəndələrindən, xüsusilə, Zülfüyyə xanımdan dəfələrlə

əşitmişəm ki, «Bizim məqsədimiz təlim etmək deyil. Biz uşaqları inkişaf etdiririk». Belə bir təəccüb doğuran, əcayib konsepsiya dünya şöhrətli psixoloq L.S.Viqotskinin «Təlim inkişafın önündə gedir» konsepsiyasının tam əksidir. Elmlərin əsaslarına yiyələnməyən, proqram səviyyəsində təhsil almayan şagirdlərin hansı inkişafından danışmaq olar?

Əgər təcrübəsini öynəndiyimiz məktəblərdə nəticələr bərabər olsa belə, bu gün «Açıq cəmiyyət» adlanan cəmiyyəti nəinki dünyaya car çəkməyə, hətta bala-larımızın dili ilə desək: «çıqırımı çıxarmağa» haqqı yoxdur. Hər bir yenilik mövcud olandan azı 25 faiz yüksək nəticə verməlidir. «Addım-addım proqramı» isə mövcud vəziyyətə yaxınlaşmaq arzusu ilə nə isə etmək istəyir, lakin alınmır. Hərdən bir ölkəmizin gözəl güşələrində trening adı ilə istirahət, əyləncə təşkil etməklə, lazım olan və olmayan söhbətlərə meydan verməklə müəllimləri yaradıcı işə cəlb etmək mümkünmü? Təəssüf ki, yaxşı müəllimlərimizin bir qismi hər hansı xarici ad (etiket) olan məktəbdə, sinifdə dərs deməklə qürrələnməyə meyl edir.

Onu da qeyd edim ki, keçmiş Sovetlər məkanına daxil olan heç bir respublika-da bu «proqram» dan istifadə olunmur.

Yuxarıda qeyd etdim ki, gələcək yazılarımda Açıq Cəmiyyəti təhsil sahəsində belə uğursuzluqlara gətirən yolları açıqlayacağam. Gəlin bir daha düşü-nək: məktəbimizə hansı yeniliyi necə gətirək?

ƏMƏKDAŞLIQ PEDAQOGİKASI VƏ ŞAĞIRDLƏRİN TƏLİM MARAĞININ ARTIRILMASI

**Qəndab Şükürova,
Bakıdakı 3 nömrəli məktəbin müəllimi**

Əməkdaşlıq pedaqogikası normal müəllim-şagird münasibətlərinə əsaslanır. Müəllim-şagird münasibətləri dedikdə, müəllimin şagirdlərlə birgə fəaliyyət gös-tərmək prosesində onlara məhəbbətlə dolu qəlb bəxş etməsi buna cavab olaraq şagirdlərin məhəbbətini qazana bilməsi başa düşülür. Şagirdlərin təlimə marağını artırmaq məqsədilə aşağıdakılara əməl edirəm.

1) Şagirdlə əməkdaşlıq edərkən onların hüquqlarının qorunub sax-lanılmasını, nüfuzlarına toxunulmamasını vacib hesab edirəm.

2) Hər bir şagirdin gücünə, qavrayışına, qabiliyyətinə görə tapşırıq verirəm və onlara fərdi yanaşıram.

3) Dərsdə müxtəlif metodlarla işləyir, şagirdləri maraqlandıraraq fəal işə qoşmağa, yormamağa çalışıram.

4) Sinifdən xaric və məktəbdən kənar tədbirləri maraqlı və səmərəli təşkil etməyim nüfuzumu artırır. Şagirdlər verdiyim tapşırığı həvəslə icra edirlər. Şagirdlərlə əməkdaşlıq onlarda təlimə marağı artırır.

Məlumdur ki, müəllim-şagird əməkdaşlığı iki cürdür.

1. Avtoritar əməkdaşlıq; 2. Demokratik əməkdaşlıq.

«Avtoritar» latın dilində «mən», «özüm», «kratos» isə hakimiyyət, yəni mənim hökmranlığım deməkdir.

Avtoritar əməkdaşlıq şagirdə əmr ilə, hökm ilə yanaşmaq deməkdir. Yanaşmanın bu növündə müəllim heç kəsə razılaşmır. Bəzən şagirdlərlə kobud rəftar edir.

2. Demokratik əməkdaşlıq dedikdə isə müəllimin şagirdlərlə işgüzar münasibətdə olması, onların arzu və maraqlarını, pedaqoji-psixoloji xüsusiyyətlərini nəzərə alması nəzərdə tutulur.

Demokratik əməkdaşlıq hər cür inzibətçiliyi, amirliyi, bürokratiçiliyi, idarəçiliyi rədd edir, xoşməramlı münasibət və ünsiyyət yaradır.

Əməkdaşlığın növlərini müqayisəli şəkildə nəzərdən keçirək.

Avtoritar əməkdaşlıq	Demokratik əməkdaşlıq
hökmdar	humanist rəhbər
kəskin səs	mülayim səs
əmrilər vermək	xahiş etmək
gücdən istifadə etmək	sözün təsirindən istifadə
təzyiq göstərmək	təklif etmək
tapşırığı zorla qəbul etdirmək	razılaşmaqla əməkdaşlıq
tənqid etmək	köməyə üstünlük vermək
cəzalandırmaq	rəğbətləndirmək
tabe etmək	məsləhət görmək
cavabdehlik və məsuliyyəti şagirdin üzərinə qoymaq	cavabdehlik və məsuliyyəti şagirdlə bölüşdürmək

Mən avtoritar əməkdaşlığın əleyhinəyəm, çünki belə əməkdaşlıq şagirdə neqativ yanaşmadır. Belə yanaşma şagirdin təlim-tərbiyə keyfiyyətini azaldır, uşağın marağını öldürür.

Müəllim-şagird əməkdaşlığına müəlliminin pedaqoji mərifəti də daxildir. Pedaqoji mərifət müəllimin şagirdlə ünsiyyəti ilə bağlıdır. Müəllimin şagirdlə ünsiyyəti müxtəlif cür olur:

1) dəyişməz ünsiyyət; 2) dəyişən ünsiyyət; 3) qeyri-fəal ünsiyyət; 4) birgə həvəs və yaradıcı ünsiyyət; 5) dostluğa əsaslanan mehriban ünsiyyət; 6) müəyyən pərdə saxlamaqla ünsiyyət; 7) rişxəndli ünsiyyət; 8) qorxudaraq hökmlü ünsiyyət; 9) qılıqlı ünsiyyət və s.

Mən şagirdlərlə birgə yaradıcı ünsiyyət, dostluğa əsaslanan mehriban və pərdə saxlamaqla ünsiyyət yaradıram. Bu, şagirdlərdə təlimə marağı gücləndirir.

Təlimin yeni metodlarla tədrisi də müəllim-şagird əməkdaşlığına xidmət edir.

Mən dərsi interaktiv metodlarla aparıram. İnteraktiv metodun priyomlarının işə tətbiqi uşaqlarda maraqla oyadır, onları düşündürür, fəallaşdırır, əməyə alışdırır, onlara sərbəstlik verir. İnteraktiv metodun aşağıdakı növlərini tətbiq edirəm:

1) «Cütlər və qruplar» ilə işlədikdə fəal təlim metodu tətbiq olunur. IV sinifdə «Şəhidlərin şahidiyəm» mövzunu tədris etməzdən əvvəl uşaqlarda təlimə maraqla oyatmaq məqsədilə «Münaqişə» mövzusunda sinifdən xaric məşğələ təşkil etdim. Məşğələ zamanı sinif kollektivini beş qrupa böldüm. Hər qrup bir lider seçdi. Liderlər verilmiş sualları qrupundakı hər bir uşağdan soruşub, cavabları yazmalı, sonra sinifə məlum etməli idilər.

Suallar:

1) Münaqişə nədir? 2) Münaqişə nə zaman yaranır? 3) Münaqişənin cəmiyyətə, insanlara təsiri barədə nə bilirsən? 4) Münaqişə yaratmaq üçün nə etmək lazımdır? 5) Münaqişə nə ilə nəticələnə bilər?

Hər qrupa bir sual verdim. Suallar ətrafında hər bir şagird (hər qrupda 7 nəfər vardı) öz fikrini dedi, qrupun lideri yazdı. Beş qrupun hamısı öz suallarının cavablarını yazdıqdan sonra, liderlərə söz verdim. İnteraktiv metodun «Əqli hücum» növünü tətbiq etdim. Yəni liderlərin öz qrup üzvlərinin söylədikləri (yazdıqları) fikirlər müzakirə olundu. Sonra hazırladığım «Münaqişə» mövzusunun mətnini qruplara payladım. Mətn üzrə mütləq tətbiq etdim (nəzərdə tutduğum 5 qrup üçün bu mövzuya aid 5 mətn yazmışdım).

Uşaqlar mətni hazırladılar, sonra «söz assosiasiyası» metodunu tətbiq etdim. Onların mətndən öyrəndikləri əsasında diskussiya getdi, fikir mübadiləsi aparıldı. Hər uşaq öz fikrini dedi. Səs-küylü yolla nəticələri ümumiləşdirdim və təşəkkürümü bildirməklə qrup üzvlərini qiymətləndirdim. Bu metod:

- 1) bütün şagirdləri, hətta ən zəif uşaqları belə özünə cəlb etdi;
- 2) bütün şagirdləri işlətdi və fəallaşdırdı;
- 3) düşündürdü (zehnin, hafizənin, qavrayışın, nitqin inkişafına kömək etdi);
- 4) dərstdə keçəcəyim «Şəhidlərin şahidiyəm» mövzusunun mənimsənilməsini asanlaşdırdı;
- 5) sinifdən xaric işin dərslə zamanı görülməli işlə ardıcılığı təmin olundu və s.

Bu məşğələ vasitəsilə mən «Şəhidlərin şahidiyəm» mövzunu tədris edərkən artıq uşaqlar bildirdilər ki, münaqişə nədir. «20 Yanvar» hadisəsinin səbəbləri, kimin münaqişə törətdiyini, münaqişənin nə ilə nəticələndiyini, xalqımızın iradəsini, qəhrəmanlığını çox maraqla dinləməyə, öyrənməyə, nəticə çıxarmağa imkan yaratdı. Beləliklə, yeni təlim metodu və tədris olunacaq mövzuya oxşar mövzularla keçirilən tədbirlər vasitəsilə şagirdlərin təlimə marağını artırırıram.

Şagirdlərdə təlim keyfiyyətini yüksəltmək üçün onlara şəkillər də çəkdimişəm.

1) qalib

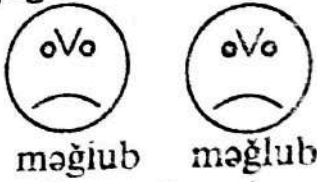

2) məğlub

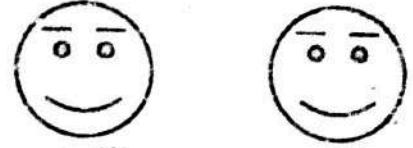
Birinci şəkildə şagird üzü gülərdir, qaşları öz yerindədir. Uşaq öz fikrini şəkillə ifadə edərsə, təlimin keyfiyyəti yüksəlir.

Əgər münaqişədə iştirak edən hər iki tərəf məğlub olursa, uşaqlar təsviri aşağıdakı kimi verirlər.

məğlub məğlub

Deməli, bu şəkildə hər iki məğlub olan tərəfin qaşları çatılıb və dodaqları sallanıb.

qalib

qalib

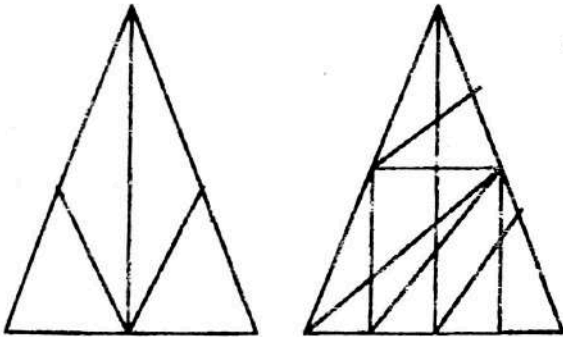
Əgər münaqişə zamanı razılıq əldə edilibsə, onda hər iki tərəf qalib sayılır.

Uşaqlar situasiyanı aşağıdakı kimi təsvir edirlər.

Dərsi dərk etdirmək və mənimsətmək, təlimə maraq oyatmaq üçün təşkil etdiyim bir mövzunun tədrisini açıqladım.

Müəllim digər mövzuları xarakterinə uyğun olaraq müxtəlif metodlarla işləyərsə, təlimin tərbiyələndiricilik məqsədini tətbiq etməklə şagirdlərin təlim-tərbiyəsinin keyfiyyətini yüksəldə bilər. Bu mövzunu tədris edərkən uşaqlarda insan hüquqlarının pozulduğunu dərk etdirirəm. Rus ordusunun insan hüquqlarını pozmasını başa salır, onlara nifrət hissi tərbiyə edirəm.

Riyaziyyat fənnində şagirdlərin marağını formalaşdırmaq üçün, (məsələn: IV sinifdə üçbucağın sahəsinin hesablanması tədris edərkən) əvvəlcə sərbəst iş verirəm. Yazı taxtasına bir üçbucaq çəkib hamıdan bu üçbucağı çəkməyi tələb edirəm. Tərəflərini xətkəslə ölçüb yazıram. Hamının bu ölçüdə üçbucaq çəkməsini və içərisindən xətlər keçirib, üçbucaqlar əmələ gətirməsini, bu işi axırıncı üçbucaq alınana qədər davam etdirməsini tələb edirəm.

Suallar:

- 1) Neçə üçbucaq alındı? (sayıb yazırlar)
- 2) Neçə düzbucaq alındı? (sayıb yazırlar)

Cavab:

- 1) 7 üçbucaq alındı.
- 2) 1 düzbucaq alındı.

Bu cür sərbəst iş verdikdə hər uşaq öz bilik, bacarığına görə müxtəlif rəqəmlər alırlar. Kiminki düzgün olsa, o, qalib gəlir. Həmin uşaqlar qiymətləndirilirlər. Sonra isə mən yeni dərsi asanlıqla öyrədirəm. Şifahi izahdan sonra üçbucağın sahəsini (verilmiş rəqəmlərlə) hesablayırlar. Deməli, mən dərsin tədrisini yeni tələblər baxımından təşkil etdikdə müəllim-şagird münasibətlərinin əməkdaşlıq pedaqogikası əsasında qurulmasına və şagirdlərin təlim marağının artırılmasına nail oluram.

Təhsilin keyfiyyət ilinin tələbi baxımından aşağıdakı metodlarla da işləyirəm.

1) Öyrənməyin fəal metodu: a) eşitmək; b) görmək; c) izahat; ç) yerinə yetirmə; d) müzakirə; e) tədqiqat.

Sizə məlum etmək istəyirəm ki, fəal öyrənmə metodu ilə işlədikdə aşağıdakı mənimsəmə faizini bilmək əsasdır.

1) eşitmə 10 %; 2) görmək 15 %; 3) müzakirə 40 %; 4) tədqiqat 20 %; 5) yerinə yetirmək 80 %-dir.

Uşaqlarda meyl, maraq oyatmaq, diqqətini, marağını dərəcə, mövzuya cəlb etmək üçün bir çin atalar misali çəkirəm: «Mənə deyin, unuduram, mənə göstərin, yadda saxlayaram, mənə izah edin, başa düşərəm».

Sonra şagirdlərdə təlimə maraq aşılamaq üçün uşaqların öyrənmə yollarını bilmək vacibdir.

Öyrənmə yolları

1. Konkret və mücərrəd öyrənənlər. Belə uşaqlar görməli, eşitməlidirlər.
2. Təsəvvürlə, ideyalarla öyrənənlər. (Onlarda ardıcılıq yoxdur)
3. İnformasiyadan addım-addım istifadə edənlər. (Onlarda ardıcıl öyrənmə xüsusiyyəti var).
4. Qarışıq öyrənənlər. (Onlar dərəcə, dünya hadisələrini birbaşa öyrənənlərdir).
5. Əşyanı öyrənənlər. (Onlar görmək və eşitməklə öyrənənlərdir).
6. Simantetik öyrənənlər. (Onlar oturduğu yerdə sağa-sola dönür, hərəkətdə olmaq istəyirlər). Bu uşaqlar birbaşa qavrayırlar. Belə uşaqlarda riyazi, məntiqi düşüncə və qabiliyyətlər çox olur.
7. Qapalı öyrənənlər. (Belə uşaqlar tək olmağı çox sevirlər). Onlardan şairlər, yazıçılar çıxır.
8. Bədən hərəkəti kateqoriyalı öyrənmə. (Belə uşaqlardan incəsənət işçiləri, idmançılar və s. yetişirlər).
9. Qeyri-fəal öyrənmə. Burada məlumatlar müəllimdən şagirdə, şagirddən müəllimə və şagirddən şagirdə ötürülür.

Qeyd etmək istəyirəm ki, pedaqogika elmini müasir tələblər baxımından bilməyən müəllim şagirdləri hərtərəfli yetişdirə bilməz.

Dərəcə aşağıdakı mərhələlərlə aparmağı vacib hesab edirəm.

- 1) əhvali-ruhiyyəni qaldırmaq; 2) yönəltmə; 3) dərk etmə; 4) düşünmə; 5) mənimsəmə, 6) ümumiləşdirmə.

Sınıfdəxaric və məktəbdənkənar tədbirləri də bu texnologiya ilə təşkil edirəm.

Şagirdlərin təlim-tərbiyəsinin keyfiyyətini artırmaq üçün müəllimin pedaqoji-psixoloji biliklərinin təkmilləşdirilməsi vacibdir. Pedaqoji biliklərlə dərəcəsin və sınıfdəxaric işlərin təşkilini əsas hesab edirəm, çünki keyfiyyətin yüksəldilməsi təlimə marağın atılmasından, uşağa yanaşma metodlarından, şagirdlə əməkdaşlığın pedaqoji tələblər əsasında qurulmasından, ünsiyyət yaratmaqdan, keyfiyyətli təlim metodlarından çox asılıdır.

Mən öyrənirəm, öyrəndiyimi öyrədirəm və çalışıram ki, şagirdlərimi yüksək mədəniyyətli vətəndaşlar kimi yetişdirim.

Sizə məlum etmək istəyirəm ki, fəal öyrənmə metodu ilə işlədikdə aşağıdakı mənimsəmə faizini bilmək əsasdır.

1) eşitmə 10 %; 2) görmək 15 %; 3) müzakirə 40 %; 4) tədqiqat 20 %; 5) yerinə yetirmək 80 %-dir.

Uşaqlarda meyl, maraq oyatmaq, diqqətini, marağını dərəcə, mövzuya cəlb etmək üçün bir çin atalar misalı çəkirəm: «Mənə deyin, unuduram, mənə göstərin, yadda saxlayaram, mənə izah edin, başa düşərəm».

Sonra şagirdlərdə təlimə maraq aşılamaq üçün uşaqların öyrənmə yollarını bilmək vacibdir.

Öyrənmə yolları

1. Konkret və mücərrəd öyrənənlər. Belə uşaqlar görməli, eşitməlidirlər.
2. Təsəvvürlə, ideyalarla öyrənənlər. (Onlarda ardıcılıq yoxdur)
3. İnformasiyadan addım-addım istifadə edənlər. (Onlarda ardıcıl öyrənmə xüsusiyyəti var).
4. Qarışıq öyrənənlər. (Onlar dərəcə, dünya hadisələrini birbaşa öyrənənlərdir).
5. Əşyanı öyrənənlər. (Onlar görmək və eşitməklə öyrənənlərdir).
6. Simantetik öyrənənlər. (Onlar oturduğu yerdə sağa-sola dönür, hərəkətdə olmaq istəyirlər). Bu uşaqlar birbaşa qavrayırlar. Belə uşaqlarda riyazi, məntiqi düşüncə və qabiliyyətlər çox olur.
7. Qapalı öyrənənlər. (Belə uşaqlar tək olmağı çox sevirlər). Onlardan şairlər, yazıçılar çıxır.
8. Bədən hərəkəti kateqoriyalı öyrənmə. (Belə uşaqlardan incəsənət işçiləri, idmançılar və s. yetişirlər).
9. Qeyri-fəal öyrənmə. Burada məlumatlar müəllimdən şagirdə, şagirddən müəllimə və şagirddən şagirdə ötürülür.

Qeyd etmək istəyirəm ki, pedaqogika elmini müasir tələblər baxımından bilməyən müəllim şagirdləri hərtərəfli yetişdirə bilməz.

Dərəcə aşağıdakı mərhələlərlə aparmağı vacib hesab edirəm.

- 1) əhvali-ruhiyyəni qaldırmaq; 2) yönəltmə; 3) dərk etmə; 4) düşünmə; 5) mənimsəmə, 6) ümumiləşdirmə.

Sınıfdəxaric və məktəbdənkənar tədbirləri də bu texnologiya ilə təşkil edirəm.

Şagirdlərin təlim-tərbiyəsinin keyfiyyətini artırmaq üçün müəllimin pedaqoji-psixoloji biliklərinin təkmilləşdirilməsi vacibdir. Pedaqoji biliklərlə dərəcəsin və sınıfdəxaric işlərin təşkilini əsas hesab edirəm, çünki keyfiyyətin yüksəldilməsi təlimə marağın atılmasından, uşağa yanaşma metodlarından, şagirdlə əməkdaşlığın pedaqoji tələblər əsasında qurulmasından, ünsiyyət yaratmaqdan, keyfiyyətli təlim metodlarından çox asılıdır.

Mən öyrənirəm, öyrəndiyimi öyrədirəm və çalışıram ki, şagirdlərimi yüksək mədəniyyətli vətəndaşlar kimi yetişdirim.

AZKOMPLEKTLİ MƏKTƏBDƏ SAVAD TƏLİMİNİN TƏŞKİLİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

**Cavanşir Abbasov,
Sumqayıt Orta İxtisas Kollecinin müəllimi**

Azkomplektli məktəblər adi ibtidai məktəblərlə eyni tədris planı və proqramlar ilə işləməsinə baxmayaraq, onların iş rejimi, təlim-tərbiyə işinin təşkili xeyli fərqlənir. Ona görə də azkomplektli məktəblərdə işləyən müəllimlərin pedaqoji-metodik hazırlıq səviyyəsi daha yüksək olmalı, onlar dərsin hər bir dəqiqəsindən səmərəli istifadə etməyi bacarmalıdır.

Azkomplektli məktəblərdə şagirdlərin fərdi işləmə imkanları artırılmalı, ilk gündən onları müstəqilliyə alışdırmaq qayğısına qalınmalıdır. Bu məqsədlə əyani vəsaitlərdən, didaktik materiallardan daha çox istifadə olunmalıdır.

Azkomplektli məktəblərdə tədrisin təşkili bəzi pedaqoqları qorxudur. İşin çətinliyini nəzərə alaraq onlar həmin məktəblərdən uzaqlaşır. Belələri unudurlar ki, azkomplektli məktəblərin də öz rəngarəngliyi və gözəlliyi var. Sadəcə olaraq, azkomplektli məktəbdə işləyən müəllim həmin məktəbdə tətbiq edilən metodları və priyomları bilərsə, aşağıdakı qaydaları gözləyərsə, yaxşı nəticələr əldə edə bilər.

Müəllim hər bir fərdin yaş xüsusiyyətini, xarakterini, qabilliyətini yaxşı bilməli, hər bir şagirdin fərdi xüsusiyyətinə uyğun tapşırıq verməli, şagirdləri rəngarəng təlim metodlarına və priyomlarına alışdırmağı bacarmalıdır. Müəllim hər gün şagirdlərlə fərdi məşğul olmaqla, onların hərtərəfli inkişafına təsir göstərməlidir.

Bu qaydalara əməl edərkən bir sıra problemlər yarana bilər:

1. Bir sınıfdə oxuyan şagird əhatəsində olan digər sinif şagirdlərinin bilik dairəsinin təsirinə düşə bilər.

2. Şagirdlərə müasir dərslər formaları: müqayisə-dərsi, konsert-dərsi və başqa sınıfdən xaric innovasiya formaları tətbiq etməyə müəllimin gücü çatmaya bilər.

Bunlara baxmayaraq, müəllim hər hansı çətin problemdən çıxmaq üçün öz qüvvəsindən tam istifadə etməlidir.

Azkomplektli məktəbdə işləyən hər bir müəllim bütün siniflərin dərslər vəsaitinin məzmununu ilə tanış olmalıdır.

Komplektə daxil olan hər bir sinif üçün müvafiq yazı taxtası, partalar sırası olmalıdır. Sınıfdə şagirdlərin sayı nisbətən çox olanda onları qrup üzrə işə cəlb etmək maraqlıdır. Bu zaman partaları yarım dairə şəklində və ya iki-iki birləşdirməklə, qrup üçün dairəvi stol təşkil etməklə tədrisin keyfiyyətini yüksəltmək mümkündür.

Azkomplektli məktəbdə işin təşkilinin əsas müsbət xüsusiyyətlərindən biri də idman dəqiqəsinin təşkilidir. İdman dəqiqəsi bütün siniflərin birgə iştirakı ilə təşkil olunur. Bunun köməyi ilə şagirdlərin zehni, psixi gərginliyini aradan qaldırmaq mümkündür.

Azkomplektli məktəbdə müəllim I sinfə daha çox diqqət yetirməlidir. Altıyaşlıları ev tapşırığı ilə yükləmək olmaz. Onları psixoloji gərginlikdən azad etmək üçün təkcə müəllim deyil, eyni zamanda valideyn də şərait yaratmalıdır.

İndi də azkomplektli məktəbdə savad təliminin tədrisi metodikasına nəzər yetirək. Əvvəla, yaxşı olar ki, müəllim prof. Y.Ş.Kərimovun göstərdiyi kimi, savad təlimi dövründə I sinif şagirdləri ilə ayrıca işləsin. Bu məqsədlə I siniflə birgə işləməli olan sinif dərəcəsi I dərəcə saatı gec başlanmalıdır. Belə olduqda müəllim I sinif şagirdləri ilə tam müstəqil işləmək imkanı əldə edir. O, mürəkkəb savad təlimi məşğələsini təşkil edib, hər bir şagirdlə fərdi iş apardıqdan sonra sinifləri birləşdirir, komplekt şəraitində fəaliyyət göstərməyə başlayır.

Azkomplektli məktəbdə savad təliminin tədrisi müəllimdən böyük bacarıq və səy tələb edir. Bu zaman müəllim təlim prosesində vaxtı dəqiq bölüşdürməli, digər siniflə (siniflərlə) müstəqil işi düzgün növbələşdirməlidir. Bir sinifdə müstəqil işin xarakterini, məzmununu və həcmi müəyyənləşdirərkən çalışmaq lazımdır ki, vaxtın müəyyən dərəcədə çox hissəsi birincilərə sərf olunsun. Tapşırıqları ələ vermək lazımdır ki, dərsin hər bir mərhələsində şagirdlərin fənnə marağı inkişaf etsin. Bir nümunəni nəzərdən keçirək:

Dərsin mövzusu:

I sinifdə: «t» səsi (hərfi).

III sinifdə «Payızda» hekayəsi.

Dərsin məqsədi:

I sinifdə: «t» hərfinin sözün əvvəlində, ortasında və axırında işlənməsi, «t» səsinin tələffüzü haqqında məlumat vermək.

III sinifdə: Payızın əvvəlləri, qızıl payız, payızın axırları, heyvanların həyatı, insanların əməyi, insanın təbiətə münasibəti haqqında məlumat vermək.

Dərsin təchizatı:

I sinifdə: Adında «t» hərfinin işləndiyi əşya şəkilləri, əlifba kassası. «T» hərfinin işləndiyi cümlə və sözlərdən ibarət plakatlar və s.

III sinifdə: Payız fəslinə aid şəkillər. Mətnə aid illüstrasiya və s.

Dərsi bir neçə hissəyə bölmək lazımdır. Birinci hissəyə təxminən 15 dəqiqə vaxt ayırmaq olar. Müəllim III sinif şagirdlərinə tapşırıq verir ki, hekayəyə dair suallara cavab hazırlasınlar, mətnə illüstrasiyalar çəksinlər, mövzunu ifadəli oxumağa hazırlaşsınlar.

I sinifdə keçən dərisdə şagirdlərə tapşırılmış «n» hərfinin öyrənilməsinə nəzər yetirmək, bir neçə şagirdi oxutmaq, sorğu aparmaq olar:

- Kim ələ söz deyər ki, əvvəlində n səsi olsun (*nənə, nə*)?
- *Nənə* sözündə neçə heca var? (iki, *nə-nə*)
- Nədən bildiniz ki, *nənə* sözündə iki heca var? (çünki sözdə iki sait var)
- Saitlər hansılardır? (*ə-ə*)
- Samitlər hansıdır? (*n, n*)
- Kim bir söz deyər ki, «n» hərfi sözün ortasında olsun? (*ana*)
- *Ana* sözündə neçə heca var?

- İki (a-na).
- Bu sözdə neçə sait var?
- İki (a-a).
- Sözdə neçə samit var?
- Bir (n).
- Kim elə bir söz deyər ki, «n» hərfi sözün axırında gəlsin (*un*)?
- *Un* sözündə neçə heca var?
- Bir (*un*).
- Bu sözdə neçə səs var?
- İki (u-n).
- U necə səsdir?
- Uzanan.
- N necə səsdir?
- Uzanmayan.

Sonra *n* səsinin yeni öyrədilən *t* səsi ilə oxşar və fərqli cəhətləri aşkarlanır. Daha sonra *t* səsinə aid əyani vəsait yazı taxtasından asılsa, yaxşı olar. *T* ilə başlanan hər hansı şəkil (məsələn, *top*) üzrə müəllim izahat işi apara bilər:

-Şəkilin üst hissəsində *t* hərfinin çap və yazılı forması, altında «*top*» sözü var. Uşaqlar, «*t*» samitdir. Biz keçən dərstdə samit-səslərin xüsusiyyətlərini öyrəndik. İndi deyin görək «*t*» necə samitdir? Hamınız «*t*» səsinə deyin və deyəndə bir birinizin ağzına baxın. Görək ağzınızdakı üzvlər, yəni dil, dodaqlar və dişlərdən hansı daha fəaldır?

- Bir də deyin. Tapdınızı, hansı fəaldır? (*dil*)
- İndi baxın görək dilin hansı hissəsi daha fəaldır? Arxası, ortası və ya önü?
- Səsi bir də deyin. Hansı oldu? (*dilönü*)
- İndi kim *t* hərfi ilə başlanan söz deyər? (*tut, Tutu*)
- *Tut* sözündə neçə heca var? (*bir*)
- Nədən bildiniz? (çünki sözdə bir sait var.)
- *Tutu* sözündə neçə heca var? (*iki, Tu-tu*)
- Nədən bildiniz ki, iki heca var? (çünki sözdə iki sait var.)
- Saitlər hansılardır? (*u-u*)
- Nə üçün *Tutu* sözü kitabda böyük hərflə yazılıb? (çünki adam adıdır.)
- Kim elə söz deyər ki, *t* səsi ortada gəlsin? (*ata*)
- Kim elə söz deyər ki, *t* səsi axırda gəlsin? (*it, ət, ot, tut, at*)
- Kim içərisində *t* səsi işlənmiş cümlə deyər? (*Ata Tutunu tut*)
- Bu cümlədə neçə söz var? (*üç*)
- Kim başqa bir cümlə deyər? (*Ata onu tut*)
- Bu cümlədə neçə söz var? (*üç*).

Bundan sonra böyük və kiçik *t* hərfini lövhədə yazmaq olar. Uşaqlara tapşırmaq lazımdır ki, diqqətlə baxsınlar. Onlar diqqətlə baxdıqdan sonra tapşırmaq olar ki, həmin hərfləri havada barmaq ilə yazsınlar. İş hamı icra edir.

Dərsin ikinci hissəsinə 12 dəqiqə vaxt ayırmaq olar.

Şagirdlərə aşağıdakı müstəqil işləri tapşırmaq lazımdır:

- Əlifba kassasında *t* hərfinə aid hecalar və sözlər düzəltmək (Bu zaman hər uşağın qarşısında bir əlifba kassası olur). Əvvəlcə yazı taxtasında yazılan sözlərdə *t* hərfini tapmaq və yerini müəyyənləşdirmək. Kitabda olmayan *t* ilə başlayan sözlər demək.

III sinifdə müəllimlə iş təşkil olunur. Bu zaman müstəqil işin nəticəsi yoxlanılır. Keçən dərsdə evə tapşırılan «Payız gəlir» şeirini müsahibə ilə xatırlatmaq, «Payız gəlir» şeiri ilə «Payızda» hekayəsi arasında əlaqə yaratmaq lazımdır. «Payızda» hekayəsini əvvəlcə müəllim özü oxuyur. Sonra şagirdlərə hissə-hissə oxutdurur. Hekayənin məzmununu bir nəfər tərəfindən nəql edilir. Müsahibə təşkil olunur, qiymət verilir.

Üçüncü hissəyə 10 dəqiqə vaxt ayırmaq olar. Bu zaman müəllim III sinifə müstəqil iş tapşırır, şagirdlər «Payızda» hekayəsini səssiz oxuyub məzmununu nəql etməyi öyrənirlər.

I sinifdə müstəqil işin nəticəsi yoxlanılır, səhvlərə düzəliş verilir.

Müəllim müsahibəni davam etdirir:

- Biz hansı cümləni dedik? (Ata, Tutunu tut)
- Bu cümlədə neçə söz var? (üç)
- Birinci söz hansıdır? (ata)
- *Ata* sözündə neçə heca var? (iki, a-ta)
- Bu sözdə neçə səs var? (üç, a-t-a)
- Sözdə saitlər hansıdır? (a-a)
- Samit hansıdır? (t)
- İkinci söz hansıdır? (Tutunu)
- Bu sözdə neçə heca var? (üç, Tu-tu-nu.)
- Sözdə neçə səs var? (altı, t-u-t-u-n-u)
- Sözdə neçə sait var? (üç, u-u-u)
- Neçə sait var? (üç, t-t-n)
- Üçüncü söz hansıdır? (tut)
- Bu sözdə neçə heca var? (bir, tut)
- Sözdə neçə səs var? (üç, t-u-t)
- Sözdə neçə sait var? (bir, u)
- Sözdə neçə samit var? (iki, t-t)
- Kim cümləni təkrar edər? (Bu zaman ən zəif şagirddən soruşmaq lazımdır).
- *Ata, Tutunu tut.*

Dördüncü hissəyə 5 dəqiqə vaxt sərf etmək olar. Bu hissədə I sinifə əvvəlcə müstəqil iş tapşırılır, müəllimlə iş III sinifdə olur.

Müəllim partaları iki-iki birləşdirərək I sinfi iki qrupa ayırır, hər qrupa tapşırıq verir: əlifba kassasından istifadə edərək *t* hərfinə aid müxtəlif sözlər

tapsınlar. Uşaqlar *t* hərfinə aid səhifədəki sözləri oxuyur və şəkillərin adlarını dəyişirlər.

III sinifdən isə «Payızda» hekayəsinin yığcam nəql olunması tələb olunur.

Beşinci hissəyə 2 dəqiqə vaxt sərf etmək olar. Bu zaman əvvəlcə III sinifdə müstəqil iş aparılır. Payızda hekayəsini oxuyub, yığcam, seçmə, müfəssəl nəql etməyə hazırlaşmaq tapşırılır. I sinifdə tapşırılmış müstəqil işin nəticəsi yoxlanılır. Tez yerinə yetirən qrup müəyyənləşdirilərək qiymətləndirilir (Qiymətləndirmə xoş sözlə, rəngli açıqca və ya kiçik bayraqla ola bilər). *T* hərfinə aid olan səhifədəki sözlərin oxunması, *t* səsinə aid yeni sözlərin deyilməsi üzrə iş aparılır.

Azkomplektli məktəbdə də savad təlimi dövründə şagirdlər oxu ilə bərabər yazı texnikasına yiyələnməlidirlər.

DİDAKTİK OYUNLAR VƏ ƏYLƏNCƏLİ ÇALIŞMALAR ŞAĞIRDLƏRİN RİYAZİ TƏFƏKKÜRÜNÜN FORMALAŞDIRILMASI VASİTƏSİ KİMİ

Əziz Musayev,

***Cəbrayıl rayonu, Vahid İsmayilov adına Çərəkən kənd orta məktəbinin
direktoru***

Didaktik oyunlar və əyləncəli çalışmalar şagirdlərin riyazi fəaliyyətini inkişaf etdirməyin ən səmərəli vasitələrindən biri olmaqla onlarda bacarıq və vərdişlərin formalaşdırılmasına və riyaziyyatın tətbiqi sahələrinin mənimsənilməsinə xidmət edir.

Təfəkkür prosesi, hər şeydən əvvəl, təhlil, tərkib və ümumiləşdirmə olduğundan çalışmaların həlli prosesində bunlar nəzərə alınmalıdır. Təhlil məsələnin bu və ya digər cəhətlərini, elementlərini, xarakterik xassələrini, əlaqələrini və s. öyrənmək, dərk etmək, komponentlərinə ayırmaqdır.

Tərkib təmin təhlil vasitəsilə ayrılmış komponentlərinin birləşdirilməsidir. Təhlil və tərkib həmişə qarşılıqlı əlaqədədir, müqayisə isə ümumiləşdirməyə gətirib çıxarır. Məsələ həlli zamanı şagirdlərin təfəkkür fəaliyyətini şərtləndirən amillər tədricən əmələ gəlir, formalaşır və inkişaf edir.

Psixoloqlar bu cür oyunlar və əyləncələr zamanı şagirdlərin təfəkkürünü inkişaf etdirmək, formalaşdırmaq üçün müxtəlif yollar təklif edirlər. Birinci nöqteyi-nəzərə görə, idrak prosesinin hər bir əvvəlki mərhələsi bilavasitə onun arxasınca gələn mərhələ üçün başlanğıcdır. Bu mərhələ düzdür, lakin kifayət deyil. İkinci nöqteyi-nəzər isə əksinə, məchulun əvvəlcədən sezilməsi, duyulması anının, yəni təfəkkür fəaliyyəti prosesində hələ müəyyən edilməmiş nəticələrin (məchulun) əhəmiyyətini şişirdir, artırır, onu mütləqləşdirir. Bu nöqteyi-nəzərin səhv olduğunu aşağıdakı izahda görmək olar. Şagird çətin sualların ona məlum olmayan həllini axtarır. Bu zaman müəllim çalışmalıdır ki,

bəzi şeyləri deməklə işin əsas hissəsini şagirdin özünün görməsi imkanı yaransın. Riyazi təfəkkürü belə bir yolla formalaşdırmaq və inkişaf etdirmək mümkündür.

Beləliklə, hər iki nöqtəyi-nəzər məchul səbəbin axtarılması prosesində əvvəlcədən fikrən sezmanın mövcud olduğunu etiraf edir. Hərçənd birinci nöqtəyi-nəzər belə sezmanın əhəmiyyətini həddən artıq şişirdir, ikinci nöqtəyi-nəzər isə əvvəlcədən sezmanın əhəmiyyətini aşağı salır. Əslində isə aparılan eksperimentlər göstərir ki, təfəkkür heç vaxt didaktik oyunlar və əyləncələrin bu variantlarını kor-korana seçmir. Prosesin nəticəsi sınımlan şagirdin özünün apardığı işdən asılıdır. Şagirdin özü çalışmanın kömək olunan hissəsinə yaxınlaşdığı zaman kənardan müəllimin köməyini qəbul edə bilər. Əks təqdirdə şagird ona verilən məlumatı başa düşməz və bu səbəbdən onu qəbul edə bilməz. Kənardan edilən kömək özünün qarşıya qoyduğu və üzərində gərgin düşündüyü suala verilən cavab kimi təfəkkürünə daxil olur. Əgər kənardan kömək bu cür qəbul olunursa, ondan çalışmanın yerinə yetirilməsində istifadə edilirsə, bu, şagirdin təfəkkürünün daha yüksək səviyyəyə çatdığını sübut edir, lakin təfəkkür eyni zamanda sualın hazırlanması, irəli sürülməsi, eyni problemlərin üzə çıxarılması və dərk edilməsi üçün də lazımdır. Təfəkkürü oyunlar və əyləncəli çalışmalar zamanı inkişaf etdirmək, formalaşdırmaq daha münasibdir, çünki bu zaman şagird həll edə biləcəyi məsələ və problemlərlə qarşılaşır. Son zamanlar problemlə təlim metodları ona istiqamətləndirilir ki, şagird özünə münasib olan bəzi problemlərin ilk tədqiqatçısı, ilk kəşf edəni vəziyyətində olsun. Şagird xeyli çalışma yerinə yetirir və nəticədə özü üçün bütün məsələlərin əsasını təşkil edən yeni anlayışı, qaydanı kəşf edir. Belə bir şəraitdə şagirdə çətinlikləri müstəqil aradan qaldıran, yeni bir şey kəşf edən təfəkkürü tərbiyə etmək mümkün olur.

Didaktik oyunlar və əyləncəli məsələlərin həlli prosesində şagirdlərin riyazi təfəkkürünün fəallaşdırılması və formalaşdırılması üçün onlara optimal şərait və imkan yaratmaq lazımdır. Ancaq bu prosesdə də müəyyən çətinliklər meydana çıxır. Belə ki, hər bir sinifdə müxtəlif imkan və qabiliyyətə malik şagirdlərlə işləmək səmərəliliyin yüksəldilməsinə mane olur, çünki şagirdin biri üçün asan olan material digəri üçün çətin olur və ya əksinə. Hər iki halda təlim keyfiyyəti aşağı düşür. Ona görə də birinci gündən müəllim hər bir şagirdin imkan və qabiliyyətini, xarakterik xüsusiyyətlərini öyrənməli, ona yanaşma yollarını müəyyənləşdirməlidir.

Didaktik oyunlar və əyləncəli məsələlərin həlli zamanı şagirdlərin müstəqilliyi artır, təfəkkür fəallığı yüksəlir, nəzəri materialla praktik iş arasında əlaqə yaratmaq imkanı genişlənir. Fransız riyaziyyatçısı və filosofu B. Paskal yazırdı: «Riyaziyyat fənni o qədər ciddi ki, onu bir qədər əyləncəli etmək imkanından istifadə etmək faydalı olan».

Əyləncəli məsələlərə bir neçə misal:

1. 12 metrlik bir ağac var. Bir qarışqa həmin ağaca çıxır. Qarışqa gündə 4 m qalxır və 3 m düşür. Deyin görək qarışqa neçə günə ağacın başına çatar? (cavab: 9).

2. Meymun ağacın başındakı qozları yerə salmağa başladı. Ağacın başında 55 qoz var idi. Meymun birinci gün 1 qoz, ikinci gün 2 qoz, üçüncü gün 3 qoz, dördüncü gün 4 qoz və s. salmağa başladı. Meymun 55 qozu neçə günə salar? (cavab: 10 günə).

Bu cür çalışmaları yerinə yetirərkən şagirdlər yeni axtarışlar aparmağa, müxtəlif fikirlər söyləməyə təşəbbüs göstərir və riyazi təfəkkürlərini müstəqil formalaşdırırlar.

Şagirdlərin həyat təcrübəsi və praktik fəaliyyəti ilə bağlı olan çalışmaların həlli şagirdlərin fəza təsəvvürlərinin formalaşmasına, ümumiləşmələr aparmalarına və ümumi inkişafına geniş imkan yaradır. Nümunəyə əsasən problemli müstəqil işləri ev tapşırıqları, sərbəst işləmək üçün yoxlama işləri şəklində də demək olar. Belə işlər konkret məqsədin dərk olunmasına və səmərəli fəaliyyət istiqamətinin müəyyənləşdirilməsinə kömək göstərir. Bu isə şagirdin müstəqilliyinin və marağının artmasını təmin edir.

Məsələ: Meyvə qabında 4 alma və 6 armud var idi. Arif qabdan 5 meyvə götürdü. Arif heç olmasa 1 armud götürdümü? (hə).

Məsələ: Atanın 27 yaşı olanda oğlunun 3 yaşı var idi. İndi isə oğlunun yaşı atanın yaşından 3 dəfə azdır. İndi atanın və oğlunun neçə yaşı var? (cavab: Atanın 36, oğlunun 12).

Məsələ: Bir gün bir qız göydə uçan qazlara deyir: «Ay göydə uçan 100 qaz». Göydə uçan qazlardan biri cavab verir: «Biz 100 deyilik, bir biz, bir bizim qədər, bir bizim yarımız, bir bizim dördüdə birimiz qədər, bir də sən gəlsən 100 olarıq». Göydə neçə qaz var idi? (cavab: 36 qaz).

Əyləncəli çalışmalar biliklərin mexaniki deyil, yaradıcı tətbiqinə əsaslanır. Bu cür çalışmalar müəyyən təfəkkür mütəhərriklili tələb edir. Belə mütəhərriklilik əqli priyomların yeni hallara tətbiqi zamanı zehni fəaliyyət vasitələrinin yenidən qurulmasının asanlıq dərəcəsi ilə xarakterizə olunur. Bu cür yaradıcı-düşündürücü çalışmaların düzgün seçilməsi və onların tədris olunan materiala əlaqələndirilməsi şagirdlərin təlim fəallığını artırır, çünki belə çalışmaların həlli şagirdin riyazi təfəkkürünün formalaşdırılmasında başlıca rol oynayır.

Didaktik oyunlar və əyləncəli məsələlərin verilməsi zamanı müəyyən münasibətlərin gözlənilməsi zəruridir. K.D.Uşinski yazırdı: «Təlimdə hər şey maraqlı ola bilməz, maraqsız şeylər var və olmalıdır. Uşağa maraqlı olan şeyləri deyil, maraqsız olan şeyləri də öyrətmək lazımdır...Siz uşağı həyata hazırlayırsınız, həyatda isə hər vəzifə maraqlı deyil».

Şagirdlərin çalışma həlli prosesində riyazi təfəkkürünün formalaşdırılması üçün çalışmaların çətinlik dərəcəsini tədricən artırmaq da məqsədəuyğundur. Bu zaman çalışma lazımdır ki, çalışmalar yaradıcı xarakter daşsın, onlar ümumi qavrama məqsədli, pedaqoji, psixoloji, metodik tövsiyələri nəzərə almaqla müxtəlif çətinlik dərəcəsində olsun.

Məsələ: Qonaq evdəki uşaqlardan birindən soruşdu: «Neçə qardaşın var? Uşaq cavab verdi: «2 qardaşım». Sonra qonaq ikinci uşaqdan soruşdu: «Bəs sənə neçə qardaşın var?» İkinci uşaq cavab verdi: «Mənim bir qardaşım var». Bu neçə ola bilər? (Onlar 2 qardaş, 1 bacıdırlar).

Məsələ: Uçan sərçələr budaqlara qonmaq istədilər. Hər budağa 1 sərçə qonsa, 1 budaq çatmaz. Sərçələr iki-iki qonsalar, 1 budaq artıq qalar. Neçə budaq və neçə sərçə var? (cavab: 3 budaq, 4 sərçə).

Şagirdlərin müstəqil təfəkkürünün formalaşdırılmasında didaktik oyunlar və əyləncəli məsələlərin böyük əhəmiyyəti vardır.

Məsələ: Nəvə babadan soruşdu: «Sənin neçə yaşın var?»

Baba cavab verdi: «Yaşımın yarısı qədər və 1 il yaşasam, 100 yaşım olacaq. Babanın neçə yaşı var?»

Şagird düşünür ki, babanın yaşı ilə onun yaşının cəmi 99 olmalıdır. O, təfəkkürünün köməyi ilə tapır ki, babanın hal-hazırda 66 yaşı vardır.

Şagirdlərin riyazi təfəkkürünün formalaşdırılmasında müstəqil işlərin rolu böyükdür. N.K.Krupskaya yazmışdır: «Şagirdlərə müstəqil işləri öyrətmək zəruridir. Ən yaxşı məktəb belə, çox da böyük olmayan həcmdə bilik verir. Biz böyüməkdə olan gənc nəsə biliklərə müstəqil surətdə yiyələnməyi öyrətməliyik». Təcrübə göstərir ki, şagirdin riyazi təfəkkürünün formalaşdırılmasında sinif üzrə, qrup üzrə və fərdi müstəqil iş yerinə yetirmək məqsədəuyğundur.

Şagird təfəkkürünün müstəqil formalaşdırılması yollarından biri də təlim prosesində öyrədici müstəqil işlərdir ki, bu da biliklərin formalaşmasına xidmət edən, şagirdlərin müstəqil fəaliyyəti zamanı onlara yeni anlayışın məzmununu açmaq və onların əvvəlki anlayışlarla əlaqəsini göstərməkdən ibarətdir. Dərsdə yerinə yetirilən bu cür işlər şagirdləri müstəqil işləməyə, sərbəst nəticə çıxarmağa, öz təfəkkürlərinin məhsuluna inanmağa alışdırır, onlarda tədqiqatçılıq fəaliyyətini genişləndirir. Hər hansı məsələnin həlli gedişini dərhal müəyyənləşdirmək vərdişi aşılıyır. Məsələ həlli vasitəsilə yeni biliyin mənimsənilməsi zamanı müstəqil işlər şagirdlərin təfəkkürünü fəaliyyətə gətirir, onlar müəyyən mülahizələr irəli sürürlər. Bu zaman problem vəziyyət yaratmağın böyük əhəmiyyəti vardır.

Məsələ: Otağın hər küncündə bir pişik oturub. Hər pişiyin qarşısında da bir pişik oturub. Hər pişiyin quyruğunun üstündə də bir pişik oturub. Otaqda cəmi neçə pişik oturub? (cavab: 4 pişik).

Məsələ: Bir təkədə 7 təkə, hər təkədə 7 yuva, hər yuvada 7 tülkü, hər tülkünün 7 balası var. Cəmi neçə tülkü var? (cavab: 2401).

Məsələ: İki uşaq yolun kənarında oynayırdı. Elə bu vaxt ağacların arxasından 2 atlı çıxdı. Athılar uşaqlara yaxınlaşdılar. Salam verib dayandılar. Uşaqlardan biri tez ayağa qalxıb salamu aldı. O biri uşaq soruşdu:

- Bu atlı kimdi? Sən onun nəyisən?

Uşaq dedi:

- O mənim atamdır. Mən isə onun oğlu deyiləm.

Kim deyər, bəs uşaq atlı kişinin nəyidir? (cavab: qızıdır).

Məsələ: Aşpaz kolbasanı kəsib, dilimlədikcə pişik gizlincə dilimləri oğurlamağa başladı. Aşpaz kolbasanı 20 yerdən kəsdi, pişik isə hər dördüncü kəsində bir dilim oğurladı. Oğurlanmamış neçə dilim kolbasa qaldı? (cavab: 16 dilim).

Bu cür çalışmaların həlli zamanı şagirdlərin yaradıcılıq fəaliyyəti birdən-birə deyil, pillə-pillə formalaşır, onları yaradıcılıqla işləməyə sövq edir, buraxılmış nöqsanları müstəqil düzəltməyə alışdırır. Şagird çətinlikdən çıxmağa yollar axtarır, problemlə qarşılaşdığı üçün öz təfəkkürünü işə salır, nəyi axtarmaq, nəyi bilmək lazım olduğunu müəyyən edir. Nəticədə şagird yaradıcı olur, yüksək fəallıq şəraitində çalışır, materialı daha yaxşı mənimsəyir. Bu da onun əqli inkişafına, riyazi təfəkkürünün formalaşmasına müsbət təsir göstərir.

I SİNİFDƏ HƏNDƏSİ MATERIALIN TƏDRİSİNƏ DAİR

Rəhilə Əliyeva,
Təhsil Problemləri İnstitutunun elmi işçisi

Gənc nəslin həyata hazırlanmasında fəza təsəvvürlərinin inkişafı böyük əhəmiyyət kəsb edir. O, təhsilin praktik istiqamətliliyi baxımından geniş imkanlar açır. Fəza əlamətlərinin təhlili əsasında ayrı-ayrı əşya və həndəsi forma, böyüklük, istiqamət və s. haqqında öyrəndikcə, ibtidai sinif şagirdlərində sadə fəza təsəvvürləri formalaşır. Ümumtəhsil məktəblərinin I sinfi üçün riyaziyyat proqramında göstərildiyi kimi, «Əşyaların forması, ölçüsü, qarşılıqlı vəziyyəti haqqında fəza təsəvvürlərinin inkişafı ədədlər və hesab əməlləri ilə əlaqəli öyrədilir. Bu zaman parça, üçbucaq, kvadrat, dairə və s. say materialı rolunu oynayır, sonrakı dövrlərdə isə onlardan bəzi hesab məsələlərinin illüstrasiyası üçün istifadə olunur (Ümumtəhsil məktəblərinin I sinif proqramları. Çarşıoğlu, Bakı, 1999, səh. 14).

Proqramın belə qurulması hesab materialının tədrisində həndəsəyə dair materiallardan və əksinə həndəsə materialının öyrədilməsində hesaba dair materiallardan səmərəli istifadə etmək imkanı yaradır. Belə qarşılıqlı əlaqə nəzərdə tutulmuş materialların daha şüurlu mənimsənilməsinə və uzun müddət yadda qalmasına səbəb olur. Həndəsi materialın öyrədilməsi başlıca olaraq praktik işlər əsasında: həndəsi fiqurların hazırlanması, çəkilməsi, kəsilməsi, kağız qatlamaqla almaq, modelləşdirmə və s. əsasında yerinə yetirilir.

I sinifdə həndəsi materialın öyrədilməsi il ərzində bərabər paylanmışdır. Bu cəhətdən «Riyaziyyat -1» dərsliyi əlverişli şərait yaradır (Z.Qaralov, Ə.Osmanlı, V.Məmmədov Riyaziyyat-1. Pedaqogika, Bakı, 2004).

Hər bir dərsdə həndəsi materialın öyrədilməsinə 5-10 dəqiqə (bəzi hallarda təxminən 15 dəqiqə) vaxt ayırmaq münasibdir. Belə materialların dərsdə baxılması nəzərdə tutulan digər məsələlərlə əlaqələndirilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Hələ məktəbəqədərki dövrdə 5 yaşlı uşaqların əksəriyyətinin əşyaların ölçüləri, forması, onların fəzada qarşılıqlı vəziyyəti ilə bağlı müəyyən təsəvvürləri olur, lakin təcrübə göstərir ki, müvafiq terminlərin onlar tərəfindən öyrənilməsi təsadüfi xarakter daşıyır. Ona görə də ilk mərhələdə təlimin məqsədi toplanmış təsəvvürlərin dəqiqləşdirilməsi və uyğun terminlərin şagirdlərə düzgün mənimsədilməsidir.

Əşyalar arasındakı münasibətlər («eynidir», «müxtəlifdir», «böyükdür», «kiçikdir» və s.) ya real əşyalar (çöplər, toplar, karandaşlar, qələmlər və s.), ya da onların təsvirləri - şəkilləri, çertyojlar üzərində müşahidələr aparmaqla müəyyənləşdirilir. Münasibətlərin aydınlaşdırılması üçün bu məqsədlə istifadə edilən nümunələrdə

əsas əlamət aşkar hiss olunmalıdır: məsələn, «2 karandaşdan hansı böyükdür?» Vacibdir ki, hər 2 karandaş eyni qalınlıqda, eyni rəngdə, müxtəlif uzunluqda olsun; «Hansı tep kiçikdir?» Əgər müxtəlif diametrlili, eyni rəngli toplardan istifadə edilirsə, şagirdlərin bir qismi rəngə əsaslanıb, «onlar eynidir» deyirlər.

Müqayisə əlamətinin yaxşı ayırd edilməsi üçün elə əşyaların seçilməsi zəruridir ki, fərq kəskin nəzərə çarpsın, güclə seziləsin. Müəllim hər dəfə müqayisə zamanı şagirdlərə xatırlatmalıdır ki, bizi əşyanın nədən hazırlanması deyil, digər əlamətlər - ölçü, qarşılıqlı yerləşmə, forma maraqlandırır. Belə tapşırıqlar düzgün və aydın təsəvvürlərin formalaşdırılmasına, müvafiq terminlərdən - ifadələrdən (məsələn, «böyük - kiçik», «solda - sağda», «yuxarıda - aşağıda», «qarşısında - arxasında» və s.) yerində istifadəyə xidmət edir. Onlar həm də fəza təsəvvürlərinin inkişafına səbəb olur. Ona görə də belə çalışmalardan epizodik yox, muntəzəm istifadə etmək lazımdır.

Həndəsi fiqur anlayışının müvəffəqiyyətlə formalaşması şagirdlərin müxtəlif zamanda və müxtəlif şəraitdə, yəni təkcə riyaziyyat deyil, digər fənlərin, o cümlədən əmək, təsviri incəsənət və s. fənlərin tədrisi zamanı yiyələndikləri sadə fəza təsəvvürlərinin səviyyəsindən də asılıdır.

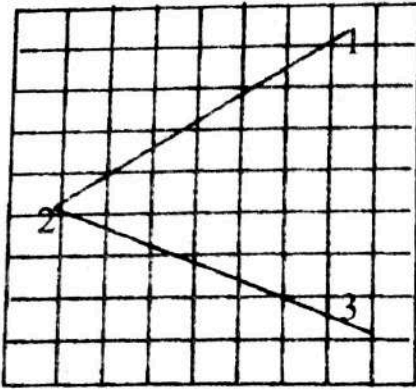
Müəllim müxtəlif əşyaların köməyi və şagirdlərin həyat təcrübəsindən maksimum istifadə etməklə, onların nöqtə, düz xətt, düz xətt parçası və s. haqqında təsəvvürlərini dəqiqləşdirməlidir: məsələn, müəllim sapı əvvəlcə tarım dartır, sonra isə dartını zəiflədir. Şagirdlər görür ki, sapı tarım dartdıqda, o düz xətti xatırladır. Əgər dartını zəiflətsək, sap sallanmış vəziyyətdə qalır və o, əyri xətt şəklini alır.

Şagirdlərə yumşaq məftil vasitəsilə düz və əyri xətti göstərməyi dəftərdə və yazı taxtasında müxtəlif istiqamətdə və vəziyyətdə düz, əyri xətlər çəkməyi tapşırmaq olar. Düz xəttin xətkəş vasitəsilə təsvirindən əvvəl onun digər vasitələrlə və müxtəlif yollarla göstərilməsilə şagirdləri tanış etmək lazımdır: məsələn, kağız vərəqin bükülməsi. Kağızın qatlandığı yer düz xətti göstərir. Şagirdlər müəllimin tapşırığına əsasən çox böyük olmayan kağız vərəqini istənilən istiqamətdə müxtəlif formada iki hissəyə qatlayırlar. Vərəqi açıb düzəltəndə düz xətt alındığını görürlər.

Belə bir əməliyyat yerinə yetirilir: düz xəttin kənarları 2 nöqtə ilə qeyd olunur. Müəllim şagirdlərə bildirir ki, 2 nöqtə arasındakı hissə qısaca parça və ya düz xətt parçası (düz xəttin 2 tərəfdən məhdud edilmiş hissəsi) adlanır. Şagirdlərin diqqəti düz xətlə düz xətt parçasının fərqinə yönəldilir. Parçanın ucları nöqtələr və ya ştrixlərlə qeyd olunur: məsələn, və ya .

Aşağıdakı çalışmanı dəftərdə yerinə yetirmək maraqlıdır. Müəllim belə tapşırıq verə bilər: 2 xəttin kəsişmə nöqtəsini qeyd edin. Ondan 4 dama aşağı və 3 dama sola ikinci nöqtəni qoyun. İkinci nöqtədən 5 dama sağa və 1 dama aşağı

3-cü nöqtəni qoyun. 1,2,3-cü nöqtələri parçalarla birləşdirin. Alınan fiqurda neçə parça var? Hər parçanın sonunu göstərin.

I sinif üçün riyaziyyat proqramında şagirdlərin bilik və bacarıqları «Ən sadə həndəsi fiqurları (üç-bucaq, kvadrat və dairəni) tanımağı, kağız üzərində və yazı taxtasında onları çəkməyi; parçanın uzunluğunu santimətlə ölçməyi və verilən uzunluqlu (santimətlə) parçanı çəkməyi» yerinə yetirmək kimi tələblərlə əsaslandırılmışdır.

Parçaların uzunluğunun ölçülməsi ilə tanışlıq kiçikyaşlı məktəblilərdən xüsusi diqqət tələb edir. Şagirdlərə əvvəlcə parçaları uzunluğuna görə müqayisə etmək, sonra isə onların uzunluğunun santimətlə ölçülməsini öyrətmək lazımdır. Şagirdlər bilməlidirlər ki, parçalar ölçülə və müqayisə edilə bilər. Onları toplamaq və çıxmaq olar. Böyük parçanın üzərinə kiçik parçanı yerləşdirmək mümkündür. Parça üzərində qoyulan hər hansı nöqtə onu iki hissəyə ayırır. Şagirdlərə parçaların uzunluqlarına görə müxtəlif olmasını başa salmaq üçün karton zolaqlardan istifadə etmək məsləhətdir.

İbtidai sinif şagirdlərinə parçaların ölçülməsi üzrə bacarıqların aşılması praktik əhəmiyyətə malikdir. Bu prosesdə 1 sm modelindən istifadə etmək lazımdır. Başlanğıcda 1 sm kağız zolaq şagirdlərə göstərilir və izahat verilir. Zolağın eninin uzunluğundan kiçik olmasını şagirdlər aydın hiss etməlidirlər. Daha sonra 1 sm uzunluğunda olan kibrit çöpü, məftil parçası şagirdlərə göstərilir. Dərsləyin 76-cı səhifəsinin yuxarı hissəsi nəzərdən keçirilir. Müəllim sonra şagirdlərə dəftərin hər hansı 2 xəttinin kəsişdiyi yerdə 1-ci nöqtə və ondan 2 dama sağa kəsişmə yerində 2-ci nöqtə qoymağı tapşırır. Şagirdlərə bu nöqtələri birləşdirmək təklif olunur və bildirilir ki, bu parçanın uzunluğu 1 sm-dir. Sonra müəllim xətkəşin üzərində böyük ştrixlərin arasını göstərib, şagirdlərə məlumat verir ki, bu da 1 sm-dir. Santimetr modelinin köməyi ilə şagirdlər verilmiş parçanın uzunluğunu ölçməyi və verilmiş uzunluqda parça çəkməyi öyrənməlidirlər. Verilmiş parçanın ölçülməsini şagirdlərə öyrədərkən, müəllim onların hər birinin santimetr modelinin ucunu ölçülən parçanın uclarının birinin üstünə dəqiq qoymasına xüsusi diqqət yetirməlidir. Hər bir şagird karandaşın köməyi ilə parçanın üzərində santimetr modelinin o biri ucunu qeyd etməlidir. Modelin ucu daha sonra yenidən qeyd nöqtəsinə qoyulur, onun digər ucu karandaşla işarə olunur. Beləliklə, ölçmə davam etdirilir. Axırncı qeyd ölçülən parçanın son ucuna düşür. Qoyulmuş qeydlər sayılır və bütün santimətlər tam ədədlə ifadə olunur.

Santimetr modeli ilə parça qurarkən müəllim hər bir şagirdə əvvəlcə düz xətt çəkib, onun sol tərəfdəki ucunda nöqtə qoymasını tapşırmalıdır. Sonra isə ardıcıl olaraq hər dəfə karandaşla 1 santimetrilər nöqtə ilə göstərməli, lazımi yerə çatdıqda parçanın ikinci ucu qeyd olunmalıdır. Sonrakı mərhələdə – parçaların ölçülməsinə dair bacarıqların formalaşdırılması zamanı xətkəşdən istifadə edilir. Bu zaman 0 (sıfır) bölgüsündən başlamaq şagirdlərin nəzərinə çatdırılmalıdır. Müşahidələr göstərir ki, şagirdlər çox vaxt bu məsələdə səhvə yol verirlər. Belə səhvlərin qarşısını almaq üçün dərslikdə xeyli düşündürücü çalışmalar verilmişdir: məsələn, dərsliyin 94-cü səhifəsindəki 5 nömrəli çalışmada 3 zolağın müqayisə edilməsi tələb olunur. Zolaqlar xətkəşin üzərində müxtəlif şəkildə təsvir olunmuşdur. Belə ki, qırmızı zolağın başlanğıcı 0-in, yaşıl zolağın başlanğıcı 2-nin, göy zolağın başlanğıcı isə 1-in üzərindədir. Hansı zolağın daha uzun olduğunu bilmək üçün şagirdlər əvvəlcə onların hər birinin uzunluğunu düzgün müəyyən etməli (neçə santimetr olduqlarını dəqiq bilməli), sonra isə müqayisə etməlidirlər. Belə çalışmalar şagirdləri dərinlən düşünməyə vadar edir.

Daha mürəkkəb bacarıq tələb edən çalışmalar şagirdlərin fəallaşdırılmasına səbəb olur: məsələn, «Parçaları ölç və dəftərində uzunluğu onların uzunluqları cəminə bərabər olan parça çək» (səh, 120, № 2). Bu tapşırığı yerinə yetirən şagird 3 işi yerinə yetirməlidir. Əvvəlcə hər 2 parçanı ölçməli, parçaların uzunluğunu göstərən ədədləri toplamalı və sonra həmin uzunluqda olan parça çəkməlidir.

Parçalar fiqurların hüdudunu təşkil edib, çoxbucaqlının tərəfləri, bu parçaların uclarındakı nöqtələr isə çoxbucaqlının təpələri adlanır. Əgər çoxbucaqlının 3 tərəfi varsa, təpələri də 3 – dür və əksinə, 3 təpəsi varsa, onda 3 tərəfi var. Belə çoxbucaqlı üçbucaq adlanır. Onun 3 küncü var. Şagirdlər öyrənir ki, fiqurun üçbucaq adlanması onun tərəfləri və küncələrinin sayı ilə bağlıdır.

Ümumiyyətlə, şagirdlər üçbucaq, dairə və kvadratdan say materialı kimi istifadə etdikdə, onların formasını mənimsəyir, yəni tədricən tanıyır və bir-birindən fərqləndirirlər. 3 və 4 ədədləri öyrədilərkən onlar 3 çöpdən üçbucaq, 4 çöpdən kvadrat düzəltməyi öyrənirlər. Nəhayət, şagirdlər kağız üzərində və yazı taxtasında bu fiqurların şəklini çəkmək üzrə bir neçə dəfə məşq edirlər.

Müəllim dairə, üçbucaq və kvadratın fərqlərini şagirdlərə aydınlaşdırmaq üçün onu stolun üstündə diyirləyə bilər. O, şagirdlərə digər fiqurları da belə diyirlətməyi tapşırmağı və onların nə üçün dairə kimi diyirlənə bilməməsinin səbəbini soruşmalıdır.

Tədricən şagirdləri ətraf mühitdən üçbucaq, dairə və kvadrat formasına bənzərən əşyaları seçməyə cəlb etmək olar. Çalışmaq lazımdır ki, tapşırıqlar həm də say ilə əlaqədar olsun (dəftər damaları, say çöpləri, nöqtələr və s.)

Həndəsi məzmunlu tapşırıqların yerinə yetirilməsi dərk etmə fəaliyyətinin rəngarəng növləri ilə: müşahidə, ölçmə, qurma, xətkəş vasitəsilə cizgi işləri və s. ilə əlaqədardır. Həndəsi material üzrə işin belə rəngarəngliyi riyaziyyat dərslərinin daha maraqlı təşkilinə və şagirdlərin fəallaşdırılmasına əlverişli imkan yaradır.

İSTEDADLI ŞAĞIRDLƏRLƏ İŞ PROSESİNDƏ MÜASİR TƏLİM METODLARINDAN İSTİFADƏ

Nənəxanım Həsənova,
Yasamal rayon Təhsil Şöbəsinin metodisti

Mən bu məruzəmə islam günəşi Məhəmməd peyğəmbərin elm haqqında 14 əsr bundan əvvəl söylədiyi müdrik kəlamlarla başlamaq istəyirəm.

1. Beşikdən məzara qədər elm öyrənin.
2. Ya elm öyrən, ya öyrət, ya elm öyrədənləri dinlə, ya elm əhlini sev. Başqa yolla getsən, özünü məhv edərsən.
3. Elm, savad daima öyrənmək qadını – kişili, bütün müsəlmanların borcudur.
4. Alimin yuxusu cahilin ibadətindən xeyirlidir.
5. Elm sahibinin dostu çox olar, mal sahibinin isə düşməni.
6. Elm insanı təvazökar, mal isə lovğa edər.
7. Elm qəlbə güc verər, mal isə qəlbi daşlaşdırar.

Bu kəlamlardan aydın olduğu kimi, insan daima elmlə məşğul olmalı və elm öyrətməlidir. Elm öyrətmək, layiqli vətəndaş yetişdirmək məsuliyyəti biz müəllimlərin üzərinə düşür. Bu vəzifə nə qədər şərəfli, nə qədər xoş olsa da, o qədər də çətindir. Xüsusilə, belə bir ziddiyətli dövrdə. Biz müəllimlər iş prosesində bir çox çətinliklərlə üzləşməli oluruq. Belə ağır, ziddiyətli bir zamanda müəllimlərin payına düşən gərgin iş, əsəb, məsuliyyət onların əzmini daha da artırır. Axtarışlar aparmaq, yeni metodlar axtarmaq, dərslərin keyfiyyətini qaldırmaq və dərslər dedikləri şagirdlərin uğurlarına sevinmək biz müəllimlərin ümdə arzusudur.

Yeni, ləyaqətli, savadlı, qabiliyyətli, vətənpərvər, cəsur şagirdlər formalaşdırmaq üçün bugünkü şagirdlərin tələblərinə cavab vermək lazımdır. Heç kəsə sirr deyil ki, bu günün şagird və tələbələri ötən illərdəki şagirdlərə, tələbələrə bənzəmir. Bu günün gəncləri daha tələbkər, daha məlumatlı, daha açıqgözlüdür. Onu da qeyd etmək yerinə düşərdi ki, elm və texnikanın inkişafı, sərhədlərin açılması, biz azərbaycanlıların mentalitetinə, mənəviyyətinə uyğun gəlməyən video-kliplərin, tele-serialların, bayağı geyim əşyalarının artıb çoxalması yetişməkdə olan gənc nəslin tərbiyəsinə çox pis təsir göstərir. Tele-serialları, video-klipləri, kompyüter zallərini müntəzəm surətdə izləyən şagirdin dərslər oxumağa nə vaxtı qalacaq, nə də həvəsi. Belə olan surətdə mənəviyyətimiz, kimliyimiz, adət-ənənələrimizə bağlı söhbətlərə daha çox ehtiyac duyulur. Bu söhbətləri, ünsiyyəti biz müəllimlər yaratmalıyıq. Hər bir müəllim öz öhdəsinə düşən vəzifəni layiqli şəkildə yerinə yetirərsə, gələcəyimizi yad, bayağı təsirlərdən qurtarmış olar. Belə hallarda müəllimin ən güclü silahı onun nəsihətləri, şəxsi nümunəsi olmalıdır.

Şagird və müəllimin gündəlik təmasda olmaları onlar arasında yaxınlığa çevrilir. Müəllim şagird üçün ikinci valideynə, xeyirxah yol göstərənə çevrilir. Bu xüsusda sinif müəllimlərinin işi bir qədər yüngülləşir. Keçdikləri mövzularla əlaqədar təlim-tərbiyə işi asanlaşdırılır. Nağıllarda verilən gözəl əxlaqi keyfiyyətlər, insani hisslər müəllimin silahına çevrilir. Müəllim bu silahla şagirdləri islah edir. İnsana şərəf gətirməyən keyfiyyətləri sadalamaqla, əsərdən nümunə götürməklə şagirdin gözləri qarşısında həm mənfi, həm də müsbət xarakterli insanın heykəlini yaratmış olur. Hər bir şagirdin malik olduğu qabiliyyəti, onun xarakterini öz müəllimindən yaxşı kim bilər?

Dərs dediyim sinifdə həm istedadlı, həm də istedadsız, zəif şagirdlər üzərində müşahidə apardım. Belə bir qənaətə gəldim ki, bu sinifdə qabiliyyətli, çalışqan şagirdlər çoxdur, lakin dərsə davamiyyətləri, gündəlik hazırlıqları çox bərbad vəziyyətdə idi. Belə hallar işimi daha da çətinləşdirdi.

Dərsə gəlməyən şagirddən dərsi soruşduqda «mən dünən gəlməmişdim» cavabını alırdım. Bu halları aradan qaldırmaq üçün dedim:

- Uşaqlar, gəlin belə bir yarış təşkil edək. «5» alan şagird «5» qiymət alanla, «4» qiymət alan «4» qiymət alanla, «3» qiymət alan isə «3» alanla yarışsınlar.

Sonra yarışan şagirdlərə rəqiblərinin elan edərək dedim:

- Yarış ilin sonunadək davam edəcək, axırda qaliblər elan olacaqlar və priz alacaqlar.

Uşaqlar çox həvəslə yarışa başladılar. Gündəlik dərslərə hazır gəldilər. Abdullayev Elvindən dərsi soruşduğum gün onun rəqibi Həsənov Həsəndən də dərsi soruşdum. Hansının daha yaxşı cavab verdiyini elan etdim. Elvin dərsi danışdıqdan sonra Həsən Elvine suallar verdi: O, öz rəqibini çətinə salmaq üçün çətin suallar verməyə çalışdı. Bunun özünün də bir xeyri var. Şagird həm özü düşünür, həm də sualı ilə rəqibini düşündürür. Elvin öz növbəsində çalışır ki, rəqibinin suallarına cavab versin. Ona görə də o, həmişə dərsə hazırlıqlı gəlməyə, özünü səfərbər etməyə çalışır. Azyaşlı uşaqlarda rəqabət, mənəm-mənəmlik hissi daha çox olduğundan onlar həmişə fəaliyyətdə olurlar. Nəticədə dərsə davamiyyət və dərsə hazırlıq problemi qaydasına düşür.

«4» qiymət alan şagirdlərə müraciətlə:

- Görüm, kim «5» alanların cərgəsinə qatılacaq? – deyib onları həvəsləndirirəm. Bu zaman şagirdlərdə canlanma hiss olunur.

Bundan başqa sinifdə üç sıra olduğu üçün onu 3 komandaya bölürəm. Hər komandaya bir kapitan seçirəm. «Sözlərin quruluşca növləri» mövzusunun keçəndə yazı taxtasını əvvəlcədən üç yerə ayırıram. Vaxt müəyyənləşdikdən sonra deyirəm:

- I sıra «Sadə sözlər», II sıra «Düzəltmə sözlər», III sıra isə «Mürəkkəb sözlər» komandasıdır. Hansı komanda yazı taxtasına çox söz yazsa, qalib hesab olunur.

Əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş vaxt sona çatan kimi komandaların kapitanları ilə birgə sözləri hesablayıram. Ən çox söz yazan komanda yarışın qalibi elan olunur. Beləliklə, şagirdlər həm maraqlı bir oyunla məşğul omaqla yorğunluqlarını çıxarırlar, həm də sözün quruluşu haqqında biliklərini dərinləşdirirlər.

Şagirdlərlə işləmək, onların maraq dairələrini öyrənmək o qədər də çətin deyil, lakin onların diqqətini dərse çəkmək, maraqlarını ödəmək, program materialını mənimsətmək çətinidir. Şagirdlərin diqqətini dərse cəlb edə bilmisənsə, deməli, nəyə isə nail olmusan. Sınıfdən xaric oxu dərslərində şagirdlərə şeirlər hazırlamağı tövsiyə etmişdim. Mənim üçün çox maraqlı idi ki, şagirdlər hansı mövzuya daha çox maraq göstərirlər. Hərəkət bir şeir hazırlamışdı, lakin mənim diqqətimi 2 şagird daha çox cəlb etdi. Onlardan biri M.Füzulinin, digəri isə M.Ə.Sabirin şeirlərini hazırlamışdı. Şagirdlərin əruz vəzinə necə gözəl şeirlər oxumaları məni valeh etməyə bilməzdi, çünki onların əruz vəznə haqqında heç bir məlumatları yox idi. Onların praktik yolla belə verdişlərə yiyələnmələri mənə xoş təsir bağışladı. Şagirdlərin belə gözəl, rəvan, ifadəli şeir demək qabiliyyəti göstərdi ki, onlarda istedad var. İnsanın daxilində, öz fitrətində olan istedad gec-tez üzə çıxır. Onlarla müntəzəm məşğul olmaq, onları bu sahəyə həvəsləndirmək, daha da inkişaf etdirmək artıq mənim vəzifə borcumdur.

Mən şagirdlərimin hər birini bir planetə bənzədirəm. Planetlər bizə uzaqdan necə sirli, sehirli, müəmmalı görünürsə, şagirdlər də elədir. Planetlər kəşf olunduqları zaman, onlar haqqında müəyyən məlumatlar əldə olunduğu zaman bizə nə qədər doğma və yaxın sayılırlarsa, şagirdlər də belədirlər. Bəzən uşaqdan çətin tərbiyə olunan, davamiyyəti pis, savadsız kimi görünən şagirdlərdə elə gözəl keyfiyyətlər aşkar edirəm ki, özüm də çaşıb qalırım. Demək, insanı tanımaq qeyri-mümkündür. Onun iç dünyasını səyahət etdikdən sonra onu kəşf edə bilərsən. Bəzən dərslər oxumayan, dərslərə müntəzəm surətdə gəlməyən şagirdlərdə elə güclü qabiliyyət aşkar edirəm ki, bu qabiliyyət heç də hamıda olmur. Belə şagirdlərlə işləmək çətin də olsa, nəticəsi qənatəbəxş olur. Zənnimcə, insan ən ziddiyyətli, ən mürəkkəb varlıqdır. Yaranmışların ən alisi olan insan öz təfəkkür və qabiliyyətini artırırsa, ondan lazım olan şəkildə istifadə etsə, cəmiyyətdə pozuntular, ayrılıqlar baş verməz. Bu pozuntuların qarşısını almaq üçün şagirdlərlə çox işləmək lazımdır. Mən həm ali savadlı müəllim, həm də dindar bir qadın kimi bunu öz şagirdlərimə dönə-dönə tövsiyə edirəm.

Allaha inanmaq, insanın Allah tərəfindən yaradılmasına heç şəkə-şübhə etməmək, müqəddəs kitabımız olan Qurani-Kərimdə verilən nəsihətlərə əməl etmək, mənim şagirdlərimə dönə-dönə təlqin etdiyim vətənə məhəbbət, özündən böyüklərə hörmət, başqasının malına göz dikməmək, yetimlərə,

acizlərə zülm etməmək, oğurluq, riyakarlıq, yaltaqlıq etməmək və s. bu kimi hisslərdir. Bu nəsihətlərdən başqa adət-ənənələrimiz, keçmişimizlə, mədəniyyətimizlə bağlı söhbətlər aparmaq da iş sistemimə daxildir.

«Ey türk, titrə və özünə qayıt. Sən özünə qayıdanda böyük olursan!» sözlərini misal gətirməklə özünəqayıdışın nə demək olduğunu, şagirdlərə başa salır, onların kimliklərini izah etməyə çalışıram. Tarixən mənsub olduğumuz mənəvi dəyərləri, tarixin səhifələrini işıqlandıran mərd, cəsur türk oğullarının qəhrəmanlıqlarını, geniş ərazilərini, sahib olduqları ədəbiyyat və mədəniyyətini şagirdlərə xatırlatmaq lazımdır. Onlar bilməlidirlər ki, Böyük Göytürk imperatorluğu ilə dünyaya meydan oxuyan əcdadların, Oğuz xaqanların, Qazan xanların törəmələridirlər. Bizlərə cəsarət, qeyrət yaraşır. Mütilik, qorxaqlıq bizim əcdadlarımıza yad bir şeydir. Alınan torpaqlarımız uğrunda canlarından belə keçmələrinə hazır olmalıdırlar. Əgər belə təbliğat bu gün aparılmasa, sabah gec olacaq. Gənc nəslimiz kimliyindən xəbərsiz böyüyəcək, yad təsirlərin altına düşüb əvvəl dilini, dinini, sonra vətəninə və mədəniyyətini itirəcək. Belə manqurtlaşan, bu cür formalaşan nəsilə nə gözləyə bilərik. Ona görə də biz sinif müəllimlərinin işi bir az yüngüldür. Keçdiyimiz dərslərlə əlaqədar belə söhbətlərin aparılması imkanları çoxdur.

Şagirdlərimizi savadlı, tərbiyəli, əsl Azərbaycanımıza layiqli vətəndaşlar kimi görmək arzusundayam. Allahıma çox şükürlər olsun ki, bu işdə azacıq da olsa, uğurlarım var.

Çoxsaylı müəllim ördümüzün hər bir fərdi bir neçə şagirdi düzgün istiqamətləndirməyi bacararsa, deyə bilərik ki, gələcəyimiz, mənəviyyatımız etibarlı əllərdədir.

Oxucuların nəzərinə!

Kağızın bahalanması, jurnalın həcmnin və yayım xərcinin artması ilə əlaqədar ilin ikinci yarısından jurnalın qiyməti 10 000 manat olacaqdır.

«PEDAQOJİ TEXNOLOGİYA» ANLAYIŞI NƏDİR?

İmaməddin Zəkiyev,
Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunun dissertantı

Bu gün pedaqoji ədəbiyyatda tez-tez «texnologiya» anlayışı ilə rastlaşırıq. «Texnologiya» (yunan dilində «techne» - bacarıq, ustalıq, mədəniyyət; «loqos» - söz, təlim) hər hansı prosesdə istifadə edilən metodların cəmi deməkdir. Bu söz pedaqogikaya istehsal sənayesindən gəlmiş, məna və mahiyyəti etibarilə «səmərəli, qənaətli istehsal prosesi» deməkdir.

Fəlsəfə lüğətində isə «texnologiya» sözü belə izah edilir: «Müəyyən edilmiş istehsal prosesində mövcud texnikanın köməyi ilə ardıcıl yerinə yetirilmiş əməliyyatlar toplusu».

S.İ.Ojoqovun lüğətinə görə, texnologiya müəyyən sənaye sahəsinin məcmusu, istehsal prosesi olmaqla yanaşı, eyni zamanda, istehsalın elmi təsvir yolları, üsullarıdır.

Mətbuatda, radioda, televiziya verilişlərində də texnologiya sözü ilə tez-tez rast gəlirik: «Yeni texnologiyanın tətbiqi nəticəsində əmək məhsuldarlığı artmışdır», «Yeni texnologiyanın tətbiqi ilə əlaqədar ətraf mühitdə çirklənmə azalmış, ekoloji tarazlıq yaranmışdır».

Texnologiya, sadəcə, metodlar toplusu deyildir. Həmin metodlar təsadüfi seçilmir; onlar yeganə bir məqsədə – konkret məhsul əldə etməyə xidmət edir.

M.İ.Maxmutov pedaqoji texnologiya anlayışını şərh edərək belə bir fikir irəli sürür: «Texnologiya az və ya çox dərəcədə qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq üçün şagird və müəllim arasındakı münasibətlərin möhkəm və dəqiq proqramlaşdırılmış (alqoritmik) prosesidir». Pedaqoji texnologiya haqqında anlayışlara görə, əsas diqqət öyrənən və öyrədən arasındakı münasibətlərin qurulmasına yönəldilməlidir.

Bizim fikrimizcə, texnologiya dedikdə, müxtəlif metod və proseslərin ardıcıl və birgə istifadə olunması nəticəsində ilkin materialdan əldə edilən məhsulun istənilən ölçülərdə alınması nəzərdə tutulur.

İstənilən texnologiyanın əsasında son nəticəsinin bütün detallarına, yəni hər cür incəliklərinə qədər qabaqcadan müəyyənləşdirilməsi və ona nail olmaq üçün bu prosesə nəzarət durur. Həmin proses isə istər sənayedə, istərsə də sosial mühitdə o zaman texnologiya statusu alır ki, o, əvvəlcədən proqnozlaşdırılsın, məhsulun son nəticəsi və onu əldə etməyin vasitələri müəyyən edilsin, eləcə də, bu prosesin həyata keçirilməsi üçün məqsədəuyğun şərait yaradılsın.

«Texnologiya» anlayışının mahiyyətini və imkanlarını qiymətləndirməkdən ötrü onun mahiyyətinə diqqət yetirək. Texnologiya ilkin materialdan əvvəlcədən

nəzərdə tutulan tələblərə cavab verə biləcək məhsul almaqdan ötrü aparılan emal prosesidir.

İzahlı lüğətlərə əsaslanmaqla şərti olaraq qeyd edək ki, «Texnologiya – hər hansı bir işdə istifadə olunan ustalıq, məharət və sənətkarlıq üsullarının cəmidir». Bununla belə, bu termin insan faktoru ilə daha sıx bağlıdır.

Elmin bu və ya digər sahələrində də texnologiya bir istiqamət kimi meydana çıxmış və geniş tətbiq olunmağa başlanmışdır. XX əsrin 60-cı illərində ABŞ-da, İngiltərədə, indi isə dünyanın bütün dövlətlərində elmin bir çox sahələrində texnologiyanın özünəməxsus istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir.

Müasir dövrdə insanlar tərəfindən hazırlanan və istifadə edilən texnologiyaları iki yerə bölmək olar: sənayedə və sosial sferada istifadə olunan texnologiyalar.

Pedaqogikada «texnologiya» anlamının meydana gəlməsi təsadüfi deyildir. Belə ki, pedaqogika elmi uzun illərdir ki, ali və orta ixtisas məktəblərində, ümumtəhsil məktəblərində, ümumiyyətlə, təhsil sahəsində yüksək və sabit nəticəyə nail olmaq yollarını arayıb-axtarırdı. Nəticədə pedaqogika elmində dəyişən sosial şəraitə və tələblərə uyğun yeni-yeni forma və yanaşmalar yaranırdı. Pedaqoqlar yeni konsepsiya və texnologiyalar seçərkən, ilk növbədə, onların səmərəliliyinə diqqət yetirirdilər. Belə düşünülür ki, texnoloji proses xüsusən texnoloji prinsiplərə əsaslanan pedaqoji prosesdə yüksək səmərə verməlidir. Odur ki, təlimin keyfiyyətini yüksəltməyə cəhd göstərən müəllimlər təlim prosesində texnologiyaların rolunu yüksək qiymətləndirir, onların tətbiqini irəli sürürlər.

İnsan faktoru olduqca mürəkkəb bir sistemdir; o, çoxlu sayda xarici təsirlərə, müxtəlif qüvvələrə və istiqamətlərə, bəzən də əks təsirlərə məruz qalır. Odur ki, pedaqoji texnologiya ilə bağlı mülahizə yürüdərkən, sənaye texnologiyasında olduğu kimi əvvəlcədən hər hansı səmərəli nəticədən danışmaq çətindir. Müəllim təlim prosesində nə qədər əhəmiyyətli tədbirlər həyata keçirsə də, tam səmərəli nəticəyə zəmanət verə bilməz. Odur ki, sənaye texnologiyası üçün müəyyən edilmiş üsulları və bu haqda deyilənləri pedaqoji texnologiyaya aid etmək düzgün deyil.

Pedaqoji texnologiyada əks əlaqə böyük rol oynayır. Orta ixtisas məktəblərində müəllim təlim prosesini müntəzəm izləyir, tədris materialını mənimsəməkdə çətinlik çəkən şagirdləri müəyyənləşdirir. Bununla əlaqədar o, əlavə tədbirlər görür, təlimdə geridə qalan şagirdləri sinif səviyyəsinə qaldırmağa çalışır. İşin bu cür təşkili təhsilin bütün mərhələlərində aparılır. Bu da təlim prosesində texnologiya elementlərinin təkrarlanması ilə nəticələnir.

Bu iş iki baxımdan: təlim prosesində iştirak edənlər (ən zəif oxuyan şagirdlər) və təlim prosesinin bəzi elementləri baxımındaq həyata keçirilir. Beləliklə, biz görürük ki, pedaqoji texnologiya dəyişkəndir və istənilən şəraitə uyğunlaşır.

Təlim zamanı pedaqoji vasitələri müəllim müəyyənləşdirir. O nəinki vasitələrin kompleksindən xəbərdar olmalı, eyni zamanda, təlimin səmərəliliyini təmin etmək üçün bu vasitələri harada, niyə, nə vaxt və hansı şəraitə, ən başlıcası isə kimlərə tətbiq edəcəyini bilməlidir. Bu da o deməkdir ki, müəllim təlimdə müasir

texnologiyaların təkmilləşdirilməsini bilməlidir. Bəs pedaqoji texnologiya nə deməkdir? Bu yaxınlara qədər pedaqogika elmi və onun təcrübə istiqaməti bu anlayışdan kənar idi. «Texnologiya» termini ilk vaxtlar pedaqogikada təkcə didaktikaya aid tədqiqatlarda işlədilir və «təlim» anlayışı ilə eyniləşdirilirdi. Təlim, öz xarakterinə görə, məqsədyönlü, daim nəzarət olunan bir prosesdir. Təlimdə texnologiya müəllimlə (öyrədən) şagird (öyrənən) münasibətlərinin layihələndirilməsi və eyni zamanda, eyni yolların axtarışıdır. Təlim texnologiyası anlayışının mahiyyəti öz inkişafı prosesində müəyyən dəyişikliklərə uğramışdır.

1-ci mərhələdə (1940-1950-ci illərin ortalarına qədər) «təhsildə texnologiya» anlayışı audiovizual vasitələrin təlim prosesində tətbiqi kimi anlaşılırdı.

2-ci mərhələdə (1950-ci illərin ortalarında 1960-cı ilədək) «təhsildə texnologiya» dedikdə, təlimin proqramlaşdırılması başa düşülürdü.

3-cü mərhələdə (1970-ci illər) «pedaqoji texnologiya» əvvəlcədən layihələndirilmiş bir məqsəd kimi dərk edilirdi.

4-cü mərhələ isə (1980-ci illərdən etibarən) kompyuter və informasiya texnologiyaların tətbiqinə başlanmışdır.

Təkamül prosesində «pedaqoji texnologiya» anlayışının iki istiqamətini ayırmaq olar:

Tədris prosesində texniki təlim vasitələrinin imkanlarından maksimum istifadə etmək (bunu təlimdə texnologiya və ya təhsildə texnologiya da adlandırmaq olar);

Tədris prosesini bütünlükdə texnologiyalaşdırma mahiyyəti daşıyır ki, bu da «təlimdə texnologiya» və ya «pedaqoji texnologiya» adlanır.

Pedaqoji texnologiya təkcə təlimdə kompyuterdən və digər texniki təlim vasitələrindən istifadə deyil həm də faktların təhlili yolu ilə təlim prosesinin səmərəliliyi üçün prinsiplərin, üsulların müəyyənləşdirilməsi, təlimin effektivliyinin yüksəldilməsi üçün prinsiplərin aşkarlanması və optimallaşdırma metodlarının hazırlanması üçün tətbiq edilən metodların qiymətləndirilməsidir. Belə yanaşma məktəbin, yaxud digər tədris müəssisəsinin işinin bütünlüklə idarə olunmasının mahiyyətini təşkil edir. Yapon alimi və pedaqoqu T.Sakamoto pedaqoji texnologiyanı belə xarakterizə edir: pedaqoji texnologiya pedaqogikaya sistemli təkəkkürün tətbiqidir və onu «təhsilin sistemləşdirilməsi» adlandırmaq olar.

İkinci istiqamətin əsasında təhsil prosesinin ümumi qanunauyğunluqlarına əsasən, məktəbin, orta təhsil alan şagirdlərin hamısının, yaxud böyük əksəriyyətinin məqsədyönlü fəaliyyətini təmin edən vahid səmərəli sistemin qurulmasıdır. İlk olaraq zəmanətli nəticələrə əsaslanan proqramlaşdırılmış təlim 1960-cı illərdə pedaqogikaya kibernetikanın daxil olması ilə yaranmışdır. Proqramlaşdırılmış təlimin məqsədi isə təhsil prosesinin idarə edilməsinin optimallaşdırılması olmuşdur.

Amerikalı pedaqoq U.Şramm proqramlaşdırılmış təlimi «avtomatlaşdırılmış repetitorluq» adlandırmışdır. Belə ki, bu zaman öyrənən heç bir səhvə yol vermədən düzgün cavablar verir və bununla da nəticələr haqqında məlumat qısa bir vaxt ərzində möhkəmləndirilir və sonda öyrənən (şagird) ardıcıl olaraq lazımı

cavaba doğru istiqamətləndirilmiş olur. Məhz elə bu, təlimin məqsədidir. Bu məqsədə çatmaqdan ötrü hər bir şagirdin bütün mərhələləri mənimsəyə bilməsini təmin edən proqram işlənilib hazırlanır. Bunsuz öyrədən tərəf təlim qarşısında qoyulan məqsədlərə öyrənənin nail ola biləcəyinə zəmanət verə bilməz.

Təlim prosesinin idarə edilməsi proqramlaşdırılmış təlimə əsaslanır. Müasir pedaqogikada «texnologiya» termini daha geniş «pedaqoji texnologiya», «təhsil texnologiyası» mənalarında işlədilir. Bəziləri «texnologiya» terminini pedaqoji prosesin idarə edilməsi, bəziləri öyrənənlərin fəaliyyətinin təşkili vasitələri, bəziləri müəllimin pedaqoji məqsədə çatmasının müxtəlif metod və priyomları, bir qism pedaqoqlar isə müəyyən tip tapşırıqları yerinə yetirmək üçün öyrənənlərin fəaliyyətinin təşkili kimi qəbul edirlər. Bəzi müəlliflər sübut etməyə çalışırlar ki, təlim prosesinə «texnologiya»nın tətbiqi yüksək nəticə əldə etməyə imkan verir, digərləri isə bu fikri irəli sürürlər ki, «texnologiya»nın tətbiqi ilə müxtəlif yaradıcı nəticələr əldə etmək olar. Bu fikirlərin heç birindən imtina etmək olmaz. Əsası odur ki, pedaqoq bu termindən hansı kontekstdə istifadə edir. Belə bir son nəticəyə gəlmək olar ki, pedaqoji texnologiyanın nəzəriyyə və təcrübəsi, hələ ki, yaranma mərhələsindədir.

Bununla belə, təhsildə texnologiyanın ümumi mahiyyətini müəyyən etmək mümkündür. Mövcud anlayışların təhlili onun xarakteristikasını müəyyən etməyə imkan verir.

Pedaqoji texnologiyanın elementlərinin mərhələlərlə və ardıcıl yerinə yetirilməsi, bir tərəfdən hər bir öyrədən tərəfindən istifadə olunmalı, digər tərəfdən isə planlaşdırılmış nəticəyə öyrənənin nail olmasına zəmanət verməlidir. Pedaqoji texnologiyanın üzvi hissəsini özündə müxtəlif yanaşmaları, ayrı-ayrı göstəriciləri və fərqli təlimatları birləşdirən diaqnostik fəaliyyət təşkil edir.

Pedaqoji texnologiya anlayışı pedaqoji termin kimi geniş yayılmışdır. Bununla belə, onun dərk olunması və istifadəsində müxtəlif fikirlər mövcuddur.

Pedaqoji texnologiya – inkişaf, təlim və tərbiyəyə təsir edən pedaqoji metod, vasitə və qaydaların məcmusudur.

Texnologiya anlayışını daha yaxşı dərk etmək üçün təlim metodlarından başlamaq lazımdır.

Texnoloji yanaşmaların mahiyyəti bundan ibarətdir: əgər təlim prosesinin hər hansı bir mərhələsini (dərs bloku, modul və s.) götürsək müəyyən etmək olar ki, həmin mərhələnin sonunda şagird nəyi bilməli, nəyi bacarmalı, nəyi anlamalı, təsəvvür etməli və qiymətləndirməlidir. Bu, planlaşdırılmış nəticədir, lakin unutmamaq olmur ki, şagird cari vəziyyətdən çox asılıdır və müəllim bunu nəzərə almaqla təlim modelini hazırlayır.

Pedaqoji ədəbiyyatda və təlim praktikasında çox vaxt bəzi terminoloji qarışıqlığa yol verilir. «Pedaqoji texnologiya» anlayışı, demək olar ki, «təlim metodları» anlayışı ilə əvəz edilə bilər, lakin onların arasındakı fərq texnologiyalarda prosessual, hesablama və nəzərə alınma komponentlərinin, metodikalarda isə məqsədli, məzmunlu, keyfiyyətli və məqsədyönlü təriflərin üstünlük təşkil etməsidir.

Texnologiya metodikalardan onunla fərqlənir ki, texnologiyalarda «bəlkə» anlayışı, demək olar ki, yoxdur. Əgər metodikalarda «əgər təcrübəli müəllim olarsa», «əgər şagird qabiliyyətlidirsə», «əgər valideyn» ... və s. anlayışı işləmə bilərsə, texnologiyalarda bu, yoxdur!

Model – ilkin şəraitdən son nəticəyə qədər qısa yoldur. Modelin əsasını metodlar təşkil edir. Metodların təsnifatını apardıqda, 1980-ci illərdə təklif olunan bölgü ilə razılaşmaq olar: izahlı – illüstrativ; proqramlaşdırılmış; evrestik; problemlili; modelləşdirilmiş təlim metodu və s.

Modelləşdirilmiş metod öyrənənə daha çox müstəqil, yaradıcı axtarışlar aparmağa imkan verir. Məhkəmə dərsi, mətbuat konfransı dərsi, auksion dərsi və s. bu metoda misal ola bilər.

Texnoloji yanaşmanın əsasını dərk etməyin ikinci əsası isə nəticələrin planlaşdırılmasıdır.

Müasir dövrdə buna, əsasən, eyni mövqedən yanaşmalar mövcuddur, lakin bunlardan ən optimalı məsələyə üçlü mövqedən yanaşılmasıdır. Bu L.S.Vıqotskinin inkişafetdirici təlim nəzəriyyəsindən sonra yaranmışdır. O, təlim fəaliyyətinin üç tipini fərqləndirirdi:

- 1) reproduktiv (yaradıcılıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi);
- 2) rekonstruktiv – (faktların, məlumatların əlaqələndirilməsi prosesində meydana çıxarılması);
- 3) variantlı (düşündürücü əməliyyatların keçirilməsi).

Bundan başqa, əqli fəallığın mərhələlərlə formalaşdırılması haqqında P.Y.Qalperinin nəzəriyyəsinə görə də üç istiqamət mövcuddur:

- 1) ilkin və təsadüfi əlamətlərə görə aşkar etmə (öyrənmə, xatırlatma) istiqaməti;
- 2) ayrı-ayrı lokal əlamətlərə görə istiqamətlənmə (qarşılaşdırma və müqayisə etmə);
- 3) qlobal əlamətlərə və mahiyyətlərinə görə istiqamətlənmə (biliyini yeni şəraitə görə müəyyən etmə).

Qərb texnologiyasında, eləcə də bizdə nəticələrin planlaşdırılmasının səviyyəsi tədqiq olunur:

- a) minimal (gecikdirilmiş, zəiflədilmiş); b) ümumi (optimal); c) irəliləyən (qabaqlayan).

Bəzi tədqiqatçılar bu səviyyəni «kafi», «yaxşı», «əla» adlandırırlar.

Texnologiyaların meyarları iki qrupa bölünür:

- 1) cari vəziyyətin qiymətləndirilməsi;
- 2) təlim modelinin seçilməsi.

Beləliklə, pedaqoji texnologiya – müəllimlə öyrənən arasında münasibətlərin formalaşması üçün elmi əsaslara istinad edilən opeativ təsir vasitəsidir. Pedaqoji texnologiyaya aşağıdakılar aiddir: 1) münasibət; 2) dəyişiklik üçün vəziyyətin qiymətləndirilməsi; 3) tələblərin qoyuluşu, irəli sürülməsi; 4) pedaqoji münaqişə; 5) bəşəri dəyərlərə dair təcrübənin ötürülməsi.

Müasir dövrdə yeni pedaqoji texnologiyaların tətbiqi özününəzarətə, müəllimin öz fəaliyyətini düzgün təşkil edib, istiqamətləndirməsinə, öz əməyinin nəticəsinə görə məsuliyyətinin artırılmasına xidmət edir, eləcə də öyrədənə öyrənən arasında əməkdaşlıq mühitinin yaranmasına təkan verir. Belə bir mühitdə öyrədən qeyri-ənənəvi pedaqoji texnologiyalardan istifadə etməklə yüksək nəticələr əldə edir. O, qeyri-ənənəvi təlim formalarından: işgüzar oyunlardan, təlim konfranslarından, disput və seminarlardan, səhnələşdirilmiş teatr tamaşalarından, maraqlı, tanınmış, insanlarla, elm, mədəniyyət xadimləri ilə görüşlərdən və s. istifadə etməklə, bir sözlə, yeni təlim texnologiyalarının imkanlarından istifadə etməklə təlim prosesini maraqlı, informasiyalı, aydın və yadda qalan edə bilər.

C.HACIBƏYLİNİN PUBLİSİSTİKASINDA MƏNƏVİYYAT VƏ MAARİF MƏSƏLƏLƏRİ

Abid Tahirli,
filologiya elmləri namizədi

Xalqımızın ictimai fikir tarixində müstəsna iz buraxmış XX əsrin əvvəlləri ziddiyyətli, mürəkkəb, həm də çox zəngin ədəbi proseslər dövrüdür. Əsrin əvvəllərində fəaliyyət göstərən «Şərqi-Rus», «Təkamül», «Yoldaş», «Dəvət-Qoç», «Bakinski Raboçi», «Bakinski proletari», «İskra», «Novoye slovo», «Qolos raboçeqo», «Ryadovoy», «Qudok», «Priziv», «Baku», «Progress», «Molla Nəsrəddin», «Zənbur», «Məzəli», «Həyat», «Fyuzat», «Şəlalə», «Dirilik», «Qurtuluş», «Kaspi», «Dəbistan», «Rəhbər», «Məktəb», «İrşad», «Yeni İrşad», «Açıq söz», «Azərbaycan», «İşıq», «İstiqlal» və s. kimi qəzet, jurnallar müxtəlif qüvvə və təbəqələrin cəmiyyətdəki yerini, rolunu, ziyalılar arasında ictimai-siyasi-ədəbi fikrin istiqamətini, məslək, əqidə mübarizəsini, amal, məramını parlaq əks etdirməklə yanaşı, tərəqqi, təkamül amili idi.

Mətbuat cəmiyyətdə gedən proseslərin güzgüsü, həm də təkanverici qüvvəsidir. Mətbuatla yanaşı məktəb, maarif müəssisələrinin sayı artır, bir-birinin ardınca məktəblər açılır, dünyəvi elmlər tədris edilirdi. Böyüməkdə olan nəslin təlim-tərbiyəsi, onların maariflənməsi, tərəqqiyə meyl etməsi hər bir ziyalını düşündürürdü.

Belə bir dövrdə, mühitdə ilk yaradıcılığa başlayan C.Hacıbəyli (1893 Şuşa – 1962 Paris) xalqın maarifə, mədəniyyətə, tərəqqiyə yiyələnməsi üçün böyük sevinc və coşğunluqla mübarizəyə atılır. O, cəhaləti, nadanlıığı amansız tənqid atəsinə tutur, xilas yolunu maariflənməkdə görürdü. «İncəsənət və müsəlmanlar» adlı məqaləsində («Baku», 1909, 2 sentyabr, №196) gənc qələm sahibi yazırdı: «Avropada yalnız güc və qılınc meydan sulayanda Şərqdə poeziya və incəsənət hakim idi». Sonra müəllif indiki acınacaqlı vəziyyətə son qoymağın vaxtı çatdığını və bunun mümkünliyünü qeyd edir. C.Hacıbəyliyə görə, mövcud cəhalətdən bir çıxış yolu var: maariflənmək. O, yazır: «Qələm – qələbənin və tənənənin simvoludur».

C.Hacıbəyli təəssüflə qeyd edirdi ki, hüquqşünas, mühəndis, aqronomlarımız olsa da, bir nəfər belə rəssamımız, heykəltarasımız, artistimiz yoxdur. Yazıçı və şairlərimiz çoxdurmu? C.Hacıbəyli məqalənin sonunda bu qənaətə gəlir ki, maarifsiz, incəsənətsiz xalq məhvə məhkumdur. Odur ki, bu vəziyyətə son qoymaq lazımdır.

C.Hacıbəyli xalqın müəyyən təbəqələrində hiss etdiyi, gördüyü qeyri-fəallığı, durğunluğu, naqis cəhətləri böyük yanğı və kədər hissi ilə qamçılایır, onları əsrin tələbi ilə ayaqlaşmağa dəvət edir, maarifə, mədəniyyətə, xeyriyyəçiliyə səsləyirdi. Bu zaman müəllif publisistikanın bütün imkanlarından məharətlə istifadə edir, oxucunu inandırır, silkələyir, ayıldır. «Bizim sentimentalizmimiz» adlı məqaləsində («Kaspi» qəzeti, 1912-ci il, 7 aprel, № 78) yazır: «Bizim yalançı xeyrixahlığımıza lazımsız sentimentalizmimizi də əlavə etmək olar. Mən müsəlmanların (Azərbaycan türkləri nəzərdə tutulur - A.T.) sentimentalizmi haqqında düşünəndə yadıma çox yayılmış bir lətifə düşür. Bir varlı dərdədən ağlayan kasıba yardım etmək, onun əlindən tutmaq əvəzinə, bu bədbəxtin halına ağlayır. Məsələ burasındadır ki, ağlayanın hər ikisi - kasıb da, varlı da bizim xalqın nümayəndəsidir. Hər ikisi kasıbdır. Ağlamaq əvəzinə hər ikisinin mübtəla olduqları kasıblıqdan xilas yolu var. Ağlamağa nə var ki... Çıxış yolu isə «mənəvi gümrahlıq, cəsəret, fəallıq, enerji tələb edir».

Müəllif varlığın mənəvi, lütün maddi kasıblığını üz-üzə qoyur, hər ikisinin xalqa, onun tərəqqisinə zərbə olduğunu söyləyir.

C.Hacıbəyli bir tərəfdən lüt-üryanlara yardım etməyə səsləyirsə, digər tərəfdən cəmiyyətin yarasına çevrilmiş bu cəhətin səbəblərini araşdırmağa səy göstərir, onu sağaltmaq yollarından bəhs edir. Adı çəkilən məqalədə müəllif cəsəretli bir misal çəkir. Göstərir ki, ilk operamız «Leyli və Məcnun»un çox böyük uğur qazanması qələm dostum, cənab Avaranın hesab etdiyi kimi, heç də əsərin təkmlil musiqisində deyil. Məlumdur ki, bu opera gənc bəstəkarın ilk təcrübəsidir və musiqi də çox sadədir. Şübhəsiz, bəstəkarın sonrakı əsərləri daha təsirlidir. Bəlkə, qələm dostum cənab Qubalının dediyi kimi, Füzulinin operadakı qəzəlləri tamaşaçıları rıqqətə gətirmişdir? Xeyr! Məlum operada Füzulinin poemasından cüzi istifadə edilmişdir. C.Hacıbəyli maraqlı nəticəyə gəlir: qəlbın əbədi matəmi bizim tərbiyəmizdədir. O da bizə farslardan keçmişdir. Digər müsəlman xalqlarında ərəb, türk və başqalarında bu yoxdur. Farslarda isə bu cəhət ədəbiyyat və ruhanilik vasitəsilə formalaşmışdır. Əlbəttə, müəllifin ilk baxışda inandırıcı görünən bu qənaəti mübahisəlidir.

C.Hacıbəyli fikrini sübuta yetirmək üçün faktlara müraciət edir. İl ərzində 10 ay ağlamağa məhkum olan müsəlman sentimentalist olmaya bilərmə? Üç ay - Məhərrəm, Səfər və Ramazanda ağlayırıq. Üç ay hissə-hissə digər müqəddəs günlərə təsadüf edir, yenə ağlayırıq, 4 ay öz ölürlərimizə ağlayırıq. Normal vəziyyətdə 2 ay oluruq, onda da öz günümüzə ağlamalıyıq. Müəllif yazır: «Biz matəm içində doğulur, matəm içində ölürük. Anamız bizə sūd əvəzinə göz yaşı əmizdirir». Əlbəttə, müəllifin qəzəbini, hiddətini başa düşmək olar. «Anlamaq dərdi» onu öz oxucusunu C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir kimi qamçılamağa sövq edirdi.

Bu problemlər niyə yaranmışdır? Niyə cəhalət, nadanlıq, ağlamaq əhval-ruhiyyəsi maarifi, tərəqqini, mədəniyyəti üstələmişdir? C.Hacıbəylinin fikrinə,

məktəblərin yoxluğu, mədəni-kütləvi tədbirlərin təşkil edilmədiyi mühit belə bir vəziyyətə məhkumdur.

C.Hacıbəyli yazılarında qonşu xalqlarda maarifin geniş yayıldığını, nəticədə onların xeyli tərəqqi etdiyini həsədlə göstərmişdir. Maarifin məqsədyönlü, sistemli, daimi olmadığı bir cəmiyyətdə mənəvi şikəstlik üçün zəmin yaranır. Müəllifin gəldiyi qənaət budur. O, müsahibə etdiyi naqis cəhətləri ört-basdır etmir, gizlətmir, əksinə, onu cəsarətlə mətbuat səhifəsinə çıxarır, tənqid edir. «Paxıllıq» adlı məqaləsində («Kaspi» qəzeti, 1913-cü il, 17 mart, № 62) bu xasiyyəti «tərəqqiyə mane olan səciyyəvi cəhətlərimizdən biri» hesab edir, ondan əl çəkməyin vacibliyini vurğulayır.

«Bizim degeneratlarımız» adlı məqalədə («Kaspi», 1912, 8 aprel, №79) müəllif göstərir ki, bir nəfər 13 yaşlı qızı qaçırmaq istəyəndə xoşbəxtlikdən hay-küyə polis gəlir və zorakılıq baş tutmur. Müəllif bu xuliqanlıqın arxasında böyük ictimai bəlanın durduğunu məharətlə açıqlayır. Məlum olur ki, qızı qaçırmağa cəhd göstərən elə qızın öz nişanlısıymış. Kəbin pulunda valideynlər razılaşırlar və oğlan qızı qaçırmağı qərara alır.

«- Qızınızı mənə verin.

- Çox gözəl. Kəbinə nə verəcəksiniz?

- 300.

- Razi deyiləm. 1000 ver».

Bu dialoqu verməklə C.Hacıbəyli acınacaqlı bir səhnə təsvir edir. Burada sanki insan taleyindən yox, mal alverindən danışrlar. Ərə gedənin özünün razı olub-olmaması barədə düşünər yoxdur. Qız ata-anasının iradəsini sözsüz qəbul etməlidir. Müəllif həyatda təsadüf olunan bu cür hadisəni təsvir etməklə kifayətlənmir. O, cəmiyyətin və ruhanilərin belə hallara münasibətini araşdırır. Dolğun faktlarla sübut edir ki, İslamda qadına qarşı bu cür aqıldıcı münasibət yoxdur, bunlar sonradan formalaşmışdır. Cəmiyyət, mövcud mühit belə halların baş verməsinə səbəb olur. Nə qədər ki təhsil, maarif, tərəqqiyə biganəlik var, bizim cismani və ruhani pozğunluğu olan adamlarımız-degeneratlarımız da olacaq.

C.Hacıbəyli ilk publisistika yaradıcılığında maarif, tərbiyə, mənəviyyət, mədəniyyət məsələlərinə geniş yer verirdi. Bu da təsadüfi deyildi. Peterburqda, daha sonra Parisdə təhsil alan gənc qələm sahibi doğma Vətəndə cəhəzlə barışmaq istəmir, ona qarşı mübarizə aparırdı. «Etinasızlığımız» adlı məqalə («Kaspi» qəzeti, 1912-ci il, 28 aprel, № 96) bu cəhətdən çox ibrətamizdir. Müəllif təəssüf hissi ilə qeyd edir ki, etinasızlığımız, laqeydliyimiz daha çox mənəvi sahədə üzə çıxır. O, yazır: «Ədəbiyyatımız var – oxuyarıq, yoxdur-oxumarıq. Rəsmimiz var – baxarıq, yoxdur – baxmarıq. Musiqimiz var – qulaq asarıq, yoxdur – asmarıq. Təhsilli adamlarımız var – lazımdır, yoxdur – lazım deyil». Bu düşüncə tərzilə barışmayan müəllif kədərlə yazır ki, nəyəsə nail olmağa çalışmaq hissi bizdə yoxdur. Biz ancaq hay-küy salmağı bacarıyıq. C.Hacıbəyli toxunduğu mövzunu «Ev tərbiyəsi haqqında bəzi qeydlər» məqaləsində («Kaspi» qəzeti, 1912-ci il, 2 may, № 99) bir qədər də inkişaf etdirir, etinasızlığın, biganəliyin ailə tərbiyəsi ilə sıx bağlı olduğunu göstərir. «Tərbiyə-insan həyatında başlıca amil-

dir» – yazan müəllif qeyd edir ki, mədəni xalqlar uşaqların tərbiyəsinə çox erkən başlayırlar. Hələ körpə ikən onların gələcək həyatlarının proqramları müəyyənləşdirilir. Biz isə uşağın tərbiyəsi ilə o, 7-10 yaşına çatanda – məktəbə gedəndə başlayırıq. Həmin vaxta kimi ailədə uşağa «pərəstiş edilən zərif predet» kimi baxırıq. 7 yaşa qədər uşaq hər şey edə bilər. Məktəb yaşından isə onun həyatında kəskin dəyişiklik baş verir.

«Ata uşağı mədrəsəyə verəndə deyir:

- Molla, bu uşağı al, özünü pis aparsa, döy, öldür».

Bəzi hallarda isə valideyn mövqeyini lap kəskinləşdirir:

« - Al, bu sənin şagirdindir. Əti sənin, sümüyü mənim».

Şübhəsiz, fallaqqaya hər uşaq dözmür və onun tərbiyəsi ilə «küçələr məşğul olur». Bu uşaqdan nə olacaq?

C.Hacıbəyli cəmiyyətdə baş verən cinayət hadisələrini bu cür tərbiyənin nəticəsi hesab edir. Məqalənin sonunda müəllif yazır ki, səhv tərbiyənin sonunu daim artan cinayət statistikasına daha parlaq əks etdirir.

C.Hacıbəyli uşaqların milli ruhda tərbiyə olunmasının, öz dilinə mükəmməl yiyələnməsinin, ədəbiyyatına, mədəniyyətinə sahib olmasının vacibliyi məsələsini məqalələrində dəfələrlə qaldırmışdır. Bu mənada onun «Özümüzünkülər» adlı məqaləsi («Kaspi», 1912-ci il, 24 aprel, № 92) diqqəti cəlb edir. Müəllif Zaqafaziya şəhərlərinin birində maarifçi-müəllim ailəsində qonaq olur. Ev sahibinin körpə qızına tatarca müraciət edən müəllif qızın ona təəccüblə baxdığını yazır. Qızıqazın «köməyinə» atası gəlir: «Mənim Hellim tatarca bilmir». Müəllif qonaq qıza rusca müraciət edir. O, bülbül kimi ötür. C.Hacıbəyli yazır ki, mən ondan nə üçün tatarca bilmədiyini soruşanda qız sifətini turşutdu:

«- Fu, tatarca istəmirəm, bu ayıbdır. Düzdürmü, ata?»

C.Hacıbəyli maarifçi-müəllif ailəsində rast gəldiyi bu hadisəni bədii əsər yox, fakt adlandırır. Qeyd edir ki, bu cür tərbiyənin nəticəsidir ki, Nigar Şelli olmuşdur. Onlar müsəlman teatrına getməyi özlərinə təhqir sayırlar: «Fu, düzəməlli adam da müsəlman teatrına gedər?» Bu cür ailə tərbiyəsi alan uşaq böyüdükcə yad təsirlər altına düşür, öz mədəniyyətindən, maarifindən xəbərsiz olur. C.Hacıbəyli toxunduğu mövzuları, problemi taleyin ixtiyarına buraxmır, ona dönür, ondan bir də bəhs edir. Elə bu mövzunun davamı kimi, «Ordanburdan» adlı məqaləsində («Kaspi» qəzeti, 1913-cü il, 7 aprel, № 79) də müəllif dil və mədəniyyətimizə ögey münasibətin acı, ağır nəticələrini göz yaşı ilə qələmə alır. Peterburqda İmperator kütləvi kitabxanasının dövrü mətbuat şöbəsində bir qafqazlının erməni qəzeti oxuduğunu görür. «İqbal» sözü yazılmış vərəqi şöbə müdürünə uzadanda o xeyli təəccüb edir:

«Bu ki, müsəlman qəzetidir! Bizdə müsəlman qəzeti olmur-deyə o, dərhal qəzeti qaytardı.

- Niyə erməni, gürcü, yəhudi, latış, polyak qəzeti olur, lakin...?

- Çünki, müsəlman qəzetini heç kim soruşmur. Siz birinci adamsınız ki, müsəlman qəzeti ilə maraqlanırsınız. Nahaq yerə qəzeti saxlamağın mənası nədir?».

C.Hacıbəyli yazır ki, kitabxanayı acı hisslərlə tərk etdim, iki sual məni rahat buraxmırdı: nə üçün Peterburqda belə mötəbər kitabxanaya müsəlman tələbələr gəlmir? Nə üçün onlar doğma dildə oxumurlar? Ümumiyyətlə, tələbələrin təhsilə, doğma adət-ənənəyə, mədəniyyətə münasibəti mövzusu C.Hacıbəylinin tez-tez üz tutduğu məsələlərdəndir. «Tələbələrımız barədə» («Kaspi» qəzeti, 1913-cü il, 23 aprel, № 69), «Bir etirazla bağlı» («Kaspi» qəzeti, 1913-cü il, 7 may, № 101) məqalələrində peterburqlu müsəlman tələbələrin həyatından bəhs edilir. Birinci məqalədə müəllif göstərir ki, Novruzda tələbələr üçün kiçik məclis düzəltmək niyyəti ilə onlara müraciət etdim. Təklifimi hamı ürəkdən bəyənsə də, hərə bir bəhanə gətirirdi. C.Hacıbəylinin fikrincə, bu cür mədəni-kütləvi tədbirlərin birgə keçirilməsi də tələbələrin təlim-tərbiyəsinə təsir edən amillərdəndir.

C.Hacıbəyli daha bir acı faktı qələmə alır. Gimnaziya tələbəsindən hansı millətə mənsub olduğunu soruşsan, o, nə isə oğurlayıbmış kimi, qızaracaq, sonra cavab verəcək: müsəlman. O, heç vaxt «tatar» deməyəcək. Belə bir ictimai mühit, tərbiyə üsulu cəmiyyətin tərəqqisinə nə dərəcədə təkan verir?

Müəllif sanki bütün bunların nəticəsi kimi sual verir ki, belə bir şəraitdə bir ziyalımız ad-san çıxarsa, cəmiyyət onu necə qarşılayar? Daş-qalaqla. Cəmiyyətin ziyalıya cinayətkar münasibəti nəticəsində heç bir istedad, o hətta dahi olmağa layiqdirsə belə, inkişaf edə bilməz.

Ziyalı, maarif, mədəniyyət, sivilizasiya bizə yad olmayanda başqa xalqlarla ayaqlaşa biləcəyik. Müəllifin fikrincə, biz geyimimizi avropalılara oxşatmışıq, həyatımızı da avropalaşdırmalıyıq.

Dil və məktəb mövzusu C.Hacıbəyli yaradıcılığında xüsusi yer tutur. Müəllif bu məsələyə döndə-döndə qayıtmışdır. «Dil və məktəb» məqaləsində («Kaspi» qəzeti, 1917-ci il, № 11) müəllif yazırdı ki, son illər yerli xalqların ruslaşdırılması sürətlə, maneəsiz həyata keçirilirdi, lakin xalqların özünüdərk hissi, milli şüuru inkişaf etdikcə, bu zərərli proses ləngiyir. C.Hacıbəyli haqlı olaraq sual verir: Nə üçün biz öz doğma dilimizdə danışmamalıyıq? Nə üçün doğma dilimizin öyrənilməsinə sədd çəkilməlidir? İnanmaq olmur ki, yerli xalq öz dilini bilərsə, o, pis vətəndaş kimi yetişəcək. Tutaq ki, yerli xalq süni yolla öz dilini öyrənməkdən məhrum edildi, bu o deməkdir ki, o, cəmiyyətin bütün qüsurlarına, problemlərinə göz yumacaq, kor kimi hər şeyə boyun əyəcək, özünükülərdən imtina edəcək? Bu cür ənənə bir dəfə uğur gətirsə də, gec-tez məhvə məhkumdur. «Ruslaşdırma» siyasətini müəllif kinayə ilə «müdrük siyasət»- deyə damğalayır.

Məqalədə müəllif məktəbin qarşısında duran vəzifələrdən bəhs edir. Məktəb həyatla ayaqlaşmalı, onun tələbatını ödəmək vasitəsi olmalıdır. Əgər əvvəllər məktəb öz üzərinə düşən vəzifənin öhdəsindən gəlmirdisə, buna göz yumulurdu. İndi isə bu cəhət edilir və etirazla qarşılanır. C.Hacıbəyli yazırdı ki, Qafqaz xalqlarından erməni və gürcülərdə öz dillərini öyrənməyə meyl daha güclüdür. Son vaxtların müşahidəsi göstərir ki, müsəlmanlarda da öz dillərini öyrənməyə maraq artmışdır, lakin mövcud təlim-tərbiyə üsulu ilə bu sahədə tezliklə böyük uğur qazanılacağına da ümid etmək olmaz. Ana dilinin tədrisində əsaslı islahatlar etməklə indiki vəziyyəti düzəltmək olar.

C.Hacıbəyli yalnız şagirdlərin ailə, məktəb tərbiyəsi haqqında deyil, həm də müəllimlərin təlim-tərbiyə metodundan yazır, onların istək-arzularından, maddi çətinliklərindən, dərslər vəsaitlərinin olmamasından, yaxud indiki tələblərlə ayaqlaşmamasından da yazırdı. Müəllifin «Müəllimlərin təqdimatı» («Kaspi» qəzeti, 1912-ci il, 17 may, № 109), «Tiflisdəki Xeyriyyə Cəmiyyətinin qadın gimnaziyası açmasına dair» («Kaspi» qəzeti, 1912-ci il, 4 aprel, № 75), «Şəhər ibtidai məktəblərinin müəllimləri haqqında» («Kaspi» qəzeti, 1912-ci il, 23 dekabr, № 290), «Xanımlarımız haqqında» («Kaspi» qəzeti, 1912-ci il, 6 dekabr, № 276), «Vacib məsələ» («Kaspi» qəzeti, 1912-ci il, 3 noyabr, № 249) məqalələrində maarifin aktual problemlərinə toxunulur, cəmiyyətin və dövlətin diqqətini bu sahəyə yönəltməyə səy göstərilir.

C.Hacıbəyli mənəvi şikəstliyin ayrı-ayrı fərdlərə yox, bütövlükdə cəmiyyətə bir zərbə olduğunu deməkdən, yazmaqdan usanmır, maariflənmə yolu ilə bu bələdan xilas olmağı yeganə düzgün vasitə hesab edir.

«Sərlövhəsiz» adlı məqaləsində («Kaspi» qəzeti, 1912-ci il, 30 noyabr, №271) qeyd edir ki, Bakı kəndlərinin birində toyda cahillik ucbatından mübahisə düşmüş, atışma olmuş, nəticədə 9 nəfər ölmüşdür. Nadanlığın, cəhalətin nəticəsində bir evdəki şadlıq 9 ailəyə yas gətirmişdir.

Mətbuatın cəmiyyətdəki rolunu yüksək qiymətləndirən C.Hacıbəyli qəzetin, maarifin yayılmasındakı rolunu xüsusi qeyd edirdi. «Qəzet işi haqqında» adlı məqaləsində («Kaspi» qəzeti, 1912-ci il, 7 oktyabr, №226) yazırdı: «Əgər xalqın mədəni səviyyəsi onun mətbuat orqanının sayı ilə ölçülseydi, o zaman biz yalnız amerikalı hindularla bəhsə girə bilərdik». O, acı təəssüf hissi ilə yazırdı ki, Rusiyada yaşayan 20 milyon müsəlmanın cəmi 8 qəzeti və 3 jurnalı var. 2,5 mln. nəfərə 1 jurnal!

Bu mövzuya həsr etdiyi ikinci məqalədə («Kaspi», 1912-ci il, 12 oktyabr, №230) müsəlman mətbuatının ağır vəziyyətə düşməsinin səbəblərini araşdıran C.Hacıbəyli belə bir qənaətə gəlir ki, qəzetlərin dilini xalq anlamır. Fikrimizcə, dildə dəyişikliyi qəzet yox, məktəb etməlidir. Elə məktəblər yaradı ki, orada ali müsəlman ədəbiyyatı tədris edilsin, sonra da qəzetlər həmin dildə danışsın. Nə qədər ki belə məktəblər yoxdur, qəzetlər kütlə başa düşən dildə yazmalıdır. C.Hacıbəyli kinayə ilə qeyd edir ki, bəzi qələm sahibləri beynəlxalq terminləri bəyənmiş, söz qondarmaqla məşğul olurlar. «Sosialist», «teleqraf», «telefon» sözlərini tərcümə etməyə cəhd göstərmək çox gülüncdür. C.Hacıbəyli israr edir ki, jurnalist qəzet etikasına riayət etməlidir, nəşir redaksiyasının daxili işinə qarışmamalıdır. Məqalədə müəllif «Həyat», «İrşad», «Tərəqqi» və s. nəşrlərin qüsurlarından ətraflı bəhs edir.

Maarifçiliyin, maarifin yayılmasına, tərəqqiyə əngəl olan alimlərdən biri də, C.Hacıbəylinin fikrincə, ərəb əlifbasının mövcud vəziyyətidir. Elmi və texniki tərəfdən ərəb əlifbası indiki vəziyyətində bir çox çətinliklər törədir. «Mətbəə işinin təkmilləşdirilməsi» («Kaspi» qəzeti, 1914-cü il, 21 mart, № 66) məqaləsində müəllif göstərir ki, ərəb əlifbasında islahat aparmaq vaxtı çatmışdır. Təklif olunan bir neçə variantdan biri həyata keçirilməlidir.

C.Hacıbəyli Azərbaycan mətbuatı tarixində yeganə jurnalistdir ki, 1913-cü ildən başlayaraq 1917-ci ilədək hər ilin başlanğıcında Rusiya müsəlmanlarının ictimai-siyasi, mədəni-maarif, ədəbi və s. sahələrdəki nailiyyətlərini sadalayır, təhlil edir, növbəti ilin vəzifələri haqqında geniş bəhs edir. Bu mənada onun «1912-ci il müsəlmanlar həyatı» («Kaspi» qəzeti, 1913-cü il, 1 yanvar, № 1; 3 yanvar, № 2; 4 yanvar, № 3) və «Yeni ildə vəzifələrimiz» («Kaspi» qəzeti, 1913-cü il, 8 yanvar, № 6, 11 yanvar, № 9) adlı silsilə məqalələri həmin dövr maarif, təhsil sahəsindəki mənzərənin təsvür edilməsi üçün əvəzolunmaz mənbədir.

Bu məqalələrdə müəllif digər sahələrdəki nailiyyətləri qeyd etməklə yanaşı, xalq təhsilinin, o cümlədən qadınların təhsilinin kəmiyyət və keyfiyyət etibarilə yeni mərhələyə qədəm qoyduğunu, «Səadət» məktəbinin, «Səfa» və «Nicat» Xeyriyyə Cəmiyyətləri tərəfindən bir çox əsərlərin səhnələşdirildiyini, Ü.Hacıbəyovun iki yeni operasının («Şah Abbas» və «Əsli və Kərəm») yarandığını qələmə alır.

Maarif sahəsində qarşıda duran vəzifələrdən bəhs edən müəllif göstərir ki, ümumiyyətlə, maarif, xüsusilə məktəb işi sahəsində iki vəzifə yerinə yetirilməlidir: birinci, məktəblərin sayını artırmaq; müsəlman şagirdlərin öz dillərində təhsilə yiyələnmələrinə nail olmaq.

C.Hacıbəyli yazır: «Təhsil müəssisələrinin artırılmasına səy göstərilməsi ilə yanaşı, müsəlman şagirdlərin öz dillərini öyrənmələrinə diqqəti artırmalıyıq... Ana dilinin tədrisi sistemini təkmilləşdirməliyik» («Kaspi» qəzeti, 1913-cü il, 11 yanvar). Müəllif hər vasitə ilə köhnəlmiş təlim-tərbiyə üsullarından əl çəkməyə, xalq müəllimi buraxan öz seminariyalarımızı açmağa səsləyir.

Maarif işini diqqətlə izləyən, bu sahədəki hər bir yeniliyi alqışlayan C.Hacıbəyli böyük xeyriyyəçi H.Z.Tağıyevin Aleksandrov qız məktəbinin açılışını maarifçilik tariximizdə «Yeni dövr» kimi dəyərləndirir. («Yeni dövr» məqaləsi, «Kaspi» qəzeti, 1913-cü il, 28 fevral, № 47). Təkcə Bakıda yox, digər şəhər və kəndlərimizdə məktəb, gimnaziya açmağın vacibliyini təbliğ edən C.Hacıbəyli Nuxada gimnaziya açılması məsələsində ortaya çıxan problemlərin həlli yollarını göstərir. («Nuxada gimnaziya haqqında», «Kaspi» qəzeti, 1913-cü il, 3 mart, № 50). Müəllif maarif sahəsindəki uğurları alqışlamaqla yanaşı, təhsilin, o cümlədən qadınların təhsilinin ehtiyacları haqqında ətraflı yazır: «Artıq müsəlman qadınlarının təhsil sahəsindəki böyük uğurlarını inkar etmək ağlabatan deyil» («Qadın təhsilinin ehtiyacları», «Kaspi» qəzeti, 1915-ci il, 5 iyun, № 123). Aleksandrov qız məktəbindən sonra qısa zamanda 4 rus-tatar qadın məktəbinin açıldığını da fərəhlə oxucuya çatdıran C.Hacıbəyli öz sevincini onunla bölüşür.

C.Hacıbəyli maarif, mənəviyyat, mədəniyyət sahəsindəki qüsurları maarif ocaqlarının olmaması ilə əlaqələndirir. «Səhnəmiz haqqında» («Kaspi» qəzeti, 1913-cü il, 12 avqust, №181, 23 avqust, № 189) məqaləsində C.Hacıbəyli mədəniyyətimizin mühüm bir sahəsi haqqında geniş bəhs edir və belə bir nəticəyə gəlir: «Xüsusi məktəbimiz olmazsa, diplomlu artistlərimiz olmayacaq». Başqa bir misal. «Mətbuat haqqında qanun layihəsi və müsəlman redaktorlar haqqında» («Kaspi» qəzeti, 1914-cü il, 4 aprel, № 77) məqaləsində C.Hacıbəyli yazır:

«Bir sual ortaya çıxa bilər. Elə bir müsəlman orta təhsil müəssisəsi varmı ki, oranı bitirdikdən sonra məzunun redaktor olmaq hüququ olsun?» Məlum olur ki, yoxdur. Publisist məqalənin sonunda bu qənaətə gəlir: «Deməli, qanun layihəsi real həyatdan çox uzaqdır».

Maarifin yaranmasında məktəblərin rolunu qiymətləndirən C.Hacıbəyli hesab edirdi ki, müəllimlərin özlərinin yetişdirilməsi, hazırlanması vacib məsələlərdəndir. Bu mənada o, Qori və İrəvan seminariyalarını: artan tələbatı ödəmədiyini dəfələrlə qeyd etmiş, Bakıda seminariya açılmasının zəruriliyini göstərmişdir. «Müəllim seminariyası haqqında» («Kaspi» qəzeti, 1915-ci il, aprel, № 73) məqaləsində müəllif xəbər verir ki, Xalq Təhsili Nazirliyi Bakıda müəllim seminariyası yaratmağa icazə vermişdir. Bu faktın əhəmiyyətini şərh edən müəllif göstərir ki, son vaxtlar Bakıda məktəblərin sayı artmış, lakin hər il rus-tatar məktəbləri üçün 8 müəllim buraxan Qori Müəllimlər Seminariyası və ildə 2-3 nəfər müəllim yetişdirən İrəvan Seminariyası indiki tələbatı ödəmir. Odur ki, vaxtı əldən verməmək, Bakıda müəllim seminariyasının açılmasını sürətləndirmək lazımdır.

Bu mövzuya bir müddət sonra yenidən qayıdan C.Hacıbəyli yazırdı: «Maariflənmək ehtirası, yangısı – indiki dövrdə müsəlmanların böyük əksəriyyətini əhatə edən əhval-ruhiyyəni dəqiq ifadə üçün bundan başqa söz seçmək çətin-dir... Avropa təhsilinə qarşı çıxmaq dövrü keçmişdir». («Sabunçu Seminariyası haqqında», «Kaspi» qəzeti, 1915-ci il, 25 oktyabr, № 238) Görünür, kütlədəki yüksək əhval-ruhiyyə müəllifə də sirayət etmişdir. Bir tərəfdən xalqın maariflənməyə meyli, digər tərəfdən cəhalət, nadanlıq, zülmət tərəfdarlarının geri çəkilməsi C.Hacıbəyli ruhlandırmışdır. O, coşğun ehtirasla yazırdı: «Buna qarşı (təhsilə qarşı – A.T) çıxan cənablar anlamırlar ki, saman çöpü ilə güclü selin qarşısını kəsmək mümkün olmadığı kimi, həyatın tələbindən irəli gələn bu təbii prosesin önünə də sədd çəkmək mümkün deyil».

Müəllif yazır ki, 5-6 il əvvəl Bakı kəndlərində «müəllim» kəlməsini ehtiyatla işlədirdik. Bu gün isə kəndlilər məktəb açmağı təkidlə xahiş edir, bu işə maddi yardım göstərməyə hazır olduqlarını bildirirlər. «İndi əhali daha irəli baxır. Adamlar yalnız özləri haqqında fikirləşmir, qardaşı, qonşusu barədə də düşünür, onların da maarifə can atmalarına çalışır».

C.Hacıbəyli göstərir ki, bu mənada Sabunçu əhalisi xüsusi fəallıq göstərir. Qori və İrəvan müəllimlər seminariyalarının tələbatı ödəmədiyi üçün yeni seminariya haqqında düşünürlər.

MƏHƏMMƏD TAĞI SİDQİNİN UŞAQ HEKAYƏLƏRİ

Əsgər Qədimov,

Naxçıvan Dövlət Universitetinin dosenti, filologiya elmləri namizədi

M.T.Sidqi (1854-1903) Azərbaycan maarifçi və tənqidi-realist ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biridir. İlk ədəbi yaradıcılığa Ordubadda Hacığa Fəqir Ordubadinin başçılıq etdiyi «Əncüməni-şüəra» ədəbi məclisində başlayan Sidqi 1892-ci ildə orada «Əxtər» adlı yeni üsulla məktəb açıb maarifçilik fəaliyyətinə başlamış, 1894-cü ildə Naxçıvana köçüb, «Tərbiyə məktəbi»ni təsis etmiş və «Əncüməni-şüəra» ədəbi məclisini Naxçıvan şəhərinə köçürmüşdür. Bu dövrdə Sidqi mətbuat da fəal iştirak etmiş, Tiflisdə çıxan «Şərqi-Rus», Bağçasarayda çıxan «Tərcüman», Təbrizdə çıxan «Nasiri», İstanbulda çıxan «Hikmət», «Əxtər», Qahirədə və Kəlküttədə nəşr olunan «Həblül-mətin», «Sürəyya» və «Pərvəriş» qəzetlərində ədəbi və publisist məqalələrlə çıxış etmişdir.

Ordubadda və Naxçıvanda maarifçilik fəaliyyəti dövründə Sidqi bir çox elmi-fəlsəfi və ədəbi-tənqidi əsərlər qələmə almışdır. «Heykəli-insanə bir nəzər», «Məsnəviyyati-mədəniyyə», «Kəblə Nəsir», «Mənzumə», «Puşkin» kimi əsərlər Sidqinin ədəbi yaradıcılığında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

M.T.Sidqinin maarifçilik fəaliyyətində onun uşaq ədəbiyyatı sahəsindəki xidmətləri də mühüm yer tutur. Ordubad və Naxçıvan məktəblərində çalışdığı vaxtlarda Sidqi bir neçə dərslük yazır. «Nümuneyi-əxlaq», «Təhfeyi-bənat, yəni qızlara hədiyyə», «Coğrafiya risaləsi» və s. Sidqinin tədris üçün qələmə aldığı dərslüklərdir. «... Maarifçi ədibin «Nümuneyi-əxlaq» və «Təhfeyi-bənat, yəni qızlara hədiyyə» dərslüklərinə daxil edilmiş imla mətnləri və qiraət materialları onun qələmindən çıxmış hekayələrdən ibarətdir. «Qızlara hədiyyə» dərslüyinə daxil etdiyi «Sitarə və xalası», «Ruqiyyənin söhbəti», «Validə məhəbbəti», «İki bacının mükəliməsi» kimi hekayələri öz orijinallığı və ideyası ilə seçilən bədii nəsrin nümunələri idi. Milli uşaq nəsrinin ilk mükəmməl nümunələrinin yaradılması M.T.Sidqinin adı ilə bağlıdır.

M.T.Sidqi digər hekayələrində də maarifçi ideyalara müraciət edirdi: «Ata və ana məhəbbəti» hekayəsində müəllif Azərbaycan milli məişətinə xas olan ata-ana və övlad məhəbbəti ideyasını uşaqlara təlqin etmək üçün maraqlı bir süjetdən istifadə etmişdir. Səfalı təbiətin qoynunda, güllü-çiçəkli bir bağçada Nərgizxanım ilə Qönçəbəyim dərslərinə hazırlanırlar. Bağçanın divarında yuva salmış sərçələr körpə balalarına dən gətirib verirlər. Bu mənzərə Qönçəbəyimi kitabdan ayırır, quşların balalarına bəslədikləri məhəbbət barədə fikrə getməsinə səbəb olur. Rəfiqələr quşların və insanların öz balalarına olan istəkləri haqqında fikir mübadiləsi aparırlar. Nərgizxanım rəfiqəsi Qönçəbəyimin «İnsanın da öz övladına olan məhəbbəti bunların məhəbbəti ilə bərabər ola bilərmi?» – sualına mənalı cavab verir və bildirir ki, insanın ağıl və fərasəti, şərəfət və fəziləti heyvanlarınkindən artıq olduğu kimi, övladına məhəbbəti də onlarınkindən artıqdır. «Ondan ötrü ki, yumurtadan çıxmış quş ki, hələ uçub getməyə qadir deyil, ata və anası toxumdan, qurddan, milçəkdən və sair cücülərdən götürüb onları bəslər. Elə

ki, bədəni və qanadları tüklənib pərvaz oldu, onlar özləri uçub gedib ruzi axtarırlar və anaları dəxi onları mühafizə etməkdən asudə olurlar. Amma insan öz balasına on beş və iyirmi yaşına kimi pərvəriş verib, hər bir ləvazimatını tədarük eylər. Ondan sonra yenə həmişə onun zəhmətinə və qəminə şərik olub, ömrünün axırına kimi balasının yolunda zəhmət çəkib can qoyar».

Hekayədə valideynlərin öz övladlarına bəslədikləri məhəbbətin və qayğıkeşliyin müqabilində uşaqların da onlara sevgi və ehtiram bəsləmələrinin zəruriliyi ideyası verilir və Sidqi öz mətləbini belə bir bəşəri sonluqla tamamlayır: «Ata və anamızın haqqı nə qədər böyükdür və nə qədər onlara itaət və məhəbbət etmək lazım gəlir».

«İki bacının mükəliməsi» hekayəsində elm təhsil etməyin fəzilətindən söz açılır. İzzət və Səadət anaları ilə həftənin hansı günlərində dərslərə hazırlaşmağın sərfəli olması barədə söhbət edirlər. Kiçik bacısı İzzətin öz dərslərinə hazırlaşmasını təqdir edən Səadət onun «Elm təhsil etməkdən məqsədiniz nədir? Bizlərə nə faydası var?» – sualına belə bir didaktik tövsiyə ilə cavab verir: «Balaca bacım, sən hələ kiçiksən. Elmin ləzzətini və faydasını necə ki, lazımdır, bilməyirsən. Bu qədər bil ki, dünyada heç bir şey elmsiz əmələ gəlməz və insanın hər işində və əməlinə elmə ehtiyacı vardır.

İnsanın fəziləti və heyvan ilə insanın təfəvütü elm ilə bilinir. Sən də elm, ədəb təhsil et, tainki dünya və axirətdə səadətəndə olasan».

Uşaqlara onların da gələcəkdə valideyn və bir ailənin tərbiyəçisi olacağını xatırladan Sidqi hekayədə ananın dili ilə İzzətə müraciət edir: «Qızım, balaca İzzətim, bir vaxt olacaq ki, sən də bir dudmanın mürəbbisi və bir evin zəhmətkeşi olacaqsan. Əgər indi elm və tərbiyə kəsb etməsən, bəs, o zaman hansı fəzilət ilə fəxr edəcəksən? və bir evin ümüratını necə dolandıracaqsan? Elm və tərbiyəyə ehtiyacı olan övladına necə pərvəriş verəcəksən?».

Müəllif hekayədə elmin sirlərinə yiyələnməyin zəruriliyi ideyasından çıxış edirdi.

«Rübabə» hekayəsində Sidqi öz fərdi və milli xüsusiyyətləri ilə başqalarından seçilən bir məktəbli qızın obrazını yaradır. Rübabə adlı bu qız dərslər əlaçısı olmaqla yanaşı, gözəl tikiş tikir, xörək bişirir, süfrə başında ədəb-ərkanla oturub yeyib içir, təmizkar və səliqəlidir, həmişə özündən böyüklərə hörmət və ehtiram göstərir. Müəllif Azərbaycan məktəbli qızlarına xas olan müsbət mənəvi-əxlaqi keyfiyyətləri Rübabənin üzərində cəmləşdirir. Hekayədə təsvir olunan Rübabə böyük şair-dramaturq Hüseyn Cavidin «Qız məktəbində» adlı şeirində təsvir olunan balaca məktəbli qız Gülbaharın surətini yada salır. Gülbahar da Sidqinin balaca qəhrəmanı Rübabə kimi məktəbli qıza xas olan müsbət əxlaqi keyfiyyətləri özündə birləşdirir. Çox güman ki, Sidqinin «Tərbiyə məktəbi»ndə təhsil alan Hüseyn Cavid öz müəllimindən bu hekayəni eşitmiş və özünün ilk şeir yaradıcılığında həmin mövzudan istifadə etmişdir.

«Bala tərbiyəti» hekayəsində Sidqi bütün həyatını doğma balalarının tərbiyəsinə sərf etmiş mənəviyyətca zəngin bir ananın xarakteri ilə bər-bəzək düşkünü olan meşşan təbiətli bir qadının xarakterini qarşı-qarşıya qoyur. Müəllif ananın övladlarına olan qayğıkeşliyini, onun övlad tərbiyəsində oynadığı həlledici rolunu və ailədəki valideynlik borcunu səciyyələndirərək yazırdı: «Övlada əvvəlinci təlim və tərbiyə verən anadır. Anaların rəftarı və

girdarı, hal və hərəkəti balaların qəlbinin aynasına əks salır. Elmlı və mərifətli analar süd verən vaxtdan başlayıb, övladlarının təlim və tərbiyəsinə məşğul olurlar. Hüsni-əxlaq və abad tərbiyəyə vaqif olan valide balasının təlim və tərbiyəsini özünün bəzənib-düzənməyindən vacib bilir».

Bu mülahizələrdən sonra müəllif hekayənin əsas məzmununa keçir. Hekayədə təsvir olunur ki, bir gün hər-bəzək sevən bir qadın özünü nümayiş etdirmək məqsədilə təzə libaslarını geyinir və qiymətli cavahiratlarını taxıb bir evə qonaq gedir. O, ev sahibəsini sadə geyimdə görüb ona: - «Sənin də zər-zivərini görmək istəyirəm» deyir. Bu zaman ev sahibəsinin uşaqları məktəbdən qayıdırlar. Sadə qadın məktəbli balalarını meşşan qadına göstərib deyir: «Mənim də zər-zivərim, mülk və malım, cah və cəlalim bu iki gözlərimin nuru və ciyərpərələrimdir. Mənim üçün əziz balalarıma təlim və tərbiyə vermək cavahirətdən qiymətlidir».

Ananın bir qadın kimi ailədəki qayğıkeşliyi və valideynlik borcu hekayənin əsas qayəsini təşkil edir.

«Validə məhəbbəti» hekayəsində balanın anaya bəslədiyi sonsuz məhəbbətdən bəhs olunur. Cinayət işləmiş bir qadına iş kəsib ölüm hökmü verirlər. Hökmə görə bu qadın həbsxanada qalıb acından ölməlidir, lakin həmin qadının qızı həbsxana rəisindən xahiş edir ki, anası ölənədək ona anasının yanına əliboş gedib gəlməyə icazə versinlər. Qızın xahişi nəzərə alınır və o, hər gün anasına baş çəkir. Bir neçə gün keçir, həbsxanada ananın acından ölməməsinə təəccüb edirlər. Sonra məlum olur ki, qız öz anasını ölümdən xilas etmək üçün hər gün ona döşündən süd verirmiş. Qızın bu ağıllı hərəkəti və anasına olan məhəbbəti həbsxana rəisinin qəlbinə kövrəldir. O, cinayətkar ananı övlad məhəbbətinə görə bağışlayıb azad edir və həbsxanayı söküb yerində «Övlad məhəbbəti» adlı bir abidə ucaldırlar.

«Ruqiyyənin söhbəti» hekayəsində də övladın anaya məhəbbəti ideyası ön plana çəkilir. Ruqiyyə dərslərini hazırladıqdan sonra köynəyini naxışla bəzəyib, tikərkən iynə barmağına batır. O, anası bilməsin deyər dərhal barmağını sarıyıb, tikişi yığışdırır. Müəllif bu qənaətə gəlir ki, hər bir uşaq ailədə valideynlərin narahatlığına səbəb olan amilləri dəf etməyi bacarmalıdır.

Sidqi öz şagirdləri üçün tərtib etdiyi imla mətnlərindən ibarət «Nümuneyi-əxlaq» adlı dərslində də bədii nəsr nümunələrindən istifadə etmişdir. Dərslərdə 40 imla mətni verilmişdir. Şagirdləri müsbət əxlaqi keyfiyyətlərə və vərdislərə yiyələndirmək məqsədi güdən Sidqi əsərdə müxtəlif tərbiyəvi-didaktik süjetlərə müraciət edir və lazım gəldikdə öz fikirlərinin şərhində bədii nəsr nümunələrinə də yer verirdi. Dərslərdə «Ədəbli və tərbiyəli uşaq», «Doğruçu uşaq», «Yalançı uşaq», «Nəfsi səlamət uşaq», «Xəsis və paxıl uşaq», «Ata-anasını və müəllimini sevən uşaq» və s. başlıqlar altında bədii imla mətnləri verilir.

«Nəfsi səlamət uşağın hekayəsi» adlanan imla mətnində müəllif maraqlı bir bədii süjetdən istifadə etmişdir. Bir möhtərəm şəxsin Firuz, Bəhram, Rauf və Əziz adında dörd oğlu vardır. Ataları onların tərbiyəsi ilə ciddi məşğul olur. Bir gün qohumlarından biri onlara hülü (şaftalı) sovqat gətirir. Ata oğlanlarının hərəsinə bir hülü verir, axşam

qayıdanda onlardan hülünü neylədiklərini xəbər alır. Firuz hülünü baha qiymətə satdığını söyləyir. Bəhram bildirir ki, mən hülünü yedim, amma çəyirdəyini bağımızda əkmək üçün saxlamışam. Qoy bizim bağımızda da şaftalı olsun. Üçüncü oğlu Rauf bildirir ki, mən hülünün yarısını özüm yedim, yarısını isə anama verdim. Dördüncü oğlu Əziz isə bildirir ki, məktəb yoldaşım Əyyub xəstə oduğundan onu yoluxmağa getdim. Hülünü ona verdim. Əzizin bu cavabından sonra atası «Afərin!» deyib oğlunu öpür.

Bu bədii təsvirdən sonra Sidqi şagirdlərə müraciətlə yazırdı: «Ey mənim oğlanlarım, indi diqqət ilə mülahizə edib bu uşağın halətinə dürüst mütəvəccöh olanda insana nə qədər fərəh üz verir ki, bu balaca uşağın fikrində və xəyalında nə qədər insaniyyət havası və nəfsi bütünlük əlaməti görünür. Doğrudan, çox afərin və mərhəba olsun bizim bu əzizimiz olan Əziz adlı uşağa...».

Sidqi dərsliyə daxil etdiyi imla mətnlərinin çox qismində bu cür bədii nəsr nümunələrindən istifadə əsasında özünün nəsihətamiz fikirlərini ifadə etmişdir. Əsər əxlaqi-didaktik mahiyyət daşısa da, Sidqinin bədii nəsrinin öyrənilməsi baxımından çox əhəmiyyətlidir.

M.T.Sidqinin maarifçi şeir yaradıcılığında onun uşaqlar üçün qələmə aldığı «Kəblə Nəsir» mənzum hekayəsi də xüsusi yer tutur.

M.T.Sidqi tədrisdə yalnız özünün yazdığı maarif şərqləri ilə kifayətlənmirdi. Böyük pedaqoq və maarifçi öz şagirdləri üçün mənzum bədii hekayələr də qələmə alır və tədris zamanı onlardan dərs vəsaiti kimi də istifadə edirdi. Bu cəhətdən onun öz şagirdləri üçün tədris məqsədilə qələmə aldığı «Kəblə Nəsir» mənzum hekayəsi maarifçi mətləblərin şagirdlərə aşılması baxımından xüsusi əhəmiyyətə malik idi. Hekayənin başlanğıcından məlum olur ki, Sidqi bu əsərini öz şagirdləri üçün qələmə almışdır, çünki müəllif əsəri öz şagirdlərinə müraciətlə belə başlayır:

Ay uşaqlar, tutun yerinizdə məqam,
Oturun bircə sakitü aram.
Götürün bir qələm, açın dəftər,
Mən deyim, siz yazın, edin əzbər.
Nəql edim bircə müxtəsər qissə,
Tapasız siz o qissədən hissə.

Şair bu müraciətdən sonra hekayənin əsas məzmununa keçir. Mənzumədə təsvir olunur ki, İsfahanda yaşayan usta Əmirin Kəblə Nəsir adında bir dəllək oğlu var idi. Kəblə Nəsinin bir qara ulağı, bir də keçisi var idi. Bir gün Kəblə Nəsir səfərə çıxmaq qərarına gəlir. O, keçisinin boynuna bir zıncırov asıb, ipin ucunu ulağın quyruğuna bağlayır, özü isə ulağa minib, səfərə çıxır. Üç nəfər lotu yolda Kəblə Nəsiri görür və öz aralarında tədbir tökürlər ki, birinci lotu onun keçisini, ikinci lotu ulağını, üçüncü lotu isə paltarlarını oğurlasınlar. Bu tədbirdən sonra birinci lotu keçinin boynundakı zıncırovu açıb, ulağın quyruğuna bağlayır və keçini götürüb, aradan çıxır. İkinci lotu Kəblə Nəsinin qarşısını kəsib ondan nə üçün zıncırovu boş yerə ulağın quyruğuna bağladığını soruşur və Kəblə Nəsirə deyir ki, mən bir oğlan uşağının sənin keçini apardığını gördüm. Ulağını ver mən saxlayım, sən keçinin dalınca get. Kəblə Nəsir

lotuya inanıb, ulağını ona tapşırır və keçisinin dalınca gedir. İkinci lotu da ulağı götürüb, aradan çıxır. Kəblə Nəsir qayıdıb, aldandığını dərk edir və kor-peşman piyada yola düşüb bir quyunun başına gəlib çıxır. Lotulardan üçüncüsü Kəblə Nəsinin libasını ələ keçirmək üçün hiylə işlədir və quyunun başında şivən qoparıb ağlayır. Kəblə Nəsir onu bu halda görüb soruşur ki, mən ağlamalıyam, çünki keçimi və ulağını itirmişəm, sənə nə olub ağlayırsan? Lotu Kəblə Nəsiyə cavab verir ki, içərisi zər-zivər, ləl və yaqut dolu sandığı şahın xəzinəsinə aparırdım, əlimdən sürüşüb bu quyuya düşüb. Kim sandığı quyudan çıxarsa, onu özümə şərik edəcəyəm. Var-yoxu əlindən gedən Kəblə Nəsir xəzinəyə şərik olmaq tamahı ilə lotunun sözünə inanır və sandığı çıxarmaq üçün paltarlarını soyunub, quyuya düşür. Üçüncü lotu da bu yolla Kəblə Nəsinin paltarlarını ələ keçirib qaçır. Kəblə Nəsir quyudan çıxıb, libasının da əlindən çıxdığını görür və kor-peşman yola düzəlib başına gələnləri camaata danışır.

Hekayənin məzmunundan sonra Sidqi əsərin ideyasını və surətlərin rəmzi mənasını şagirdlərə başa salmaq məqsədilə ritorik suallarla mətləbini şərh edirdi:

Ay uşaqlar, bu qissə oldu tamam,
İndi mənasına edin iqdam.
Nə üçün qaldı o kişi naçar?
Kimdir, aya, görək o üç əyyar?
Nədir eşşək, nədir keçi, nədir çah?
İndi mən eyləyim sizi agah.

Müəllif belə şərh edirdi ki, keçi Kəblə Nəsinin imanı, ulaq onun ömrü, paltar isə mal-dövlətidir. Şair-pedaqoq şagirdlərinə başa salırdı ki, imanını itirən kəs hər şeyini itirir. Kəblə Nəsir avamlığından nadan kimi ömür sürür. Cahilliyinə görə isə mal-dövləti əlindən gedir.

Sidqi əsərdə lotuların və quyunun rəmzi mənasını da şərh edirdi. Üç lotudan birincisi Kəblə Nəsinin avamlığı və cəhəleti, ikinci lotu zamanənin gərdişi, üçüncü lotu isə onun dərdu-belası, çarəsizliyi və ölümünün rəmzidir. Quyuya isə məzardır.

Sidqi şagirdlərə başa salırdı ki, elm və təhsildən uzaq düşənlər Kəblə Nəsir kimi cəhəlet girdabına düşər olurlar. Odur ki, şair şagirdlərinə xitabən yazırdı:

Ta ki, millətdə olsun istiqlal,
Etməsin cəhl bizləri pamal.
Olmasın ömrümüz cahanda tələf,
Elm təhsilinə edək məsrəf.
Elm təhsil edib olaq rahat,
Dinü imanə yetməsin afət...
Keçəcəkdir tamam yaxşı-yaman,
Bir gözəl ad qalır cahanda nişan.
Ömri-bihudə keçməmiş bədə,
Biz də bir ad qoyaq bu dünyadə.

Şair bu qənaətə gəlirdi ki, özündən sonra bir xeyirxah iz qoymayan kəslər hamının qeybətində məruz qalar, heç kim tərəfindən yad olunmazlar:

Yadə salmaz səni öz övladın,
İsmü rəsmin itər, batar adın.
Nə səni bir də kimsə yadə salır,
Nə əlamət, nə bir nişanən qalır.
Çünki yoxdur zamanədə əsərin,
Nə adın zikr olur, nə bir hünərin.

Hekayə Sidqinin sənətkarlığı baxımından da təqdirəlayiqdir. Müəllif maarifi-realist üslubda qələmə aldığı başqa əsərlərində olduğu kimi, bu əsərində də bir maarifçi-pedaqoq kimi şagirdlərin yaş xüsusiyyətlərinə və bilik səviyələrinə uyğun olaraq hadisələri çox sadə bir dildə, təhkiyə üsulu ilə nəql edir. Sidqi şagirdlərdə maraq yaratmaq üçün bir sıra təsvir üsullarından da bacarıqla istifadə etmişdir. Müəllif hekayənin gülüş hədəfi olan avam və cahil Kəblə Nəsirə öz yumoristik və kinayəli münasibətini bildirmək üçün həm onun özünün, həm də keçisi ilə ulağının portretini yaradır və hər üçünü oxucuya gülməli qiymətdə təqdim edir:

Var idi İsfahanda bir dəllək,
Zirəkü cüstü çapukü çalak.
Özünün ismi-paki Kəblə Nəsir,
Atasının adı idi usta Əmir.

Var idi bir də bir qara ulağı,
O ulağın uzun idi qulağı,
Quyruğu qısa, qıçları nazik,
Noxtası parə-parə, ombuzu dik.

Boynunun üstü yarə, burnu cırıq,
Palanı köhnə, qoşqunu yırtıq.
Var idi bir də bir ariq keçisi,
Nə mələrdi, nə də çıxardı səsi.

Buynuzu əyri, həm ayağı topal,
Tükləri bir qarış, uzunsaqqal.
Başı, boynu qotur, beli yarə,
Gözləri sarı, dişləri qarə.

M.T.Sidqinin tənqid obyektlərinə olan bu yumoristik münasibəti və portret yaratmaq üslubu, istər-istəməz, böyük demokrat C.Məmmədquluzadənin hekayə və povestlərində qələmə aldığı Xudayar bəy, Məmməd həsən əmi, Qurbanəli bəy kimi surətləri və onların portretlərində istifadə olunan bədii-sənətkarlıq məziyyətlərini yada salır. Bu isə Sidqi ilə Mirzə Cəlilin yaradıcılıq əlaqələrindən irəli gələn bir üslub oxşarlığı kimi qiymətləndirilə bilər. Əsər realist üslubda və mənzum hekayə janrında qələmə alınsa da, maarifçi-nəsihətnamə təsiri bağışlayır.

Deyilənlərdən bu qənaətə gəlmək olur ki, M.T.Sidqi XIX əsrin ikinci yarısı və XX əsrin başlanğıcında Azərbaycan maarifçilərinin yolu ilə getmiş və uşaq bədii nəsrinin və poeziyasının kamil nümunələrini yaratmışdır.

* * *

MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏRBIYƏ MÜƏSSİSƏSİNDƏ İDARƏETMƏ

Rita Həsənova,
*Bakı şəhər Sabunçu rayonu 195 sayılı körpələr evi-uşaq
bağçasının müdiri*

Təhsil islahatının əsas tələbi təhsilin məzmununun yeniləşməsi, təhsildə yeni pedaqoji texnologiyaların tətbiq edilməsidir. Yeni təlim texnologiyaları dedikdə, tərbiyəçi və uşaq kollektivinin əməkdaşlığı şəraitində ardıcılıqla həyata keçirilən metodların müəyyən didaktik sistemdə reallaşdırılması nəzərdə tutulur.

Pedaqoji-texnologiya – psixoloji-pedaqoji quruluşların məcmusu olub, təlim və tərbiyə vasitələrinin həyata keçirilmə forma, metod, vasitə və yollarının tam şəkildə xüsusiyyətini müəyyənləşdirir. O, pedaqoji prosesin təşkilati-metodik alətidir (Y. T. Sıxaçov).

Psixoloji hadisələr insanın psixi fəaliyyətinin ən yüksək səviyyəsini – şüurunu müəyyən edir. Bu o deməkdir ki, adamların şüurunu psixoloji amillərdən kənarında təsəvvür etmək olmaz. Şüurluluq isə ilk növbədə adamların onları əhatə edən mühiti, şəraiti obyektiv olaraq yaradıcı şəkildə təhlil etməkdə, davranışlarını tənzimləməkdə, hadisələrə düzgün qiymət verməkdə təzahür edir. Bağça müdiri bu cəhətləri bilməklə uşaqlarla sağlam psixoloji əlaqə şəraitində tərbiyəçilərin hər birində və özündə daha səmərəli işləmək üçün ən yaxşı psixoloji keyfiyyətləri inkişaf etdirə bilər.

Müdür kollektivdə sağlam mühit yaratmaq üçün aşağıdakı keyfiyyətlərə malik olmalı və həmin keyfiyyətlərə əməl etməlidir:

Peşə keyfiyyətləri: cəmiyyətin yeniləşməsi ideologiyasına uyğun gələn dəyişiklikləri mənimsəmək və bu baxımdan pedaqoji, elmi-nəzəri və metodik hazırlıq, nümunəvilik, yeniliyi tez görmək, qabaqcıl təcrübəyə meyli olmaq.

Təşkilatçılıq keyfiyyətləri: işi planlaşdırmaq bacarığı, adamların əhval-ruhiyyəsini tuta bilmək, kollektivdə-mənəvi psixoloji iqlimə təsir göstərmək.

Mənəvi-siyasi keyfiyyətlər: vəzifəsinə və hüququna məsuliyyətli münasibət, insana dərin hörmət etmək.

Psixofiziki keyfiyyətlər: iti ağıla (tərbiyəçi və uşaqlara optimal şərait yaratmaq üçün yeni variantları tapa bilmək qabiliyyətləri, əqli fəaliyyətin birindən digərinə keçə bilmək, işin öyrənilməsinə kompleks yanaşmaq) sahib olmaq.

İnsanların şüurunun artdığı, demokratiyanın, müstəqilliyin genişləndiyi müasir şəraitdə bağça müdirinin psixoloji amilləri dərinlən bilməsi, bu amillər vasitəsilə tərbiyəçilərə, uşaqlara təsiretmə qabiliyyətinə malik olması, tələbkarlığı qayğı ilə uzlaşdırması, kollektivin fikri ilə hesablaşması son dərəcə vacibdir.

Psixoloji proseslərin adamlara təsiri işlərin psixi vəziyyətindən, bağçada yaradılmış şəraitdən, müdirlə tərbiyəçilər arasındakı münasibətlərdən asılıdır.

Təcrübə göstərir ki, bağça müdiri ilə tərbiyəçilər arasındakı münasibətlər perspektivli olduqda onları təşəbbüs göstərməyə, yeni metodlar, priyomlar irəli sürməyə sövq edir, əks təqdirdə isə onların əli işdən soyuyur, qeyri-fəallıq, hətta şəxsi inciklik halları baş verir.

Bağçada xoşagəlməz halların olmaması, tərbiyəçilərin fəaliyyətinə məqsədyönlü rəhbərlik etmək üçün psixoloji mühit yaradılmalıdır. Belə mühiti yaratmaq üçün tərbiyəçilərin xarakteri öyrənilməlidir. Bu, çox mürəkkəb bir prosesdir. Bu proses başlıca öyrənmə obyektini olan tərbiyəçinin, uşağın, həmçinin müdirin təbiəti ilə bağlıdır. Haqlı sözdür ki, hər bir insan özlüyündə son dərəcə mürəkkəb bir xilqətdir və bir insan qəlbinin dərinliyinə baş vurmaq, onun ürəyindən keçənləri oxumaq, yaxşı və naqis cəhətləri duymaq, bilikdə, əxlaqda, mədəniyyətdə inkişafın hansı pillələrində durduğunu müəyyənləşdirmək dərin dəryaların təkinə baş vurmaq kimi çətin işdir. Mürəkkəblik həm də onunla əlaqədardır ki, hər bir yaş dövrünün, istər tərbiyəçinin, istərsə uşağın özünəməxsus xüsusiyyətlərini, hər bir fərdin psixi proses və keyfiyyətlərinin özünəməxsus cəhətlərini vaxtında seçmək, nəzərə almaq müdirdən çox böyük intuitiv qabiliyyət, psixoloji səriştə, müdriklik tələb edir.

Psixoloji əhval-ruhiyyə yaradılması sahəsinə pedaqoji sistemləri əks etdirən 3 əsas bacarıq daxildir:

1. Tərbiyəçinin, uşaqların şəxsiyyətinin və fəaliyyətinin ən güclü tərəflərini tapmaq, bu xüsusiyyətləri anlamaq əsasında onlara təsir etmək bacarığı.

2. Pedaqoji prosesin iştirakçıları ilə qarşılıqlı əlaqə yaratmaq, tələbkərlığın və obyektivliyin dərəcəsini aydınlaşdırmaq bacarığı.

3. Münaqişənin qarşısını almaq, problemi ədalətlə həll etmək bacarığı. Bu, müdirin fəaliyyət strukturunda ən vacib bacarıqlardan biridir. Məhz bu bacarıq fəaliyyətin müvəffəqiyyətini və emosional əmin-amanlığı müəyyən edir.

4. Psixoloji iqlim yaratmaq üçün əsas məsələlərdən biri tərbiyəçi və uşaqların şəxsi keyfiyyətlərinin nəzərə alınmasıdır. Müdir pedaqoji kollektivin şəxsi keyfiyyətlərini, onların şəxsi sənədlərində və iş prosesində öyrənmə bilər.

Beləliklə, müdir öyrənmə bilər ki, kimlərin yaradıcılığı, fəallığı var, hansının təcrübəsini öyrənməyə ehtiyac duyulur, kimlərə kömək göstərmək lazımdır, kimləri öyrənməyə, işləməyə məcbur etmək olar. Müdir həm də kollektivin hər bir üzvünə fərdi yanaşmağı bacarmalıdır.

Bağça müdiri tərbiyəçilərdən uşaqların qabiliyyətini, psixoloji aləmini öyrənməyi tələb etməlidirlər. Psixoloji təsirdə sözün rolu böyükdür. Münasibətdə əsas sayılan mühüm pedaqoji söz ən qüdrətli tərbiyə vasitələrindəndir. Müvafiq münasibətlərin yaranmasında söz psixoloji meyar rolunu oynayır. Bu meyar yaranmış münasibətlərin yaxşı və pis cəhətlərini aşkara çıxarmağa qadirdir.

Tərbiyə vasitəsi olan sözdən bacarıqla istifadə etmək, onun funksiyasını nəzərə almaq təlim-tərbiyə prosesində psixoloji təsirdə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Odur ki, müdir sözdən istifadə edərkən tərbiyəçinin şəxsiyyəti, yaşı, fərdi xarakteri ilə hesablaşmalı, həm də tərbiyəçilərdən bunu tələb etməlidir. Sağlam psixoloji iqlim yaratmaq üçün əsas məsələlərdən biri də kollektivdə optimal şəraitin yaradılmasıdır. Belə bir şəraitin olması üçün bütün işçilərlə düzgün qarşılıqlı əlaqə yaradılmalıdır. Bu əlaqə tərbiyəçi şəxsiyyətinə hörmətlə tələbkarlığın vəhdəti prinsipinə əsaslanmalıdır.

Bəzi bağça müdirləri kollektivin bəzi üzvünə vahid tələbkarlıq göstərmir, tərbiyəçilərdən bu və ya digərinin nöqsanını kəskin tənqid edir, digərlərinin isə daha kobud nöqsanına göz yumur. Belə ayrı-seçkilik olan yerdə tərbiyəçilər arasında narazılıq baş verir.

Əgər rəhbər öz işçisinə etimad göstərməyib, ona qabiliyyətsiz, gərəksiz, heç şeye qadir olmayan bir şəxs kimi baxırsa, onun vətəndaşlıq, xidmət və şəxsi statusunu gözləmirsə, belə halda tədricən münaqişə meydana çıxır, ögey-doğmalığa nəzərə çarpır və kollektiv mikroqruplara ayrılır.

Bəzi bağça müdirləri isə tərbiyəçilərə demokratiya vermək xatirinə onların işinə «qarışmaq»dan çəkinir, kollektivdə nöqsan və çatışmazlığa görə mübarizə aparmırlar. Belələri demokratiya adı ilə tərbiyəçiləri həddən artıq sərbəst buraxır, lazımi tələbkarlıq göstərmir, guya hamı üçün yaxşı olmağa çalışırlar. Nəzarətin zahiri tərəfinə uyaraq tərbiyəçilərin bəzi nöqsanlarına irad tutmaqla kifayətlənib, mahiyyət etibarilə səhvlərə yol verənlər, kobudluq göstərərək əmr verməklə, çığır-bağır salmaqla, quru inzibatçılıq etməklə tərbiyəçilər arasında etinasızlıq, süni gərginlik yarananlar da olur. Bütün bunlar yol verilməzdir.

İnsan psixologiyasına təsir etməyin bir vasitəsi də hər bir işçidən hal-əhval tutmaq, lazım gəldikdə onlara qayğı göstərməkdir. Təcrübə göstərir ki, müdirin tərbiyəçi ilə xoş rəftar etməsi, onun necə işləməsi və yaşaması ilə yaxından maraqlanması tərbiyəçinin fəallığını artırır. Təəssüf ki, bəzi bağça müdirləri məsələnin bu cəhətinə də lazımınca əhəmiyyət vermirlər.

İndiki dövrdə bağça müdirinin psixoloji amilləri dərinlən bilməsi, bu amillər vasitəsilə tərbiyəçilərə, uşaqlara təsir etmə qabiliyyətinə malik olması son dərəcə vacibdir.

Hər bir müdir elmi, pedaqoji, psixoloji biliyini artırmaqla, qabaqcıl təcrübəyə yiyələnməklə, insanlara yanaşmaqda etik normaları gözləməklə kollektivdə sağlam mühitin yaranmasına malik ola bilər.

Rəhbərliyin, təlim-tərbiyə prosesinin səmərəliliyini təmin etmək üçün, ilk növbədə, sağlam mühit yaratmaq zərurətini qarşıma məqsəd qoyuram və bu məqsədə nail olmaq üçün öz üzərimdə işləməyi, yəni peşə keyfiyyətlərimi artırmağı, nəzəri, elmi pedaqoji və metodik cəhətdən hazırlaşmağı əsas şərt hesab

edirəm. Çalışıram ki, qabaqcıl müəssisə rəhbərlərinin iş təcrübəsi ilə tanış olub, onların iş üslubunu öyrənirəm, yeniliyi və müqayisəni müəyyənləşdirə bilirim.

Sağlam iş mühitinin yaradılması üçün başlanmış prosesin davamı olaraq təşkilatçılıq keyfiyyətlərini, yəni görülməli tədbirlərin planlaşdırılması, tərtibat, təchizat məsələlərini həll edirəm, bununla yanaşı, kollektivin əhval-ruhiyyəsini duymağa, işin nəbzini tutmağa çalışıram. Planlaşdırmada hər bir tədbirin icrası yolları kollektivdə müzakirə edilir, ümumi rəy qəbul olunur. Əlbəttə ki, mən birinci növbədə kollektivin rəyi ilə razılaşıram. Bununla da kollektivin mənəvi-psixoloji iqliminə təsir göstərirəm. Tədbirlər planı kollektivin rəyi ilə razılaşırdığından kollektiv həmin tədbirlərin icrasında böyük həvəslə, ruh yüksəkliyi ilə iştirak edir.

Sağlam mühitin yaradılmasında mənəvi-siyasi keyfiyyətlərin aşılmasından da istifadə edirəm. Hər bir tərbiyəçinin şəxsi fikrinə, söylədiyi rəyə hörmətlə yanaşmağa çalışıram. Heç vaxt «Sən düz demirsən! Sənin fikrin səhvdir!» deməklə tərbiyə etmək olmaz, çünki bu halda tərbiyəçinin işə olan marağını söndürmək olar. Əgər tərbiyəçi səhv fikirdədirsə, onun bu fikri diskussiya formasında müzakirə olunur, müəyyən fikirlər, münasibətlər bildirilir. O, fikrinin səhv olduğunu anlayır, kollektivin rəyi ilə razılaşıır. Burada «Hamı bir nəfər üçün, bir nəfər hamı üçün» prinsipinə riayət olunur. Bununla tərbiyəçinin mənəviyyatına da təsir etmiş oluram.

Sağlam mühitin yaranmasında psixo-fiziki keyfiyyətlərdən də istifadə etməyi zəruri sayıram. Bunun üçün müdir böyük müşahidəçilik qabiliyyətinə malik olmalıdır. Mən çalışıram ki, bütün tərbiyəçilərin fəaliyyətini diqqət mərkəzində saxlayım. Sözsüz, diqqət mərkəzində birinci növbədə tərbiyəçi-uşaq, tərbiyəçi-valideyn münasibətləri durur.

Kollektivdə sağlam mühitin yaradılması əsas şərtidir, buna nail olduqdan sonra tərbiyəçilər arasında təşəbbüskar münasibət yaratmağa çalışıram. Onlarda yeni metod və priyomlar fikirləşib tapmağa, yeni didaktik material hazırlamağa, əyani vəsaitlər tərtib etməyə həvəs oyadıram. Tərbiyəçilər çox böyük həvəslə bu prosesdə iştirak edirlər. Çalışmaq lazımdır ki, hər bir tərbiyəçi həvəsləndirilsin, rəğbətləndirilsin. Əməyinə, zəhmətinə diqqət hiss edən tərbiyəçi yeni axtarıslara can atacaq, daha da fəal olacaq.

Kollektivdə sağlam mühitin yaradılması ilə yanaşı, rəhbərlik etdiyim uşaq müəssisəsində zəngin psixoloji mühit də yaratmaq məcburiyyətindəyəm. Belə ki, ilk növbədə hər bir tərbiyəçinin psixoloji xüsusiyyətlərini, xarakterini öyrənmək lazımdır. Çalışıram ki, hər bir işçinin təkcə fəaliyyətini, iş məsuliyyətini deyil, həm də onun dünyagörüşünü, mədəniyyət, real həyata baxışını və münasibətini açıqlayım. Tərbiyəçi ilə səmimi ünsiyyət yaradıram. Belə halda tərbiyəçi də səmimi ünsiyyət yaratmağa çalışır. Hər bir tərbiyəçinin ayrı-ayrılıqda fərdi psixoloji xüsusiyyətlərini, meyl və marağının istiqamətini öyrənir və ona şərait yaratmağa

fiqurun səhini hamarlaya bilsin. Ev şəraitində yapma üçün uşaqlara, adətən, plastilin – rəngli plastik material verilir. O, istidən həddən artıq yumşalır və buna görə də yapma çətinləşir. Yaxşı olar ki, körpələr gil ilə təmin edilsin. Plastilin və gil qırıntılarını döşəməyə səpələmədən lövhə üzərində yapmağı öyrədin.

Applikasiya üçün uşağa yüngül hərəkət etdirilən, dairəvi sonluqlu tiyəsi olan qayçı vermək olar. Uşaqlara yapışqan, cod tüklü fırça, yumşaq əsgil parçası, hissələrə yapışqan sürtmək üçün çox da böyük olmayan müşənbə parçası verilməlidir.

Böyükklərin diqqəti uşağın ayrı-ayrı təsviri vərdişlərə, bacarıqlara yiyələnməsi üçün şəraitin yaradılmasına yönəldilməlidir. Sonralar uşaq niyyətini həyata keçirmək üçün lazım olan materialı özü sərbəst seçəcək.

Materialı saxlamaq üçün uşağın ayrıca yeri olmasının qayğısına qalın. Yaxşı olar ki, bu məqsədlə sekreter (yazı stolu növü) və ya açıq rəf əldə edilsin. Burada boyalar, fırça, plastilin, karandaş, kağız və s. saxlanılacaq. Uşaqlara müstəqil olaraq onlardan istifadə etməyi, iş yerini məşğələdən qabaq hazırlamağı və işdən sonra yığıdırmağı öyrədin.

Uşaq üçün güşədə rəsmlərin, applikasiyaların çərçivələndirib şüşəyə salınaraq asılmasını, dekorativ bəzədilmiş yapma işlərinin qoyulması məsləhət görülür.

Məktəbəqədər yaşlı uşağın təsviri fəaliyyətinin hər növünün xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirək.

Hər şeydən əvvəl, uşaqda rəsme marağın yaranmasına necə təsir göstərmək və uşaqların bu sahədə vacib olan vərdişlərə necə yiyələnməsindən söz açaq. Uşaqlar çox erkən rəsm çəkməyə həvəs göstərirlər. Əvvəlcə onlar böyükklərin necə yazmalarını, necə rəsm etmələrini müşahidə edirlər. Onları karandaşın kağız üzərində hərəkəti və ən əsası, kağız üzərində izlərin qalması cəlb edir. Siz uşağa karandaş verirsiniz. Onun üzündə nə böyük sevinc vardır! Budur, kağız üzərində cizgilər, zolaqlar, ştrixlər (qırıq ştrixlər) əmələ gəlir. Uşaq bu cizgiləri və ştrixləri dəfələrlə təkrar etməyə can atır. Uzun zolaq çəkərək deyir: «Bu, yoldur». Qapalı forma çəkib, adlandırır: «Ana, qız». Uşaq öz bildiyi ilə çəkdiyi forma arasında oxşarlığı görür və bu, onda assosiativ surətlər yaranmasına səbəb olur. Ona görə də çəkdiyi rəsminə baxaraq, uşaq tez-tez təsviri ətrafdakı əşyalar, canlı varlıqlar arasındakı oxşarlığa görə adlandırır: «Küçük bərkəndən hürür», «Maşın uğuldayır».

Körpələr rəsmetməni, adətən, söz ilə müşayiət edirlər. Ona görə ki, uşaq istədiyi hər şeyi tam təsvir edə bilmir, sözlər isə ona rəsmnin məzmununu geniş verməyə kömək edir. Uşağa fikir verin: yalnız özünə aydın olan hər hansı əşya və ya canlı varlığı təsvir edən kimi gülümseyir, rəsmi böyükklərə göstərərək, orada nəyi vermək istədiyini özünəməxsus tərzdə izah edir.

Rəsm üçün uşağa ayrı-ayrı vərəqlər vermək lazımdır. Yaxşı olardı ki, vərəqlər parıltılı olmasın. Məsələli və nahamar, səthli kağızdan istifadə etmək məsləhət görülür. Rəsmdə kağızın ölçüsü və forması da mühüm rol oynayır.

Əgər uşaq raket çəkmək istəyirsə, onda kağızı şaquli istiqamətdə uzadılmış düzbucaqlı şəkildə qoymağı məsləhət edin. Əgər çiçəkli çəməni təsvir etmək istəyirsə, onda kağızı üfiqi şəkildə qoymaq məsləhət görülür. Rəsmdə axşam işıqlarını, şam ağacı budaqlarındakı parlaq çıraqları təsvir etmək üçün müxtəlif rəng və çalarlı kağızlardan da istifadə edilir.

Uşaqların karandaşlardan stolun üstünə səpələmədən, dağıtmadan səliphə ilə istifadə etmələrinə nəzarət edin. Rəsm zamanı karandaşlar açıq qutuda uşağın

qarşısında qoyulmalıdır. Belə olduqda o, bütün rəngləri yaxşı görür. Rəsm qurtarıqdan sonra qutunu təsviri fəaliyyət üçün materialların saxlandığı xüsusi yere qoymaq lazımdır. Uşağın rəngli flomaster dəsti, yaxşı yonulmuş adi (sadə) qrafit karandaşı da olmalıdır. Böyüklər vaxtaşırı karandaşların nə vəziyyətdə olmasını yoxlamalı, yonulmasına kömək göstərməlidirlər.

Məktəbəqədər yaş dövründə uşaqlar quaş və akvarel (sulu boya) ilə də işləyirlər. Quaş – rəsmə üçün mühüm materialdır. Onun üstünlüyü odur ki, hər hansı fona yaxşı yatır; parlaq və sulu ləkə əmələ gətirir. Bir neçə boyanın qarışdırılması nəticəsində müxtəlif rəng çalarları almaq mümkün olur. Akvareli – sulu boyaları isə yalnız su ilə qarışdırdıqdan sonra işlətmək mümkündür. Su çox olduqca, rənglər də bir o qədər şəffaf alınır. Uşaqlar çox vaxt ondan quaşdan istifadə etdikləri kimi istifadə edirlər. Uşaqları sulu boyalardan düzgün istifadə qaydaları ilə tanış etmək üçün ağ kağız üzərində yüngül kontur ilə rəsm çəkmək, konturun içərisindəki kağızı yaş sünger ilə nəmləmək və onu lazımı boya ilə rəngləməyi öyrətmək lazımdır. Uşaq görəcək ki, boya kontura qədər necə axıb yayılır. Bu üsulla təsvirin o biri hissələri də rənglənir.

Ailədə rəsm çəkərkən uşaq quaş nisbətən daha çox sulu boyalardan istifadə edir, buna görə də onun boya ilə işləmə texnikasına xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Boya ilə işləmək üçün 6-21 ölçülü fırçalar olmalıdır. Əgər uşaq böyük kağız vərəqində rəsm edirsə, ona enli xovlu fırça verilir. Belə olduqda ayrı-ayrı hissələrin rənglənməsi asanlaşır. O, nazik fırça ilə xırda detalları, naxışları, yarpaq və budaqları çəkir.

Rəsm, yapma və applikasiya ilə nə zaman məşğul olmaq yaxşıdır? Yapma, applikasiya ilə axşamüstü məşğul olmaq daha yaxşıdır. Rəsm çəkmə isə axşam işıqlandırılması zamanı arzu edilməz olduğundan onu gündüz təşkil etməyi məsləhət görürük. Məşğələlərin müddəti 20-30 dəqiqədən çox olmamalıdır.

Gəzinti zamanı uşaqlara çiçəklərin, yarpaqların, ağacların gözəlliyini göstərin. Çiçəklərin ləçəklərini, yarpaqlarını, naxışvari bəzəyini, ağacların hamar və ya kələ-kötür gövdəsini gözdən keçirin. Belə müşahidələr zamanı şeirlər yada salmaq yaxşı olar.

Sap kimi nazik,
İncə beləm mən.
İpəkdən yumşaq
Yaşıl teləm mən.
Çox da zəifdir
Qolum, bədənim.

Ot

Bilsəniz, necə
Gücüm var mənim!
Zəif gəlməsin
Görkəmim sizə.
Asfaltı dəlib,
Çıxıram üzə.

M.Sabir

Çiçək

Çiçəyə bax, çiçəyə,
Gör işini nə bilib.
Günəş qoxlasın deyə,
Dağın başında bitib.

Dəmir Gədəbəyli

Qızınıza və oğlunuza doğma şəhərinizdə yerləşən (olan, baş verən) maraqlı hər bir şeyi görməyə kömək edin. Birgə gəzinti zamanı şəhərin bayramsayağı bəzədilməsindən zövq alın. Əgər gəzintidən sonra uşaq rəsm çəkmək istəsə, ona gördüklərini yada salmağı təklif edin. Qoy 4-5 yaşlı uşaqlar çiçəklərlə, bayraqlarla bəzədilmiş küçə və evləri təsvir etsinlər. Əgər uşaq rəngli kağızda çəkirsə, onda ona fon ilə yaxşı uyğunlaşmış boyalar seçməkdə kömək edin. Uşaq binaları çəkdikdən sonra ona bayram atəşfəşanlığını təsvir etməyi təklif edin. Çalışın rəsm zamanı uşağın yaxınlığında olasınız, uşaq sizin köməyinizi hiss etsin və məsləhət üçün sizə müraciət edə bilsin. Onun üçün bu çox əhəmiyyətlidir. Uşaq dəfələrlə «Bayramsayağı bəzədilmiş şəhər» mövzusu üzərində dayanacaq.

Uşaqlarla teatra, sirkə, sərgiyə gedərkən, biz onları gözəllik aləminə cəlb etmiş oluruq. Uşağın teatrda, sərgidə gördüyünü rəsmlərdə verə bilməsi çox yaxşıdır.

Uşaq tamaşanın ayrı-ayrı epizodlarını və iştirak edən surətlərin təsvirini verməklə yanaşı, bir çox hallarda rəsmdə pyesin personajlarına öz münasibətini ifadə etməyə də nail olur.

Uşaqlara kitab alarkən illüstrasiyalara diqqət yetirin. Uşaqla birgə siz də illüstrasiyalara baxırsınızsa, onlara sadə tapşırıqları yerinə yetirməyi təklif edin: «Göstər görək, səhər harada təsvir olunub, axşam harada? Güclü yağış harada yağır? Nə üçün belə düşünürsən?» Tapşırıqları mürəkkəbləşdirərək uşaqlara, rəssamın qızıl payızı, günəşin doğmasını və batmasını və s. təsvir etdiyi illüstrasiyalara tapmağı təklif etmək olar. Bütün bu təbii hadisələri məktəbəqədər yaşlı uşaq sonralar müstəqil şəkildə öz rəsmlərində verə bilər.

Təsviri fəaliyyətə rəhbərlik edərkən, öz niyyətini həyata keçirərkən təlimi uşaq müstəqilliyinin inkişafı ilə uyğunlaşdırmaq çox əhəmiyyətlidir. 4-6 yaşlı uşaqlarla rəsm üçün aşağıdakı mövzuları təklif etmək olar: «Bizim bağ», «Payız fəslində park», «Ağac və kollar payızda», «Yarpaqlar tökülür», «Məhsul yığım», «Göbələk dalınca» və s.

Uşaqdan soruşmaq olar ki, o, qızıl payızı hansı fonda (ağ, mavi, boz) çəkmək istəyərdi? 5-6 yaşlı uşaq müstəqil öz rəsmi üçün fon yarada bilər. Rəsm çəkməzdən əvvəl ondan nə çəkəcəyi, hansı rənglərdən istifadə edəcəyi və rəsmi vərəqin harasında yerləşdirəcəyi barədə soruşun. Uşağın yadına salın ki, əvvəlcə ağacları, yalnız sonra küləkdə uçub yerə düşərək onu ala-bəzək xalçaya bənzədən yarpaqları çəkmək lazımdır. Rəsm başa çatdıqdan sonra uşaqla birgə ondan zövq alın, onu divardan asın.

Qışda uşaqların diqqətini evlərin, kol və ağacların qar örtüyünə yönəldin. Bütün bu gördüklərini kağızda təsvir etməyin mümkün olduğunu deyən. Rəsm üçün rəngli kağız, ağ quaş tələb olunacaq. Yaxşı olar ki, quaşla ağ kağız üzərində qar çəksin, qarın üstündə qara gövdəli ağacları, kolları çəksin. Uşağa qış haqqında şeir oxusanız, daha yaxşı olar:

Qar düşür lopa-lopa,
Budaqların, güllərin
Bağrına hopa-hopu.
Qar gəlir narın-narın,
Bir ağ göyərçin kimi

Qar

Qonur üstə yolların.
Qar yağır yığın-yığın,
Qucaqlayır köksünü
Nur çiləyən torpağın.

Məhəmməd Faiq

Qış

Qış fəsli gələcək,
Qar çiçək-çiçək
Yağır bağlara,
Uca dağlara.

Adil Babayev

Şeiri oxuyandan sonra uşaqdan qış haqqında hansı rəsmləri çəkmək istədiyi haqda soruşun. Onun bu şeirdə və ya qışsayağı bəzədilmiş küçədə daha parlaq görünən mənzərəni və ya hadisəni seçməsinə və çəkməsinə imkan yaradın.

Başqa mövzular təklif edin: «Qış əyləncələri», «Qar adam», «Şaxta baba» və s. Bu mövzularda əsas diqqəti süjetə vermək lazımdır: böyük və məzəli qar adamı yapmış uşaqları çəkmək olar.

Yeni ili qarşılıyanda 2-3 yaşlı uşaqlar ata və analarına yolkanı bəzəməkdə kömək göstərə bilərlər. Bu zaman əlvan, parlaq oyuncaqlar onları heyran edir. Uşaq qəşəng bayram paltarını geyinir. O, Şaxta babadan hədiyyələr alır. Ona görə də uşaqda parlaq çiraqlarla, qızıl şarlarla, çoxlu oyuncaqlarla, muncuqlarla, işıqlarla, Qar qız və Şaxta baba ilə bəzədilmiş yolkanı çəkməyə maraqlı oyanır. Bunları albom vərəqində, böyük kağızda çəkmək məsləhət görülür.

Yazda uşağın ətrafdakılardan nəyi müşahidə və sonra onu rəsmdə necə təsvir edəcəyi barədə düşünün: «Quşların uçub gəlməsi», «Yaşıl otluq» və s. Uşaqlara ilk yaz çiçəklərini çəkməyi təklif edin. Buna görə novruzgülünü gözədən keçirmək olar, onun zərif saplağından zövq almaq məsləhət görülür.

Məktəbəqədər yaşlı uşağa albom vərəqinin 1/4-i ölçüdə olan kağız və rəngli karandaşlar verilsə, o, çiçəyin xüsusiyyətlərini verə bilər. Uşağın diqqətini cizgilərin düzlüyünə və konturdan kənara çıxmasına yönəldin. Novruzgülünü boya ilə də çəkmək olar.

Uşaqlar öz oyuncaqlarını çəkməyi sevirlər. Onlar şəkildə, hər şeydən əvvəl, çəkdiklərinə qarşı emosional münasibəti verməyə can atırlar. Onların oyuncaqlarla oynamalarına, rəsmdən əvvəl onu ələ alaraq formasını, hansı materialdan hazırlanmasını hiss etmələri üçün şərait yaradın. Bu zaman uşağın diqqətini surətin xarakterinə yönəldin: gəlincik şəndir, gülümsəyir; ayı balası gülüncüdür, yöndəmsizdir, amma mehribandır; tülkü hiyləgərdir və s.

Rəsm prosesi zamanı uşaqların çəkdikləri oyuncağa baxaraq onu rəsmdə alınmış surəti ilə müqayisə etməyi təklif edin. Mütənəsibliyi vermək çətin olduğuna görə, oyuncağı gözədən keçirərkən diqqəti yenə də hissələr arasında qarşılıqlı

münasibətə yönəldin. Oyuncaq ayı balasında qabaq pəncələr arxadakına nisbətən qısadır. Oyuncaqda bütün hissələri yaxşı müşahidə etmək üçün onları öz aralarında müqayisə etmək olar.

Yəqin hiss etmiş olarsınız ki, uşaqlar adam, xüsusilə ana, ata təsvir etməyi, ya da özünü təsvir etməyi xoşlayırlar. Əlbəttə, uşaq insan fiqurunu, onun geyimi və üzünün cizgilərini özünəməxsus sadələşmələklə verir. Portreti karandaşla albom vərəqindən böyük olmayan kağızda çəkmək məqsədəuyğundur: boyalar ilə işləyərkən rəsmi iri kağız vərəqində yerinə yetirmək daha yaxşıdır: məsələn, ananın portreti 30x40 sm ölçülü vərəqdə daha ifadəli görünər.

Uşağın təsvir edilən şəkə, rənglərə münasibət göstərməsi cəhdini alqışlayın, ruhlandırın. Əgər gəlincik çəkərək ona parlaq, əlvan paltarlar «geyindirirsə», paltara çox səylə naxış vurursa, onu tərifləyin; gözəl paltardan zövq alın. Paltarın bütün hissələrinin səliqə ilə rəngləndiyini, rənglərin gözəl seçildiyini nəzərdən keçirin. Bunu daha yaxşı etmək üçün məsləhətlər verin.

Uşaqlara müstəqil olaraq sevimli nağıl personajlarını çəkməyi təklif edin. Buna görə də birlikdə tanış nağılları yada salın, rəsm çəkmək üçün ən sevimlisini seçin. Uşaqların hər biri öz sevimli nağılını seçir və onun süjetinə aid nə isə rəsm edir. Sonra ailənin bütün üzvləri rəsmləri nəzərdən keçirir. Uşaqlar nə çəkdiqləri haqda izahat verirlər.

Rəsmdə olduğu kimi, yapma prosesində də uşaqların yaradıcılıq və müstəqilliklərini inkişaf etdirməyə cəhd etmək lazımdır. Uşaqlar rəngbərəng plastilindən yapmağı xoşlayırlar. Onlara müxtəlif formalı əşyalar yapmağı təklif edin. «Mağaza» oyunu üçün meyvə və tərəvəz, «Qonaqlıq» üçün kətə, konfet, qoğal və s. yapmaq olar. Əgər yapılan fiqurlar stolun üstündə dayana bilmirsə, onun dayanıqlı olması üçün enli əsas lazımdır. Belə əsas kimi kürkün enli ətəyi, kötük və s. götürülə bilər.

Milli oyuncaqların yapılması yaradıcılığı zənginləşdirə bilər. Nümunə kimi ağacdan və keramikadan hazırlanmış müxtəlif formalı quş, maral və s. oyuncaqlardan istifadə etmək məsləhətdir.

Milli oyuncaqlar uşağa estetik təsir göstərmək üçün bütün keyfiyyətlərə – sadəliyə, ifadəliliyə, rəngarəngliyə malikdir: məsələn, xoruzun yapılmasını nəzərdən keçirək. Bir parça gili sütuncuq şəklində diyirlətmək, sonra onu elə əymək lazımdır ki, o, bir tərəfdən nazik, digər tərəfdən isə yoğun olsun.

Gili barmaqlarla ehtiyatla elə dartıb uzatmaq lazımdır ki, boynu və hündür pipikli başı olsun. Sütuncuğun enli tərəfini barmaqlarla basıb yastılatmaq lazımdır. Bu onun quyruğu olacaq. Onun quyruğunu tovuzquşunda olduğu kimi yelpincvari və ya çəmbər kimi dairəvi düzəltmək olar. Sonra bir parça gil götürüb ondan enli əsası olan altlıq düzəldin və fiquru onun üstünə möhkəm bərkidin. Onun quyruğuna kiçik gil parçalarından bəzəklər (naxışlar) yapışdırın.

Yapma qurtardıqdan sonra fiquru qurudub üstünü naxışlarla (boya, quaş) bəzəyin. Əvvəl fiquru ağardırlar. Ağ quaş südlə xama qatılığında qarışdırıb

fiqurun səthinə çəkirlər. Onda fiqurun səthi hamar, düz və təmiz alınır. Uşaq ilə birgə onun ağılından zövq alın.

Ən məsuliyyətli an fiqurun rənglənməsidir. Rənglənməmişdən əvvəl uşağa fiquru bir daha gözdən keçirməyi təklif edin. Onun diqqətini parlaq rəng çalarlarına yönəldin. Ən çox narıncı, qırmızı, yaşıl, göy və kontrast üçün bəzi yerlərdə qara rəngdən istifadə olunur.

Rəngləmə zamanı uşağa sərbəstlik verin. O özü naxış fikirləşsin və boyaların rəngini seçsin. Yadda saxlayın ki, naxışı əvvəlcə qeyd etmədən (cızmadan) bir dəfəyə rəngləmək lazımdır. Məktəbəqədər yaşlı uşağın daha inamlı olması üçün həmin fiquru əvvəlcə kağız üzərində çəkməyi və onu bəzəməyi təklif edin.

Nağıl mövzusunda yapma uşaq üçün daha maraqlıdır. Nümunə üçün «Qoğal» nağılını götürək. Bu nağıl uşaqlara kiçik yaşlarından tanışdır. Onlar dəfələrlə kitabda bu nağıla çəkilmiş şəkillərə baxmışlar və ona görə də bu nağılın bütün personajlarını tanıyırlar. Uşağdan soruşun ki, o, personajlardan hansını yapmaq istəyir.

Beləliklə, məktəbəqədər yaşlı uşaqlara rəsm və yapma vərdişləri verməklə biz onları gözəllik və yaradıcılıq aləminə daxil edirik.

Oxucuların nəzərinə!

Respublikamızın təlim rus dilində olan məktəblərinin ibtidai siniflərində yeni interaktiv metodlarla əlaqədar zəngin təcrübə toplanmışdır. Təlim hər iki dildə aparılan məktəblərdə çalışan sinif müəllimlərini bu təcrübə ilə tanış etmək məqsədilə jurnalımızın hər nömrəsində rus dilində məqalələrin dərc edilməsinə 10 səhifə ayrılacaqdır.

Məqalələrinizi gözləyirik.

Redaksiya

HƏRƏKƏTLİ OYUNLAR

«QAÇDI-TUTDU»

Uşaqlar meydançada sərbəst dururlar. Saymaca ilə aparıcı təyin olunur. O, ortada durur. Tərbiyəçi «1-2-3, tut!» deyəndə uşaqlar qaçırlar. Aparıcı onları tutmağa çalışır. Kimə toxunsa, o, qırağa çəkilir. 3-4 uşaq tutulandan sonra oyun qurtarır, yeni aparıcı təyin olunur (4-5 dəfə təkrar).

Oyunun qaydaları: aparıcının əlinə lent bağlanır və ya o, nə isə tutur. Aparıcı heç kimi tuta bilmədikdə dəyişdirilir.

CÜT QAÇIŞ

Uşaqlar meydançanın tabaşirlə işarələnmiş hissəsində əl-ələ, cüt-cüt dururlar. Meydançanın digər tərəfində iştirakçıların sayı qədər keqli, stullar, toplar qoyulur. Tərbiyəçinin icazəsi ilə cütlər qarşısında duran əşyaların ətrafında qaçış və yerişə qayıdırlar.

Oyunun qaydaları: icazəsiz qaçmaq olmaz. Qaçanlar mançanın sonunda durmalıdırlar. Əllərini buraxanlar uduzmuş hesab olunurlar.

BİZ ŞƏN UŞAQLARIQ

Meydança tabaşirlə iki hissəyə bölünür. Uşaqlar xəttin arxasında dururlar.

Aparıcı xəttin digər tərəfində ortada durur.

Uşaqlar deyirlər:

- Biz şən uşaqlarıq, qaçmağı, hoppanmağı sevirik. 1-2-3, gəl bizi tut!

Aparıcı uşaqları tutmağa çalışır. Kimə toxunsa, o tutulmuş hesab olunur (4-5 dəfə təkrar olunur).

Oyunun qaydaları: aparıcı xətti keçə bilməyən uşağa toxunsa, o tutulmuş sayılır.

SİÇAN TƏLƏSİ

Oynayanlar iki bərabər hissəyə bölünürlər. Bir dairədə əl-ələ tutmuş uşaqlar tələ hesab olunur. Qalan uşaqlar siçandırlar. Tələdə duranlar əllərini qaldırırlar. Siçanlar əllərin altından o yan bu yana qaçırlar. Tərbiyəçinin işarəsi ilə tələdə duran uşaqlar aşağı otururlar. İçəridə qalmış uşaqlar tutulmuş sayılırlar.

TOP ATDI

Aralarında 2-3 metr məsafə olan 2 cızıq çəkilir. Oyunculardan biri cızığın arxasında dayanır. Üzbəüz aparıcı durur. O, topu cərgənin qabağında duran uşağa atır. Uşaq topu tutub, aparıcıya atır və arxaya keçir. Cərgə irəliləyir. Beləcə bütün uşaqlar topu tutur. Sonra aparıcı dəyişdirilir və oyun davam edir.

Oyunun qaydası: top düşdükcə yerində fırlanır.

HİYLƏGƏR TÜLKÜ

Uşaqlar aralı dairələrdə dururlar. Onlar gözlərini bağlayırlar. Tərbiyəçi onlardan birinə əli ilə toxunur. Bu uşaq hiyləgər tülkü hesab olunur. Uşaqlar gözlərini açırlar. Tərbiyəçi onlara hiyləgər tülkünün kim olduğunu tapmağı təklif edir.

Uşaqlar üç dəfə: «Hiyləgər tülkü, haradasan?» - deyirlər. Hiyləgər tülkü ortada durub, əlini qaldırır: «Mən buradayam». Uşaqlar qaçirlar. Tülkü kimə toxunsa, o tutulur. Tutduğu uşağı tülkü «evinə» aparır.

BOŞ EV

Meydançada tabaşirlə uşaqların sayı qədər dairə çəkilir. Otaqda halqalar qoyulur. Aparıcı mərkəzdə durur. Uşaqlar bir-birinə işarə edib, yerlərini dəyişirlər (Bir halqadan o biri halqaya keçirlər). Aparıcı bu vaxt boş qalmış halqanı tutmalıdır. Kim halqasını tutsa, o, aparıcı olur.

DƏRƏDƏN TƏPƏYƏ

Uşaqlar iki hissəyə bölünür, üz-üzə dururlar. Onların arxalarında meydança boyu dairələr çəkilir. Tərbiyəçinin işarəsi ilə dairədən-dairəyə hoppanaraq qarşı tərəfə keçirlər. Tərbiyəçi müxtəlif tapşırıqlar verir. Bir ayağı üstə hoppanma və s. Oyunu qaçış kimi keçirmək də olar. Hansı komanda daha yaxşı hoppanarsa, qalib hesab olunur.

BOŞ YER

Uşaqlar dairədə bardaş qurub oturlar. Tərbiyəçi yan-yana oturan iki uşağı çağırır. Onları arxa-arxaya qoyur. Uşaqlar işarə ilə qaçıb, öz yerlərini tutmalıdırlar. Uşaqlar kimin tez gəldiyini qeyd edirlər.

AYILAR VƏ ARILAR

Uşaqlar iki hissəyə bölünür: ayılar, arılar.

Gimnastika divarından 3-4 m aralı «çəmənlikdir», bir az aralı «meşə». Arılar divardadır. Tərbiyəçinin işarəsi ilə arılar çəmənliyə bal dalınca uçurlar. Arılar divardan düşən kimi ayılar divara dırmaşırlar. Arılar dönəndə ayılar qaçirlar. Arılar onları sancmağa çalışirlar.

Oyun 3-4 dəfə təkrar olunur.

NÜMUNƏVİ TƏRBİYƏ OCAĞI

Təhsil islahatını uğurla həyata keçirən Nəsimi rayon məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrindən biri də 111 nömrəli körpələr evi – uşaq bağçasıdır. Dörd qrupdan ibarət bu tərbiyə müəssisədə 75 uşağın təlim-tərbiyəsi ilə 8 tərbiyəçi məşğul olur.

Uşaq bağçasına 34 illik pedaqoji staja malik bacarıqlı, peşəsinin vurgunu, qabaqcıl təhsil işçisi, Zöhrə Əliyeva rəhbərlik edir. Zöhrə xanımın gənclik illərindən arzusunda olduğu çətin, eyni zamanda şərəfli pedaqoq peşəsinə marağı onu ADPU-nun məktəbəqədər pedaqogika və psixologiya fakültəsinə gətirdi.

1974-cü ildə institutu müvəffəqiyyətlə bitirən Zöhrə müəllim Sabunçu rayonundakı 20 nömrəli uşaq bağçasında tərbiyəçi, 192 nömrəli körpələr evi - uşaq bağçasında metodist vəzifəsində çalışmış, az vaxt ərzində pedaqoji ictimaiyyət tərəfindən tanınmışdır. Onun istər tərbiyəçi, istərsə də metodist kimi işlədiyi müddətdə göstərdiyi peşəkarlıq səriştəlilik pedaqoji ictimaiyyətin və valideynlərin diqqətini cəlb etdi. Beləliklə, addım-addım irəliləyən, sözün əsl mənasında peşəsinin vurğunu olan Zöhrə müəllimin iş təcrübəsi, qabaqcıllıq nümunəsi çoxlarının köməyinə çatdı.

Bütün bunlar Sabunçu rayon Təhsil Şöbəsinin diqqətindən yayınmadı. Onu 196 nömrəli körpələr evi - uşaq bağçasına müdir təyin etdilər. Yüksək idarəetmə qabiliyyətinə malik olan Zöhrə müəllimi bir ildən sonra RTŞ-nə inspektor vəzifəsinə keçirdilər. İki ildən sonra 1980-ci ildən o, Rayon Təhsil işçilərinin həmkarlar komitəsinə sədr seçilir. 1984-cü ildə 196 nömrəli uşaq bağçasının kollektivinin təkidi ilə yenidən həmin bağçaya müdir vəzifəsinə təyin edilir. 1986-cı ildən 1991-ci ilə kimi o, özünəməxsus prinsipi ilə işləmiş, özünəməxsus iş üslubu ilə seçilmişdir.

Z.Əliyeva 1998-ci ildən Nəsimi rayon 111 nömrəli körpələr evi - uşaq bağçasına köçürülür və oraya yüksək təşkilatçılıq bacarığı ilə rəhbərlik edir. 28 illik fəaliyyəti müddətində Z.Əliyeva elmi - metodik axtarışlarını bir an da dayandırmamışdır.

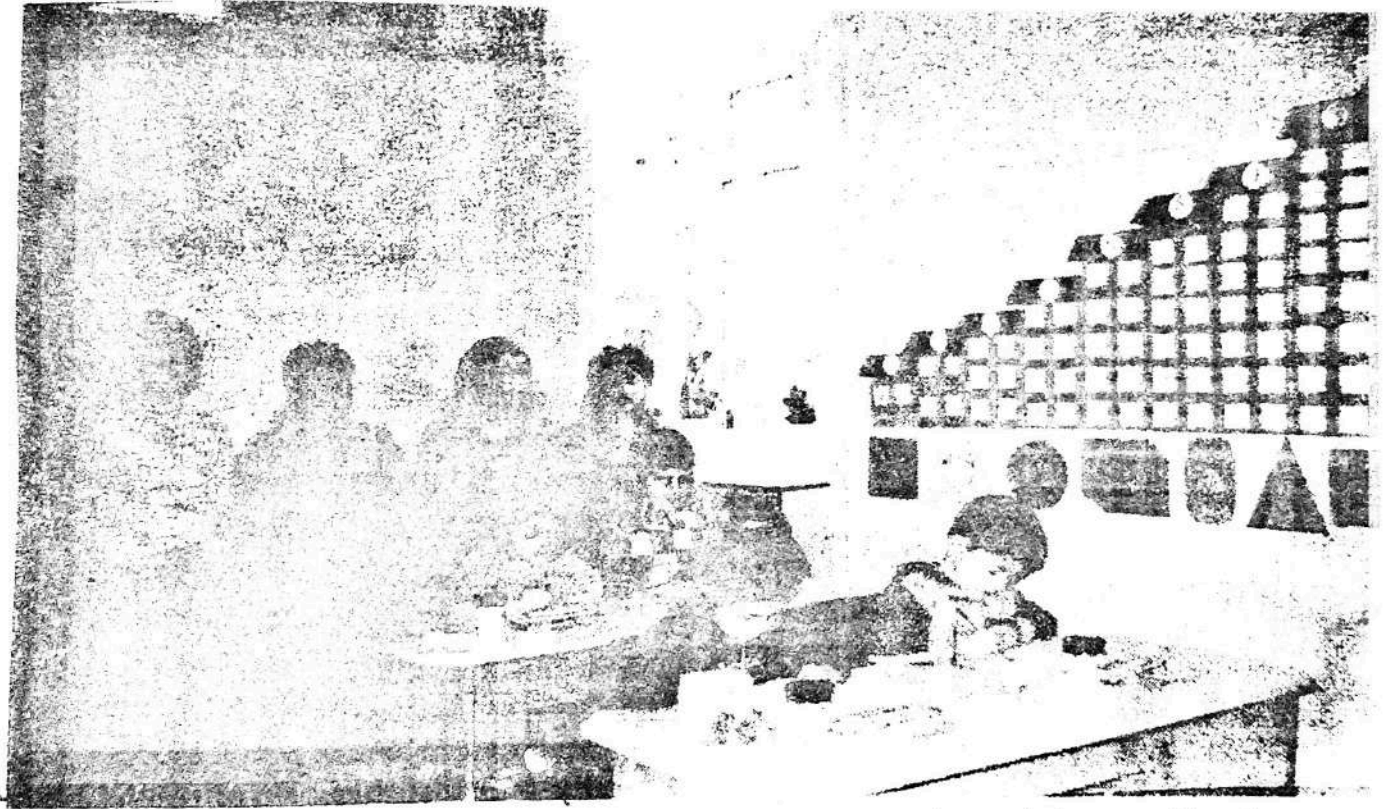
Məlumdur ki, metodik işlər o zaman müsbət nəticə verir ki, onun tətbiqi günün reallaqlarından bəhrələnsin. Z.Əliyeva uğurlu nəticələr əldə etmək üçün müşahidələrinin dolğunluğuna çalışır. İdarəetmə sahəsində qazandığı nailiyyətləri gündəlik iş üslubunun daim təkmilləşməsi ilə möhkəmləndirir.

Kollektivdə işgüzarlıq ab-havası hökm sürür, çünki Zöhrə müəllim hər bir tərbiyəçinin iş prinsipini günün nəbzi ilə uzlaşdırmağa, bağçanın metodik bazasını möhkəmləndirməyə nail olmağa çalışır.

Pedaqoji kollektiv islahat proqramında əksini tapmış demokratikləşdirmə, humanistləşdirmə, diferensiallaşdırma, fərdiləşdirmə, inteqrasiya və humanitarlaşdırma prinsiplərinin təhsil-tərbiyə prosesində əsas yer tutmasına xüsusi diqqət yetirir. Həmçinin uşaq bağçasında uşaqların tərbiyəsi, məktəb təliminə hazırlanması, istedadlıların üzə çıxarılması və inkişaf etdirilməsi istiqamətində məqsədyönlü işlər görülür. Valideynlərin arzusu və uşaqların marağına görə ingilis dili, təsviri fəaliyyət, şahmat dərəcələri fəaliyyət göstərir. Bu tərbiyə ocağında daim öz üzərində yaradıcı işləyən, təlim-tərbiyə işlərini müasir təlim metodlarına uyğun quran tərbiyəçilər fəaliyyət göstərir. Onlardan Zemfira Babayevanı, Könül Həsənovanı, Nina Göyçəyevanı, Fizzə Miriyevanı, Təhminə Kazımovanı, Ramella Zalovanı göstərmək olar. Bu tərbiyəçilər uşaq bağçasının illik planında nəzərdə tutulmuş pedaqoji şuraların, açıq məşğələlərin, ekskursiyaların, valideyn iclaslarının vaxtlı-vaxtında həyata keçirilməsinə çalışırlar. Adları çəkilən tər-

biyəçilər Bakı PKİ və YH institutunun təşkil etdiyi ixtisasartırma kurslarında, konfranslarda, müsabiqələrdə, dəyirmi masalarda, metodbirləşmələrdə, açıq məşğələlərdə, sərgilərdə fəal iştirak etməklə öz peşəkarlığını artırır. Tərbiyəçilərin təkmilləşdirilməsində həmçinin bağçada yaradılmış «Uşaq bağçasının tərbiyə və təlim proqramı»nın bölmələrini özündə əks etdirən metodik ədəbiyyatlarla, məşğələlərə lazım olan əyani vəsaitlərlə, təlimin texniki vasitələri ilə zəngin metodkabinetin də rolu böyükdür. Bağçanın vestübülünü bəzəyən nəfis şəkildə tərtib olunmuş stendlər valideynlərə və tərbiyəçilərə lazım olan yenilikləri, məlumatları və məsləhətləri çatdırır.

Nəsimi rayon III nömrəli körpələr evi - uşaq bağçasında uşaqlarla aparılan təlim-tərbiyə işi yüksək səviyyədə qurulduğuna və qabaqcıl təcrübə məktəbi olduğuna görə 2000-ci ildən Bakı Məktəbəqədər Pedaqoji məktəbinin tələbələri orada təcrübə keçir, Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunda ixtisaslarını artıran müdirlər bağçanın daimi qonaqları olur.

Z.Əliyevanın rəhbərlik etdiyi uşaq bağçasının qabaqcıl iş təcrübəsi rayon təhsil şöbəsi tərəfindən öyrənilərək ümumiləşdirilmişdir. 2002-2003-cü tədris ilində təhsil şöbəsinin qabaqcıl iş təcrübəsini yaymaq məqsədilə rayonun məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri rəhbərləri üçün «Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində pedaqoji sənədlərin aparılması və saxlanılması» mövzusunda keçirdiyi seminarda Bakı şəhər Baş Təhsil İdarəsinin nümayəndələri, Nəsimi RTŞ-nin müdiri M. Qəzənfərov iştirak etmişdir.

2003-cü ilin yanvar ayında Təhsil Nazirliyinin «Məktəbəqədər təhsilin perspektivləri» mövzusunda keçirilən növbəti kollegiya iclasında uşaq bağçasının müsbət işi xüsusi qeyd olunmuş, tərbiyəçi K.Hüseynova fəxri fərmanla təltif edilmişdir.

Z.Əliyeva qabaqcıl təhsil işçisi kimi Azərbaycan müəllimlərinin XII qurultayının nümayəndəsi olmuş, mövcud problemlər barədə çıxış etmişdir. Qurultay haqqında öz düşüncələrini «Azərbaycan müəllimi» qəzetində pedaqoji ictimaiyyətə çatdırmışdır.

2004-cü ildə S.Amanovanın «Oskar» nəşriyyat poliqrafiya müəssisəsində çapdan çıxmış «İnsan iz qoyur» kitabında uşaq bağçasının fəaliyyətini əks etdirən bir neçə şəkil öz əksini tapır.

111 nömrəli körpələr evi-uşaq bağçası Bakı şəhər BTİ, Azərbaycan – rus icması və Azərbaycan Mədəniyyət Fondu tərəfindən XXI əsrə həsr olunmuş «Təbiət və fantaziya» müsabiqəsində fərqləndiyinə görə təşəkkür və xüsusi diploma layiq görülmüşdür.

2002-ci ildə Bakı şəhərinin məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin uşaqları arasında Respublika gününə həsr olunmuş «Balaca bülbüllər» adlı mahnı müsabiqəsində ifa etdikləri nəğmələrin «Uşaq bağçasında tərbiyə və təlim proqramı»nın tələblərinə uyğun seçildiyinə, ifa zamanı yüksək məharət, səhnə mədəniyyəti və geyim qabiliyyəti nümayiş etdirdiyinə görə uşaq bağçası I dərəcəli diplomla təltif edilmişdir. Bağça Bakı şəhərinin məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri rəqs kollektivləri arasında milli rəqslər nominasiyası üzrə keçirilən «Çiçəklən, Azərbaycanım mənim!» adlı baxış müsabiqəsində xüsusi istedad, ifaçılıq məharəti göstərdiyinə görə I dərəcəli diploma layiq görülmüşdür. Bununla yanaşı, 2002-2003-cü tədris ilində Bakı şəhər BTİ tərəfindən «Təhsildə keyfiyyət ili» çərçivəsində keçirilən «İlin yaradıcı fəaliyyəti ilə fərqlənənən yaxşı təlim-tərbiyə müəssisəsi» müsabiqəsində fərqləndiyinə görə II dərəcəli diplomla, 2003-2004-cü tədris ilində «Təhsil sistemində müasir yanaşmaların təşkili ili» çərçivəsində keçirilən müsabiqədə xüsusi fərqləndiyinə, təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi sahəsində pedaqoji kollektivin səmərəli fəaliyyətinin təşkili istiqamətində məqsədyönlü iş apardığına, idarəetmənin müasir forma və metodlarının peşəkarlıqla tətbiqi səviyyəsinə və əldə etdiyi uğurlu nəticələrə görə Bakı şəhəri üzrə I dərəcəli diploma layiq görülmüşdür.

Bi-Bi-Si radiosunun Azərbaycan xidmətində uşaq bağçasının fəaliyyəti barədə geniş reportaj verilmiş, uşaqların təlim-tərbiyəsində əldə edilmiş nailiyyətlər yüksək dəyərləndirilmişdir.

Z.Əliyeva uşaqların islami dəyərlər, humanizm, xalqa, vətənə sədaqət, milli dəyərlərə hörmət ruhunda tərbiyə edilməsində və sağlam böyüməsində pedaqoji uğurlarına görə «Məhsəti xanım Gəncəvi mükafatı»na layiq görülmüşdür. Məktəbəqədər təhsilin təkmilləşdirilməsinə həsr olunmuş Respublika Forumunun hazırlanıb keçirilməsində fəal iştirakına görə Təhsil Nazirli onə təşəkkür elan etmişdir.

Haqqında söhbət açdığımız uşaq müəssisəsinin kollektivi təhsil islahatının həyata keçirilməsi istiqamətində inamla addımlayır. Bu şərəfli işlərinə kollektivə və onun rəhbəri Zöhrə Əliyevaya uğurlar, yeni yaradıcılıq uğurları və müvəffəqiyyətlər arzu edirik.

Adilə Məmmədova
jurnalın əməkdaşı

MƏKTƏBƏQƏDƏR YAŞLI UŞAQLARIN ÜNSİYYƏT MƏDƏNİYYƏTİ HAQQINDA

Zemfira Əsədova,

Nizami rayonu, 175 nömrəli körplər evi-uşaq bağçasının müdiri

Uşaq bəşəri ünsiyyətin ilk məktəbini ailədə keçir. Məhz ailədə yaxın adamlarla daimi təmasda o ilkin şəxsiyyətlərarası əlaqələri mənimsəyir. İctimai varlıq olan hər bir fərdin həyatı cəmiyyətin həyatının rəmzidir.

Uşaqda ünsiyyətə tələbat çox erkən anası ilə təmasda meydana gəlir. Get-gedə ailənin digər yaşlı və kiçik üzvləri ilə təmasda ünsiyyət dairəsi genişlənir.

Uşaqda ilkin ünsiyyət təcrübəsinin tərbiyələndirici məzmununun müsbət olması onun ailə kollektivindəki mövqeyindən asılıdır. Ünsiyyət mədəniyyəti təkcə uşağa nələrin öyrədilməsindən, nələrin yaxşı, nələrin pis olmasının izah edilməsindən asılı olaraq formalaşmır. Ailədə yaşlıların bir-birinə, uşaqlara münasibəti də uşağa güclü təsir göstərir. Əgər uşaq ailədə mərkəzi yer tutursa və onun hər bir şütaqlığı nəzərə alınrsa, uşaqda eqosentrizmin çiçəklənməsi üçün şərait yaranır. Buradan müvafiq tələblər baş qaldırır və davranış tərzi formalaşır: «Bu mənimdir», «Bunu al», «İstəmirəm» və s. Bir sözlə, uşaqda yaşlılara tələbkərliliklə, hökmlə yanaşmaq tərzi formalaşır. Uşaq hər an, hər bir işdə öz xeyrini güdür, nə işə istəyir Ürəyinin hərarətini vermək üçün qarşılıqlı münasibət yaratmağa səy göstərmir. Ən azı iki-üç uşağın böyüdüyü ailədə bu cür səhvlərdən qaçmaq asandır. Belə ailələrdə bərabərliyə əsaslanan münasibətlərin formalaşması üçün əlverişli şərait yaranır. Belə şəraitdə valideynlər istəsələr belə bütün qayğı və diqqətini yalnız bir uşağa yönəldə bilməzlər. Uşaq da bacı və qardaşı ilə daimi ünsiyyətdə olmaq üçün geniş imkanlara malik olur. Onların aralarında çox vacib emosional əlaqələr yaranır.

Uşaqlar ata-ana qayğısını, diqqətini yarı bölməyə alışırlar. Onlar qarşılıqlı güzəştə getməyə də alışırlar. Beləliklə, kiçik yaşlarından uşaqlar başqaları ilə hesablaşmağı, onların hüquqlarına hörmət etməyi öyrənirlər.

Valideynlərin mühüm vəzifələrindən biri övladını körpəlik dövründən kollektivçi kimi görmək istəməsi olmalıdır. Cəmiyyətdə yalnız o adam tam qiymətli olur ki, tələbatı və arzuları cəmiyyətin istək və arzularına uyğun gəlsin. Valideynlər düşünməlidirlər: övladı yaxşı yoldaş, yoxsa eqoist olacaq, ətrafdakı adamlarla necə münasibətdə olacaq, «mən», «mənim mövqeyim»i, yoxsa «biz», «bizim mövqeyimiz»i müdafiə edəcək?

Məlumdur ki, kiçikyaşlı uşaq birdən-birə kollektivçi ola bilməz. Uşaq bağçasına qədəm qoyan uşaqların əksəriyyətində özünün «mən»i möhkəm

yer tutur və onlar özlərinin arzu və tələblərini tənzimləyə bilmirlər. Uşaq dərk edəndə ki, ətrafındakı uşaqlar da özü kimidir, öz arzularını onlarınla müqayisə edir. Bununla uşaq ünsiyyətini normal şəkllə salmağa çalışır.

Tək-tək də olsa, bəzi valideynlər uşağı təcrid olunmuş şəkildə tərbiyə etməyə çalışırlar. Uşağın xəstələnəcəyindən, «pis sözlər» eşidəcəyindən qorxan valideynlər «O pis uşaqdır. Onunla oynama», «O böyükdür, sən kiçik», «Ondan sənə yoldaş olmaz» və s. sözlərlə övladını tənhalıqda böyütməyi üstün tutur.

Övladının nənə - babaları ilə, dayə ilə ünsiyyətinə üstünlük verən, «Onu tərbiyəli böyütməyə» çalışan valideynlər böyük səhvə yol verirlər. Onlar unudurlar ki, uşaqla məşğul olmalarının məqamı və dərəcəsi var. Yaşlıların uşaqlarla oynamaları onların öz yaşlıları ilə oynamalarını əvəz edə bilməz. Uşağa yaşlılarının mühiti lazımdır. O yalnız bu mühitdə açılışır, fiziki və əqli cəhətdən fəallaşır, nitqi və tefəkkürü inkişaf edir. Ən başlıcası, uşaq özünü cəmiyyətin bir hissəsi hesab edir. Oyunda o, müxtəlif rolları ifa edir. Oyunun ümumi gedişatı uşaqları bir - birindən asılı vəziyyətdə saxlayır, ümuminin mənafeyi naminə fərdin məsuliyyət daşmasını təlqin edir.

Böyüklərin vəzifəsi uşaqların birgə fəaliyyətini elə təşkil etməkdir ki, onlar müsbət münasibət mədəniyyətinə yiyələnsinlər. Oyunda onların özləri yaxınlaşmaq istəyirlər: «Gəl bir yerdə oynayaq», «Olarını mən də sən ilə oynayım?» kimi müraciətlər əlaqələrin yaranmasına imkan verir.

Ünsiyyət uşaqlara sevinc bəxş etməlidir. İlk rəğbət uşaqlarda dostluq bağlılığı yaradır. Bir qədər böyüdükdən sonra onlarda qiymətləndirici münasibət yaranır. Uşaq kiməsə üstünlük verir. Adətən, uşağdan «Sən nə üçün onunla dostluq edirsən?» deyə soruşanda o belə cavab verir: «Onunla oynamaq maraqlıdır» «Yaxşı yoldaşdır» «Xəsis deyil. Öz oyuncağını hamıya verir», «Açgöz deyil» və s.

Uşaqlar arasında dostluğu rəğbətləndirmək lazımdır. Bu zaman yaşlılar çox diqqətli və dəqiq olmalıdırlar. Dostluq bərabərliyə, yoldaşa köməyə həsr olunduqda rəğbətləndirmə yerinə düşür. Bəzən uşaqlar dalaşır, barışırlarsa, eyni vaxtda güzəştə gedə bilirlərsə, tələsmək, onları yersiz ittiham etmək məsləhət görülmür.

Uşaqların bir-birinə təsiri böyük əhəmiyyət kəsb edir. Belə halda başqasına yaxşı təsir göstərən uşağı rəğbətləndirmək lazımdır. «Sənin yaxşı dostun var. O özünü böyük kimi aparır. Yaxşı oyunlar düşünür. Ümidəm ki, sən də özünü elə aparacaqsan».

Valideynlər övladının nə üçün yoldaşı ilə sözləşdiyini, yoldaşın onu haraya apardığını, ona hansı hissləri təlqin etdiyini öyrənməli, vaxtında düzgün istiqamətə yönəltməlidir. Əks halda, bu gün kiçik görünən məsələlər sonralar qarşısız alınmaz nöqsanlarla nəticələnər.

YEKUN YOXLAMA İŞLƏRİ

Həmişə olduğu kimi dərs ilinin axırında hər bir sinifdə şagirdlərin Azərbaycan dilindən hazırlığını, xüsusilə orfoqrafik hazırlığını aşkara çıxarmaq məqsədilə yekun yoxlama işi aparılır. Yekun yoxlama işi variantlar üzrə təşkil edilməlidir. Yoxlama işi yerinə yetirilərkən eyni variantı yerinə yetirən şagirdlərin yanaşı əyləşmələrinə yol verilməməlidir.

Yekun yoxlama işi məktəb direktorunun və ya direktor müavininin iştirakı ilə aparılmalıdır. Direktorun məsləhəti ilə bu işi sinif birləşməsinin müdirinə, qabaqcıl müəllimə də tapşırmaq olar.

Şagirdlərin ana dilindən bilik, bacarıq və vərdişləri qiymətləndirilərkən yekun yoxlama işinin qiyməti həlledici rola malik olur.

I SİNİF

(Dərs ilinin axırında)

Yoxlama imla (I variant)

Müəllim. Biz birinci sinifdə oxuyuruq. Müəllimimizin adı İlhamədir. O, bizə oxumağı və yazmağı öyrədib. O, çox mehribandır. Hamı onu sevir. (20 söz)

Qramatik təhlil üçün

1. Mətnə neçə cümlə var?
2. Birinci cümlədə neçə söz var?
3. Ən kiçik sözlər hansılardır?
4. Bir hecadan ibarət sözlərin altından xətt çəkin?

Yoxlama imla (II variant)

Babam. Babam xalq rəssamıdır. O, rəngli boyalarla gözəl şəkillər çəkir. Çəkdiyi mənzərə şəkillərini hamı bəyənir. Babam mənim şəklimi də çəkib. (20 söz)

Qramatik təhlil üçün

1. Birinci sözdə neçə cümlə var?
2. Hekayədəki yazılışı çətin sözün altından xətt çəkin.
3. Nə üçün bəzi sözləri böyük hərflə yazmışsınız?
4. «Gözəl» sözünü yaxınmənalı sözlə əvəz edib yazın.

II SİNİF

Yoxlama imla (I variant)

Gəzinti. Biz şəhər ətrafına gəzməyə getdik. Uzaqda coşqun dağ çayı, meşə görünür. Hər tərəf sakitlikdir. Hava xoşdur. Meşəyə çatdıq. Uşaqlar onun sız

yerinə girdilər. Oğlanlar əzgil, cır alma, yemişan yıgđılar. Qızlar çiçəklərdən dəstə bağladılar. Günümüz maraqlı keçdi. Yaxşı istirahət etdik. (40 söz)

Qrammatik təhlil üçün

1. Birinci cümlədəki sözləri sətirdən-sətərə keçirmək üçün ayırıb yazın.
2. *Kim?* sualına cavab verən sözlərin altından xətt çəkin.
3. Cəmdə işlənmiş sözləri seçib yazın.

Yoxlama imla (II variant)

Ovçu. Ələddin ova getdi. O, six palıd meşəsini keçib talaya çatdı. Ələddin qoşalələ tufəngini ikiəlli qaldırıb, pusquda durdu. Tula da qulaqlarını şəkəlyib, onun yanında dayandı. Ələddin qabanı görən kimi atəş açdı. Tula güllə kimi qabağa atılıb yaralı qabana tərəf qaçdı. (40 söz)

Qrammatik təhlil üçün

1. *Necə?* sualına cavab olan sözlərin altından xətt çəkin.
2. Qoşasamitli sözləri seçib yazın.
3. Birinci cümləni elə oxuyun ki, axırında sual işarəsi qoymaq mümkün olsun.

III SİNİF

Yoxlama imla (I variant)

Təklük pis şeydir. Gölməçələrin suyunu ətrafa sıçratmaq, gəzmək, yelləncəyə minib-düşmək Dürdanəni yordu. Hovuzda üzən qayıqlara baxmaq, oyuncaqların birini qoyub, o birini götürmək də onu yordu. O, həyətdəki kötüyün üstünə qoyulmuş taxtaya minib, yellənmək istədi, bacarmadı. Taxtanın o biri ucuna da bir uşaq minseydi, qalxıb enə bilərdi.

Ətrafda heç kəs yox idi. Dürdanə lap darıxdı. O, yoldaş tapmaq üçün meydana qaçdı. (60 söz)

Qrammatik təhlil üçün

1. Ahəng qanununa təbə olmayan sözlərin altından xətt çəkin.
2. *Gəzmək, düşmək, yellənmək* məsdərlərini keçmiş, indiki və gələcək zamanda işlədib yazın.
3. Axırncı cümlədə mühtədanın altından bir, xəbərin altından iki xətt çəkin.

Yoxlama imla (II variant)

Yanğın törədən çiçək. Hindistanın bir meşəsində güclü yanğın oldu. İnsanlar bunun səbəbini öyrənməyə çalışdılar. Meşə gözetçisi onları güllü-çiçəkli bir sahəyə apardı. Yanğının səbəbini bir çiçəkdə gördüyünü bildirdi. Adamlar gözetçinin dediyini yoxlamaq istədilər. Gözetçinin haqlı olduğu məlum oldu. Meşədə çox qərribə bir çiçək bitirmiş. Bu çiçəyin yarpaq və ləçəklərində tez alovlanan yağlar varmış. İsti havada bu yağlı çiçək alışır, meşəyə od düşürmüş. (61 söz)

Qrammatik təhlil üçün

1. Sözdüzəldici şəkilçisi olan sözlərin altından xətt çəkin.
2. Axırncıdan əvvəlki cümləni əvvəl nəqli, sonra sual, daha sonra nida intonasiası ilə deyın.
3. Birinci cümlədə sözlər arasındakı əlaqəni sxemlə göstərin.

IV SİNİF

Yoxlama imla (I variant)

Maraqlı hadisə. Axşamçağı bayırda qarışıq heyvan səsləri eşitdim. Elə bu anda böyük bir ayı özünü qapıdan içəri saldı. Mən yerimdə donub qaldım. Ayı bucağa qısılib, gah mənə, gah da bayıra baxırdı. Mən «İndicə işimi bitirəcək» deyə düşündüm. Onun tez-tez bayıra baxması məni sakitləşdirdi. Əyilib pəncərədən bayıra baxdım. Orada canavarlar vurnuxurdu. Ayı qorxusundan mənə pənah gətirmişdi. Divardakı qoşalülə tufəngi götürüb, pəncərənin qabağına gəldim. Canavarların məndən xəbəri yox idi. Nişan alıb atdım. Biri dərhal yığıldı. Qalanları isə qaçıb, dumanın içində gözdən itdi (İ.Əfəndiyev). (80 söz)

Qrammatik təhlil üçün

1. Ahəng qanununa tabe olmayan sözlərin altından xətt çəkin.
2. Mürəkkəb sözləri seçib yazın.
3. Beş ədəd söz birləşməsi seçib yazın.

Yoxlama imla (II variant)

Partizan Polad babanın xatirələri. Əziz balalar, müharibədə partizanlar da çox iş görmüşlər. Onlar düşmənin arxasında vuruşurdular. Mən də partizan idim. Biz meşələrdə gizlənib, fürsət düşən kimi faşistləri məhv edirdik. Dəstəimiz silahlı faşist əsgərləri ilə dolu olan qatarları, körpüləri partladırdı. Bizə yerli əhali də kömək edirdi. Onlar kənddə düşmən oldub-olmadığını bildirir, faşistlərin yerini göstərirdilər. Bu işdə uşaqlar bizim ən yaxın köməkçilərimiz idilər. Biz uşaqlarla tez-tez görüşərdik. Uşaqlar düşmən haqqında məlumat gətirər, dəstəimiz faşistləri əsir alardı. Bizimlə birlikdə vuruşan igid uşaqlar da vardı. (81 söz)

Qrammatik təhlil üçün

1. Düzəltmə sözləri seçib yazın.
2. Fellərin altından xətt çəkin.
3. Mürəkkəb cümləni tapıb iki sadə cümlə kimi yazın.

SUALLARA CAVAB

Son vaxtlar müəllimlər redaksiyaya müxtəlif suallarla müraciət etmişlər. Çox maraqlı, məzmunlu suallarla yanaşı, səthi, qeyri-elmi sualların verilməsini də qeyd etməyə məcburuq. Sualların bəziləri müəllimlərin ümumi hazırlıq səviyyəsinin aşağı olduğunu göstərir. Belə suallar bizim müəllimlərlə hansı istiqamətdə iş aparmalı olduğumuzdan xəbər verir. Hər halda suallar maraqlı doğurur.

Sual: Kərimova Aygün - 179 nömrəli məktəbin ibtidai sinif müəllimi. Hörmətli redaksiya, bu günlərdə ANS televiziya kanalında bir müəllim oxu dərsliklərində tanınmamış şəxslərin (Ə.Naxçıvanlı, A.Alxasov) əsərlərinin verilməsinə etirazını bildirdi. O, həm də müəlliflərin tərcümeyi-hallarının

verilməməsi üzündən çətinlik çəkdiyini qeyd etdi. Bu məsələlərə münasibətinizi bilmək istədik.

Cavab: Mən həmin verilişə baxmamışam, lakin haqqında bəzi şeylər eşitmişəm. İbtidai siniflər üçün oxu dərslikləri fəslə-tematik prinsip üzrə tərtib olunur. Başqa sözlə, uşaqların yaş xüsusiyyətləri, bilik səviyyələri ilə yanaşı, fəsillər, canlı və cansız həyatımızın müxtəlif sahələrinə aid mövzular üzrə materiallar verilir. Bu prinsiplərə sadıq qalmadan tərtib edilən kitabı dərslik adlandırmaq olmaz.

Fəslə prinsip məlumdur. Dərs ilinin başladığı dövrdən fəsillər payız, qış, yaz, yay ardıcılığı ilə təqdim olunur. Materialların tədrisi imkan daxilində müəllim tərəfindən şagirdlərin yaşadıkları coğrafi şəraitlə əlaqələndirilir.

Tematik prinsip ilə tədris olunan material mövzuların xarakterinə görə bölmələr üzrə qruplaşdırılmasını tələb edir. «Ailə», «Vətən» və s.

Bu iki prinsip vəhdətdə götürüldükdə şagirdlər həm elmi-kütləvi (elmi-idraki), həm də ədəbi materialların oxunması ilə məşğul olurlar. Deməli, şagirdlər bir tərəfdən təbiət və cəmiyyət, cansız və canlı aləm, təbiət və cəmiyyətdə baş verən hadisələr, qanunlar və qanunauyğunluqlar, digər tərəfdən ədəbi-bədii materiallar (kiçikölçülü folklor nümunələri, nağıllar, dastanlar, hekayələr, şeirlər və s.) oxuyurlar. Bu prosesdə onlar oxu texnikasını, bədii oxu vərdişlərini inkişaf etdirirlər.

Deməli, oxu dərslikləri sistemə ədəbiyyat dərslikləri deyil. Ona görə də burada şagirdlərin yazıçı və şairləri tanımaları vacib deyil (Keçən əsrin 20-30-cu illərində oxu dərsliklərində M.Ə.Sabir, A.Səhhət də daxil olmaqla heç bir müəllifin adı verilmirdi). Əgər 50-dan artıq yazıçı və şairlərin həyat və yaradıcılığı haqqında mətn verilsə idi, dərsliyin həcmi xeyli artardı.

Başlıca məqsəd nəyin oxunmasıdır. Bunlar isə çox və rəngarəngdir: vətənpərvərlik, prezident, dövlət atributları, ordumuz, Qarabağ, Bakı, Naxçıvan, Borçalı, Dərbənd, hüquq, idman, igidlik, dostluq, kollektivçilik, təsviri incəsənət, musiqi, ekologiya, quşlar, heyvanlar, kosmos, şəhər, kənd, küçə hərəkəti qaydaları, qənaətcilik, xeyirxahlıq, ədalətlik və s. Bu mövzulardan bu və ya digəri verilməyəndə dərslik tənqidə məruz qalır. Ona görə də mətn seçərkən ön plana əsər çəkilir. Mən Alxas Alxasovu tanımıram, lakin onun «İki əsgər» hekayəsi çox gözəl ideyasına görə uzun illərdən bəri şagirdlər tərəfindən maraqla qarşılır. Hekayə uşaqlarda insanpərvərlik tərbiyə edir. Dərsliyə müəyyən mövzuda mətn lazımdır. Klassiklər, xalq şairləri həmin mövzuda yazmayıblar (yaxud yaza bilmirlər). Müəllif nə etsin, dərsliyi məşhurların əsərlərinə uyğunlaşdırsın? Dərsliyin birinci nəşri çapa hazırlanarkən şəhidlər haqqında II sinif şagirdlərinin yaşına və bilik səviyyələrinə uyğun Əbülfəz Naxçıvanlının şeirindən güclüsü yox idi (indi də tapmaq mümkün deyil). Bəxtiyar Vahabzadənin gözəl şeri isə yuxarı sinif şagirdləri üçündür.

Unutmayaq ki, müəllimlərə dərslikdəki bəzi mətnləri daha yaxşılardan əvəz etmək imkanı verilir.

Müəllif

UŞAQLARIN SAĞLAMLIQ VƏZİYYƏTİNƏ YODUN TƏSİRİ

Zöhrə İsmayılova,
*Azərbaycan Tibb Universitetinin uşaq və yeniyetmələr gigiyenası
kafedrasının assisenti*

Uşaq və yeniyetmələrin sağlamlığının möhkəmləndirilməsi və qorunması dövlətin və ictimaiyyətin mühüm vəzifələrindən biridir. Uşaqların sağlamlığının formalaşmasında qidalanma amilinin rolu böyükdür. Səmərəli tarazlaşmış qidalanma uşaqların sağlamlığını, həmahəng inkişafını təmin edən ən təsirli ilkin şərtlərdən biridir. Düzgün qidalanma müxtəlif xəstəliklərə qarşı orqanizmin müqavimətini artırır, bir sıra alimentar xəstəliklərin – şəkərli diabet, anemiya, zob və yoddefisitli xəstəliklərin (YDX) profilaktikasında mühüm rol oynayır, uşaq idrakının və mərkəzi sinir sisteminin funksional vəziyyətinə xeyli təsir göstərir, uşaq ölümü səviyyəsinin aşağı enməsinə səbəb olur.

Uşağın sağlamlığı yalnız tibbi yox, həm də sosial anlayışdır. Ölkədə sosial-iqtisadi çətinliklərə münasibətdə ən müdafiəsiz qrup əhalinin gələcəyi olan uşaq və yeniyetmələrdir. İqtisadi böhran və müharibənin ağır nəticələri əhalinin, ilk növbədə, uşaqların qidalanma vəziyyətini pisləşdirmiş, alimentar amillə əlaqədar müvafiq xəstəliklərin profilaktika və müalicəsini çətinləşdirmişdir.

Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, 14 yaşa qədər uşaqlar arasında qidalanma ilə bağlı endokrin sisteminin, qida qəbul etmələrinin, maddələr mübadiləsinin və imunitetin pozulması xəstəlikləri hər 1000 nəfər uşağa görə illər üzrə artmışdır.

Qidalanma ilə bağlı xəstəliklərin dinamikası

İllər	1998	1999	2000	2001	2002
Uşaqların sayı	14978	16355	15973	16106	16629
Hər 1000 nəfər uşağa görə faizlə	6,0 %	6,4 %	6,5 %	6,8 %	7,3 %

Bu məlumatlar uşaqların qidalanmasının kəmiyyətə və keyfiyyətə onların fizioloji tələbatına müvafiq olmadığını göstərir. Böyüməkdə olan uşaq orqanizmi qida maddələrinin həm çatışmazlığına, həm də artıqlığına olduqca həssasdır. Əgər yaşlılar üçün səmərəli qidalanma sağlamlıq, uzunömürlülük, yüksək iş qabiliyyətidirsə, kiçik yaşlı uşaqlar üçün normal böyümə və inkişafdır.

Uşaqların ən mühüm sağlamlıq göstəricisi onların xəstələnməmələridir. Son 10 ildə hər yerdə yayılma spektri çox geniş olan YDX-nin hesabına xəstəliklərin strukturunun ağırlaşmasına meyl qeyd olunur. Nəticədə uşaqlarda qalxanabənzər vəzin xəstəlikləri inkişaf edir. Artıq keçmiş onilliklərdə təsdiq olunmuşdur ki, əhali arasında bu xəstəliyin əsas başvermə səbəbi qidada yodun çatışmamasıdır.

Yod uşaqların normal böyümələri və inkişafı üçün vacib olan kimyəvi elementdir. Yodun bioloji rolu qalxanabənzər vəzin, hormonların (triyodtrionin və tiroksin) əmələ gəlməsində iştirakı ilə bağlıdır. Onun hormonların biosintezində iştirak edən yeganə mikroelement olması elmə məlumdur. Yoda gündəlik tələbat yaşdan asılı olaraq aşağıdakı kimidir:

- südəmər uşaqlar üçün - 50 mkq
- 2-6 yaşlı uşaqlar üçün - 100 mkq
- 7-12 yaşlı məktəblilər üçün - 150 mkq
- yeniyetmələr və böyüklər - 200 mkq

Yod qida mikronutrientlərinə aiddir. Orqanizmin yoda olan tələbatının 90%-dən çoxu onun qida məhsulları tərkibinə daxil olması hesabına ödənilir. Yaşlı insanın orqanizmi bütün ömrü boyu 3-5-q yod tələb edir. Yod təbiətdə qeyri-bərabər yayılmışdır. Onun ən yüksək miqdarı dəniz suyunda, dənizətrafi rayonların torpağında və havasında toplanmışdır. Belə rayonların yerli heyvanlar və bitki (meyvə, tərəvəz, kartof, ət, dəniz məhsulları və s.) mənşəli məhsullarında yod daha çox olur. Dəniz balıqlarının tərkibində də yodun miqdarı yüksəkdir. Dənizdən uzaqlaşdıqca ətraf mühitdə yodun miqdarı azalır. Ətraf mühitdə yodun miqdarının ən az olması dağ rayonlarında qeydə alınır. Belə rayonların suyu, torpağı, havası və yerli qida məhsulları yod cəhətcə çox yoxsuldur. Bu rayonlar zoba görə endemik rayonlar hesab olunur.

Azərbaycanda həmişə endemik zob ocaqları olmuşdur, hazırda respublikada vəziyyət kəskin pisləşmiş, zoba görə endemik ərazilərin sayı artmışdır. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının meyarlarına görə Azərbaycan bütövlükdə zob endemiyalı ərazi hesab oluna bilər. Belə vəziyyətin 3 əsas səbəbi kimi aşağıdakıları göstərmək olar:

- 1) son 20 il ərzində yod profilaktikasının keçirilməsini təmin edən sistemin ləğvi;
- 2) yodla zəngin olan ərzaqlardan istifadənin azalması (ət, süd, balıq və s.); həmçinin qidalanmanın zülal və vitaminlərə görə dəyərsiz, eyni növ olması;
- 3) respublikada ekoloji vəziyyətin kəskin pisləşməsi.

Məlumdur ki, ətraf mühitin bir çox amilləri (yod defisitindən başqa) ekoloji qeyri-əverişli ərazilərdə qalxanabənzər vəzin funksional vəziyyətinin pisləşməsinə səbəb olur və zobogen effekt təsiri göstərməklə zob endemiyası gərginliyinin artmasına şərait yaradır. Bu amillərin birgə təsiri elə əhəmiyyətli olur ki, vəzin ölçülərinin kompensator, hətta əhəmiyyətli dərəcədə belə böyüməsi onun funksiyalarını normalaşdırma bilmir və hipoterozun yaranması tədricən artır.

İnsanlar arasında qidada yod çatışmazlığı ilə bağlı qeyri-infeksiyon xəstəliklərdən ən geniş yayılanı endemik zob xəstəliyidir. Onu qeyd etmək kifayətdir ki, Yer kürəsinin 1,5 milyard əhalisi yoddefisitli ərazidə yaşayır və onların 200-300 milyon nəfəri endemik zobla xəstədir. Uşaqlar onların çox hissəsini təşkil edir, ona görə ki, böyüməkdə olan uşaq orqanizmi yod çatışmazlığına həssasdır. Çox sayda uşaqlarda və xüsusən yeniyetmələrdə qalxanabənzər vəzin böyüməsi, dünyünlü zob, vəzin şişinə tez-tez rast gəlinir.

Uşaq və yeniyetmələr arasında yod çatışmazlığının təsir spektri çox genişdir. YDX özündə aşağıdakıları birləşdirir:

- fiziki inkişafdan geri qalma;
- bütün yaş qruplarında zob;
- zehni inkişafdan geri qalma, lal-karlıq;
- uşaqlarda qanda qalxanabənzər vəz hormonlarının azalması ilə müşayiət edilən intellektual pozulmalar;
- ölüdoğulanların sayının və yenidoğulmuşların ölümü hallarının artması;
- yüksək xəstələnmə səviyyəsi;
- xroniki xəstəliklərə meylik;
- yeniyetmə qızlarda reproduktiv sistemin pozulması;
- təhsildə müvəffəqiyyətin zəifləməsi.

Zoba həm yenidoğulmuşlarda, həm də yeniyetmələrdə rast gəlinir. Onun yayılma tezliyi yaş artdıqca artaraq yeniyetmələrdə cinsi yetişkənlik dövründə maksimuma çatır. Oğlanlara nisbətən qızlarda zob daha tez-tez müşahidə olunur. Uşaqlarda orqanizmin immun-bioloji reaktivliyi zəifləyir ki, bu da ümumi xəstələnmə halının artması ilə təsdiq olunur. Fiziki inkişafın geri qalması (boy, bədən çəkisi, döş qəfəsi dairəsi ölçülərinin azalması), sümük toxumasının formalaşmasının pozulması (sümükdə kalsium 18,1 % azalır), cinsi yetişkənliyin müddətinin gecikməsi (1 ildən çox) qeyd olunur. Ürək - qan damar sistemi tərəfindən ürək tonlarının güclənməsi və sinir endokrin pozulmalar müşahidə olunur. Endemik zoblu uşaqlar üçün tez-tez baş ağrıları, ürəkdöyünmə, ürək nahiyəsində ağrılar, çətinləşmiş tənəffüs, pis yuxu xarakterikdir. Vegetativ sinir sisteminin əlamətləri – tərləmə, yorulma, əsəbilik qeyd olunur. Dərsdə müvəffəqiyyət göstəriciləri bütün yaş qruplarından xeyli aşağıdır. Qanın morfoloji və kimyəvi tərkibində dəyişikliklər baş verir.

Epidemioloji, kliniki və laborator müayinələrin nəticəsi göstərir ki, yod çatışmazlığı zamanı mərkəzi sinir sisteminin funksiyası pozulur. Ən ağır hallarda – uşaq yaşlarında yodun gün ərzində miqdarı 20 mq qədər azaldıqda (norma 90-150 mkq) – epidemik kretinizm: əqli zəiflik, lal-karlıq, spastik paraplegiya, yerləşin pozulması və s. inkişaf edir.

Elmi axtarışlar sübut etmişdir ki, endemik zobun yayılması tək endemik xarakter daşımır. Yunanistanın Patra Universitetinin bir qrup endokrinoloqlarının yerli mütəxəssislərlə birgə apardığı tədqiqatlar göstərmişdir ki, (8-14 yaşlı) mək-

təblilər arasında bu xəstəlik endemik sayılmayan Bakı, Sumqayıt, Quba şəhərlərində geniş yayılmışdır.

Sağlam və xəstə məktəblilərin qidalanma xüsusiyyətləri xüsusi işlənilib hazırlanmış anket üzrə sorğu yolu ilə öyrənilmişdir. Uşaqların qidalanmasında maksimal fərq xəstə uşaqlar tərəfindən meyvə və tərəvəzlərin az, çörək, ət və kələmin çox istifadəsi ilə xarakterizə olunur (YPU, Azərbaycan Səhiyyə Nazirliyi, 1998-ci il).

Respublikada epidemik zobun yayılma səviyyəsi geniş yod çatışmazlığı ilə əlaqədar 1986/87-ci illərlə müqayisədə 1995/97-ci illərdə 6-12 dəfə artmışdır (Qusarda 2,8 %-dən 32,2 %-ə; Xaçmazda 4,8 %-dən 30,6 %-ə; Oğuzda 3,1 %-dən 20,5 %-ə qədər yüksəlmişdir).

Bəkinin Sabunçu rayonundakı I nömrəli internat məktəbdə aparılan müayinələr də yuxarıda göstərilənləri təsdiq edir. Müayinə olunanların (oğlanlar – 120 nəfər, qızlar – 60 nəfər) 35 nəfərində I və II dərəcəli zob xəstəliyi aşkar olunmuşdur ki, bu da 19,5 % təşkil edir. Həmin uşaqların fiziki inkişaf göstəricilərinin təhlili göstərir ki, uşaqların 22,86 %-də kütlənin çatışmazlığı və 40 %-ə isə alçaqboyluluq kimi fiziki inkişafın pozulmaları qeyd olunur. İntellektual inkişaf səviyyəsinin göstəricilərinin testlərə əsasən təhlili həmin uşaqlarda intellektual inkişafın əhəmiyyətli dərəcədə aşağı olmasını göstərir. Uşaqların gündəlik rasionunda yodun miqdarı fizioloji normadan əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir, sutkalıq rasiona yodla zəngin ərzaq məhsulları daxil edilmir (yumurta, balıq, ət, süd), çörək yarmalar, kartof üstünlük təşkil edir.

Əvvəllər respublikada olan yod problemi bəzi rayonlarda mövcud olsa da, əhalinin yoda olan tələbatının 85 %-ni ödəyən yodlaşdırılmış duzun Rusiya Federasiyasından idxalı ilə həll olunurdu. Rusiyada yodlaşdırılmış duzun istehsalı 1989-cu ildə tələbatdan 65,5 %, 1990 ildə isə 56 % azalmışdır. Bundan başqa, yodlaşdırılmış duzun müəyyən hissəsi dövlət standartına cavab vermirdi. Sosialist sisteminin dağılması və mərkəzləşdirilmiş planlaşmadan bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar, yodlaşdırılmış duzun respublikaya idxalı tədricən azaldığına görə endemik zobla bağlı vəziyyət nəzərəcarpacaq dərəcədə çətinləşmişdir.

YDX yaşından asılı olmayaraq bütün əhali qrupunu zədələyir, cəmiyyətin inkişafına öz təsirini göstərir. Ona görə də endemik ocaq olan ölkələrdə YDX-nin ləğvi qanunverici qaydada həyata keçirilir. Yod çatışmazlığının ləğv edilməsi sahəsində Azərbaycan Respublikasının Səhiyyə Nazirliyinin təsdiq etdiyi «Qidalanma ilə əlaqədar mikronutriyent çatışmazlığı ilə mübarizə» tədbirləri planına əsasən «2005-ci ilə qədər yod defisiti xəstəliklərinin ləğvi» üçün dövlət səviyyəsində milli Proqram qəbul olunmuş və həyata keçirilmə mərhələsindədir.

Proqramın məqsədi – yod defisitli xəstəlikləri duzun bütünlükdə yodlaşdırılması yolu ilə ləğv etməkdir. Xörək duzunun yodlaşdırılması endemik bölgələrdə yaşayan əhalinin yoda olan tələbatını ödəmək üçün təcrübədə ən əlverişli profilaktik tədbir

hesab olunur. Dünyanın əksər ölkələrində endemik zobla mübarizə aparmaq üçün xörək duzunun yodlaşdırılması geniş tətbiq olunur.

Duz başqa ərzaqlara (yağ, çörək, çay və s.) nisbətən ən çox istifadə olunan ərzaqlardan biridir. Hər bir şəxs onu çox vaxt arzu və isteyindən asılı olmayaraq, fizioloji tələbatı uyğun olaraq qəbul edir. Onun yodlaşdırılması texnologiyası digər ərzaqlara nisbətən daha asan, iqtisadi cəhətdən sərfəli və əlverişlidir. Hər hansı yod duzunun və ya yod preparatının xörək duzu ilə (hər ton xörək duzuna 20-40 q yod duzu) birləşməsi kimyəvi yox, mexaniki bir prosesdir.

Gündəlik belə duzun istifadəsi (5-10 q) sutka ərzində 150-200 mq yod qəbul etməyə imkan verir. Kütləvi fəal yod profilaktikasının həyata keçirilməsində 2 məsələ həll olunmalıdır: 1) yoddefisitli ərazilərin fasiləsiz yüksək keyfiyyətli yodlaşdırılmış duzla təmin edilməsi və 2) belə ərazilərin əhalisinin yalnız yodlaşdırılmış duzdan istifadəyə görə geniş məlumatlandırılması.

Bakı şəhərinin ayrı-ayrı ticarət satış mağazalarından yerli və respublikaya idxal olunan yodlaşdırılmış duzun (92 nümunə) laborator müayinələrinin nəticəsi göstərir ki, 24,08 % nümunədə duzun tərkibində yod yoxdur, 23,9 % duz nümunəsində yodun miqdarı normadan aşağıdır. Yalnız 43,49 %-də yodun miqdarı dövlət standartına uyğundur (normada 100 q-da 30-50 mq təşkil edir), 6,52 % nümunədə isə yodun miqdarı normadan çoxdur. Rusiya, Belarus, Türkiyə və İran istehsalı olan duz nümunələrində əsasən yodun miqdarı normaya müvafiqdir.

Beləliklə, endemik zobun profilaktikasi problemi hələ həll olunmamış və orqanizmdə yod çatışmazlığı nəticəsində qalxanabənzər vəzin böyüməsi ən geniş yayılmış xəstəlik olaraq qalır. Yoddefisitli ərazilərdə yaşayan hər bir şəxsin yalnız üzərində «yodlaşdırılmış duz» markası olan duzdan istifadə etməsi və onların rasionuna yodla zəngin məhsulların daxil edilməsi tövsiyə olunur.

* * *

Tənqid və bibliografiya

YENİ «ƏLİFBA» DƏRSLİYİ HAQQINDA

Adətən, «Əlifba» dərsliyi yeniləşəndə müəllimlərimizi təlimatlandıran məqalə ilə çıxış etmişəm. Bu dəfə dərsliyin poliqrafik icrası, bədii tərtibatı, qismən məzmunu məni razı salmasa da, çıxış etməyə tələsmədim, müşahidələr apardım, müəllimlərin, valideynlərin, metodist alimlərin rəylərini, altıyaşlıların reaksiyasını öyrənməyə çalışdım. Təxminən bir aydan sonra müəyyən iradlar eşitdim. Əli Bayramlı şəhəri və Şamaxı rayonunun müəllimləri ilə də görüşdüm. İradlar nədir?

1. Bir neçə yerdə hələ keçilməmiş hərf gedib.

2. Sütunlardakı sözlər hecalara ayrılmayıb. Qapalı hecanın (samit+sait+samit quruluşlu) axırncı samitinin asanlıqla ayrılmasına xidmət edən şaquli qırıq xətlər sözü hecalara ayıran vasitə kimi başa düşülür.

3. Hərflər ilk dəfə təqdim edilərkən altında əlyazısı şəklində verilməyib.

4. Buta, Ayət, Ətəyə, Ümmi, Dəyanət, Bəybala, Katerina sözləri köhnə və çətindir.

5. Dərsliyin bədii tərtibatı yaxşı deyil.

6. *ı* və *ğ* hərflərinin böyüyü də verilib.

7. *a*, *o*, *ə* hərflərinin hər birinə bircə səhifə ayrılıb.

8. Əlifba təliminə hazırlıq üçün vaxt azaldılıb.

«Əlifba» dərsliyi müəllif, elmi redaktor, rəssam, dizayner, bədii və texniki redaktor, nəşriyyat redaktoru, korrektor və başqalarının birgə əməyinin məhsuludur. Dərslik meydana çıxandan sonra isə cavabdeh müəllifdir. O zaman hamı, xüsusilə «dostlar» (belələri az deyil) fəallaşsınlar. Məsələyə aydınlıq gətirmək üçün bəzi açıqlamalar verməyə çalışacağam.

Son illərdə dərsliklərin tender yolu ilə nəşri xəyali dolaşlıqların qarşısına çıxmasına səbəb oldu. Adətən, «Maarif» nəşriyyatı tərəfindən ciddi nəzarətlə çap olunan dərsliklər əldən-ələ düşdü. «7 gün» qəzeti, «Parni iz Baku» cəmiyyəti dərsliklərin başına oyun açdı. «Azərbaycan», «Təhsil», «Maarif», «Çaşıoğlu», «Xəzər» nəşriyyatları hər dəfə eyni dərsliyi fərqləndirmək xatirinə onun cildini, bədii tərtibatını, formatını, kağızının rəngini, hətta qismən məzmununu dəyişdilər (həm də müəllifin xəbəri olmadan). Bunu görənlər bəziləri dərsliyin tez-tez dəyişməsindən şikayətlənirlər.

Dərsliyin illərdən bəri dəyişikliklərsiz çap olunduğundan şikayətlənənlər də tapıldı. Aprel ayında məhz bu barədə söz-söhbətin getməsi haqqında fikri nazir mənə çatdırdı (Belə düşünənlər dərsliklərin stabilliyi – heç olmasa dəyişmədən 10 il nəşr olunması prinsipini unudurlar. Onlar həm də unudurlar ki, «Əlifba» dərsliyi müəllimlər və valideynlər üçün təkrar olsa da, hər il I sinfə gələn uşaqlar üçün yenidir). Elə bu söz-söhbəti nəzərə alaraq məktəbdə hamı tərəfindən qəbul edilmiş dərslikdən istifadə olunmasına baxmayaraq, yeni dərsliyin nəşr edilməsi ideyası irəli sürüldü. Üç il əvvəl başqa bir dərslik yazaraq «Çaşıoğlu» nəşriyyatına vermişdim. Dərsliyə Cəmaləddin Dərbəndi natural üslubda bədii tərtibat vermişdi. Biz onu 2005-ci ilin aprelində üzə çıxaracaqdıq...

Əslində «Əlifba» dərsliyi bir neçə məktəbdə dərs vəsaiti şəklində eksperimentdən keçirilməli, sonra kütləvi şəkildə tətbiqinə icazə verilməlidir.

Yuxarıda qeyd etdiyim şəraitdən sonra nazirin göstərişi ilə prosesi sürətləndirməli olduq. Nəşriyyatda mənə bildirdilər ki, dərsliyi bəyəndirmək üçün bədii tərtibatını multiplikasiya üslubunda vermək lazımdır. Belə bir üslubda tərtib olunmuş onlarla dərslik görməyimə baxmayaraq, Azərbaycan müəllimləri və valideynlərinin zövqünü oxşamayacağını bildirdim. Üzünü görmədiyim rəssamın çəkdiyi şəkilləri və dərsliyin yığılmış mətnini mənə verdilər. Bədii tərtibatın qətiyyənlə xoşuma gəlmədiyini bildirdim. Rəssam multiplikasiya üslubunun həlli

texnikasını lazımınca tapa bilməmişdi, lakin 10 gündən sonra dərsləyin signal nüsxəsi nazirin stolu üstündə olmalı idi. Korrektə işi apardım, bəzən mətni şəkllə uyğunlaşdırdım. (Kompyüter qarşısında işləyərkən bir neçə hərfin yerini dəyişdirməli oldum. Bu, keçilməmiş hərfin getməsinə şərait yaratdı. Kompyüterdə iş prosesində hər şeyi dəqiq izləmək çətin idi...). Dərsləyin tirajının bir hissəsi çap olunduqda gördüm ki, bir neçə yerdə keçilməmiş hərf işlənmişdir. Onları təcili düzəltirdim. Tirajın qalan hissəsində səhvlər qismən aradan qaldırıldı.

Bu məsələ ilə əlaqədar dünya təcrübəsi necədir? İngiltərə, Almaniya, Macarıstan, Bolqarıstan, Çerno Qore Respublikası, Latviya, Ukrayna, Rusiya və başqa ölkələrin, qaqauzların əlifba dərsləklərini nəzərdən keçirdikdə məlum oldu ki, birincilər hərflərin öyrənilməsinə başlayanadək onlarla söz, cümlə, şeir, yanılmac, tapmaca, hekayə oxuyurlar.

Deyə bilərsiniz ki, həmin ölkələrdə uşaqlar bağçadan gəlirlər, evdə hərfləri öyrənirlər. Ola bilər, lakin uşaqların hamısının bağça ilə əhatə olunmaları və ailədən tam hazır gəlmələri ehtimalı çox azdır. Bir də ki, məgər bizdə, xüsusilə şəhər məktəblərində məktəbə tam hazır gələnlər az olur?

Ukraynanın integrativ «Əlifba» dərsləyində şagirdlər 65-ci səhifədə bütün saitlərlə tanış olduqdan sonra oxu təliminə başlanılır. Birinci hərf (M) keçilərkən şagirdlər sözlərdə və mətnədə 15 samitlə rastlaşırlar.

Latviyanın «Əlifba» dərsləyinin 3-cü səhifəsində bütün hərflər və 6 söz təqdim olunur. Sonra şeir verilir. Əlifba təliminə *Ī*, *I* hərfəri ilə başlanılır. Elə həmin səhifədə uşaqlar 20-dən çox yeni hərfə rastlaşırlar.

Dünyada ən dəqiq xalqın yaşadığı Almaniyanın dərsləyinin təkçə forzasında şagird 27 sözü oxumalı olur. Sonrakı səhifələrdə də bir neçə söz oxunduqdan sonra *A*, *O* hərfəri ilə əlifba təliminə başlanılır. Bir neçə hərfdən sonra böyük həcmli şeir, mətn verilir. *F* hərfi dərsləyin 33-cü səhifəsində öyrədildiyi halda, 32-ci səhifədə 1 yerdə, *D* hərfi 40-cı səhifədə öyrədildiyi halda, 38-39-cu səhifələrdə 20 yerdə, *B* hərfi 52-ci səhifədə öyrənilməsi halda, 48-49-cu səhifələrdə 14 yerdə, 50-51-ci səhifələrdə 12 yerdə, *P* hərfi 66-cı səhifədə öyrədildiyi halda, 62-63-cü səhifələrdə 5 yerdə, *Z* hərfi 68-ci səhifədə öyrədildiyi halda, 62-ci səhifədə 4 yerdə işlənmişdir.

İngiltərənin dərsləyində şagirdlər ilk dərstdə *Ī* - *E* hərfəri ilə tanış olurlar. Səhifələr tanış olmayan hərflərin işləndiyi sözlərlə doludur.

Çerno Qore Respublikasının dərsləyinin 22-ci səhifəsindəki *A* və *N* tədris edilənədək xeyli söz verilir.

Rusiyanın Jurova və başqaları tərəfindən yazılmış dərsləkdə *A* 40-cı səhifədə verilir. Elə həmin səhifədə şagirdlər *Alina* sözünü və şeiri oxumalıdırlar. *A* və *Я* hərfərindən sonra *u amo*, *bez amo* və s. sözlər, sonra şeirlər oxunmalı olur.

Onların digər dərsləyində şagirdlər *A* hərfi ilə tanış olanadək onlarla söz və cümlə ilə, hətta irihəcmli şeirlərlə qarşılaşırlar. 38-ci səhifədə ilk hərf (*A*) və *Alisa* sözü, 39-cü səhifədə *skolko*, *i eto*, 40-cı səhifədə *proçitay* və s. sözlərini oxumalı olurlar.

R.N.Buneyev, E.V.Buneyeva, O.V.Proninanın «Azbuka» dərslində şagirdlər A hərfi ilə ilkin tanışlıq səhifəsində *i, o, q, p, t, r* hərflərinin iştirak etdiyi sözləri, sonra isə demək olar ki, bütün hərflərin işləndiyi şeri oxumalıdırlar.

N.M.Betenkova, V.Q.Qoretskinin Sankt-Peterburq məktəbləri üçün yazdıqları «Bukvar» dərsləri nitq, cümlə üzərində işlə başlanır, tələffüzçə yaxın hərflər cüt-cüt təqdim olunur, hərflərin sərhədi qətiyyən gözlənmir.

Məşhur psixoloq akademik D.B.Elkoninin «Bukvar» dərslərində də, demək olar ki, hər bir səhifədə şagirdlərə tanış olmayan hərflər verilmişdir.

Həmin dərslərin müəlliflərinin məqsədi bu priyomların köməyi ilə dərstdə fəallığı təmin etmək olmuşdur. Müəlliflər şagirdləri keçilməmiş hərflərlə qarşılaşdırmaqla problem situasiya yaratmağa, onları düşündürməyə çalışmışlar. Keçilməmiş hərflə rastlaşan hər bir şagird oxusuna nəzarət edir, yeni işarənin hansı səsi ifadə etməsi üzərində düşünür, hərfin işləndiyi mövqeyə əsasən mühakimə yürüdür, hansı səsin işləmə biləcəyini müəyyənləşdirməyə çalışır. Bilmədikdə həmin hərfi tanıyanlar deyir, onları öyrədirlər. Bəzən mübahisə edirlər. Müəllim işə qarışır. Səsin düzgün tələffüzü üzrə iş aparılır, nəticədə ümumi məxrəcə gəlirlər...

Deməli, dərslərin bir qisminə bir neçə keçilməmiş hərfin verilməsi böyük bir bəla hesab etmək düz deyil. (Avropaya inteqrasiya olunmağa çalışdığınız indiki dövrdə, şübhəsiz, bizdə də belə dərslərin yaranmasını tələb edənlər tapılar. Məgər buna bənzər şeylər az olur? Məgər xaricdən yalnız lazım olanları, milli mentalitetimizə uyğun gələnləri götürürük? O baxır ideyanı təklif edənin kim olmasına). Bir məsələ təəccüb doğurur. Necə olur ki, şagirdlər dərslərin birinci yarısında riyaziyyat dərsləri ilə işləyərkən 51-ci səhifədək olan hissədə (B) onlarla sözü, cümləni, məsələnin mətnini oxuya bilir, yaxud, redaktoru olduğum «Həyat bilgisi» dərsləri vəsaitinin savad təlimi dövrü («Əlifba» dərsləri üzrə tədris dövrü) üçün nəzərdə tutulmuş 22 dərslə həsr olunmuş 76 səhifədə bütün hərflərin yüz dəfə təkrar olunduğunu görür, bir qismini oxuyur, «Əlifba» dərslərində keçilməmiş bir hərflə qarşılaşanda donub qalır və məktəbdən qaçmaq istəyir? Gəlin hər bir problemə əhatəli baxaq, obyektiv yanaşaq. Bütün bunlarla yanaşı müəllimlərin qeyd etdikləri iradla razılaşıq, həmin prinsipi rədd edəyəm, çünki müəllimləri, valideynləri bu prinsipi qəbul etməyə hazırlamamışıq.

Tədqiqat göstərir ki, bir çox hallarda bizim məktəblərimizdə də I sinfə gələnlərin 10-15 faizi bütün hərfləri, əksəriyyəti, heç olmasa, hərflərin bir qismini bilir. Bir-iki gün ərzində onlar sinfə vurulmuş əlifba cədvəlinin, şəkilli əlifbanın, dərslərin köməyi ilə digər hərfləri də öyrənməyə çalışırlar.

Dərslərin bir çoxunda (xüsusilə Bolqarıstan, Macarıstan) əşya şəklində adının bir hecası, bir hərfi, sadəcə sxemə verilmiş sözlər gumana görə oxunur. Bu prosesdə şagirdlər tanımadıqları hərfi bərpa edirlər (Adətən, biz yaşlılar da mənasını bilmədiyimiz sözü kontekstdə – cümlə, mətn içərisində mənalandırıq). Çin məktəblərində birincilər hər biri bir sözü bildiren 5 min heroqliflə necə oxuyurlar?

Bütün bunlara baxmayaraq müəllimlərin qeyd etdikləri iradla razılaşıq, keçilməmiş hərfin verilməsi prinsipini rədd edirəm. Axı biz müəllimlərimizi əzbərçiliyə, alışdıqları metod və priyomlara «sadiq qalmağa» öyrətmişik. Müəllimlərin (təbii ki, valideynlərin də) böyük bir qismini yeniliyi dərk etməyə hazırlamamışıq.

İradlardan ikincisi hecalarla əlaqədardır. Mən çoxdan bildirdim ki, xarici ölkələrin dərsliklərinin heç birində sözlər hecalara ayrılır. Sütunlarda hecanın süni yolla, müxtəlif işarələrlə ayrılması şagirdlərin onları nitq vahidi kimi qəbul etmələri ilə nəticələnir. Onlar uzun müddət hecalarla oxuyur, hətta hecalarla danışirlar. Nəticədə şagirdlərin bütöv sözlərlə, rəbitəli oxu vərdişlərinə yiyələnmələri ləngiyir. Almaniya, İngiltərə, Bolqarıstan, Ukrayna, Latviya, Macarıstan, Çerno Qore, qaqauz məktəblərinin «Əlifba» dərsliklərini vərəqləyirəm. Necə olub ki, onların hamısı sütundakı sözləri hecalara ayırmağı unutmuşlar. Bəs sız əlaqələrimiz olan, həmişə onlardan qidalandığımız Rusiyanın dərslikləri necə? Rusiyada R.N.Buneyev, E.V.Buneyeva, O.V.Proninanın «Azbuqa» dərsliyində, N.M.Betenkova, V.Q.Qoretskinin «Bukvar» dərsliyində, L.E.Jurova, A.O.Evdokimova, E.E.Koçurova. B.N.Rudnitskayanın «Qramota» dərsliyində sözlər hecalara ayrılmamış, məşhur akademik-psixoloq D.B.Elkoninin «Bukvar» kitabında isə 85, 86, 91, 97, 98, 105, 110-cu səhifələrdə bir-iki nümunə verilmişsə də, başqa heç bir yerdə bu priyomdan istifadə edilməmişdir. Bunu bilə-bilə uzun illər müəllimlərimizi, şagirdlərimizi və valideynlərimizi çox asan, bəsit yollarla işləməyə alışdırmışıq. Gah hecalar arasında tire (-), gah onlardan birinin altında qövs (məktəb), gah da aralarında şaquli xətt (|) qoymalı olmuşuq. Beləliklə də, vaxtilə Amerika alimlərinin *bütöv sözlərlə oxu texnikasını* yerli-yersiz tənqid edərək süni oxu tərzini yaratmışıq. Təəssüf ki, müəllimlərimiz hər şeyi hazır şəkildə almış, oxu texnikasını mexaniki şəkildə öyrətməli olmuşlar.

Yeni dərslikdə də sütunlardakı, hətta əlifba təliminin birinci mərhələsindəki mətnlərdə sözlər tirenin köməyi ilə hecalara ayrılmışdı. (Dərsliyin 22-ci səhifəsində tirenin silinməsinin nəzərdən qaçması bunu təsdiq edir.) Sonra onları silməli olduq.

Deməli, biz dünya təcrübəsini bir kənara ataraq müəllimlərimizin dedikləri ilə razılaşmalıyıq. Belə iradlar sübut edir ki, müəllimlərimiz illər boyu alışdıqları stereotipdən yaxalarını qurtarmaqda çətinlik çəkirlər. Yeni dərsliyin elə bir səhifəsi yoxdur ki, orada hecalarla oxu üçün şərait yaradılmamış olsun. Bu zaman yuxarıda sadaladığımız süni şəkildə hecaayırma yollarından fərqli olaraq şagirdləri mexaniki fəaliyyətdən mühafizə edən, interaktiv fəaliyyətə yönəldən, fəallaşdıran didaktik oyun xarakterli yeni priyomlardan istifadə edilmişdir. Onlardan bir neçəsini nəzərdən keçirək:

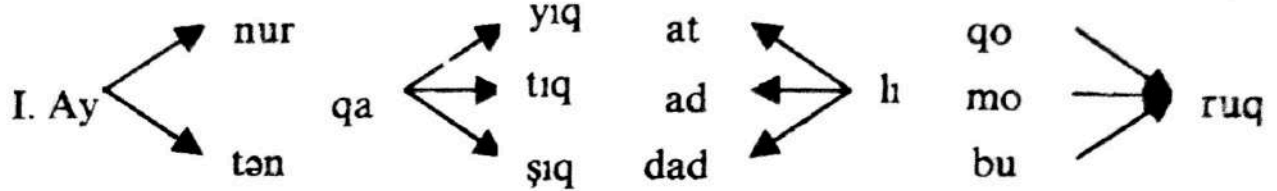
1. Müqayisə xarakterli hecalar (za-sa; da-ta və s.) ayrıca verilməklə mətnə təkrarlanması üçün şərait yaradılır (səh. 30, 35, 42, 44, 50, 58, 69 və s.).

2. Dərslikdə bir hecadan ibarət söz, altında isə hecasının biri ondan ibarət söz verilir:

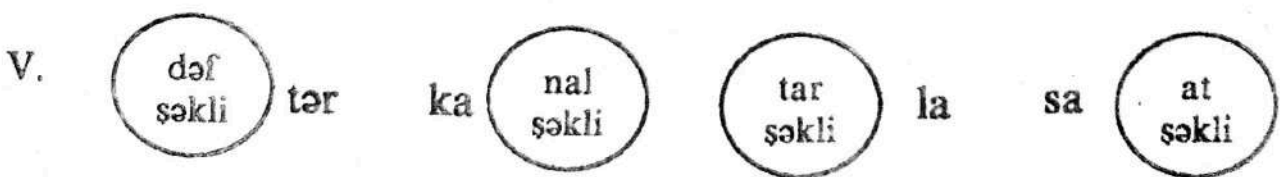
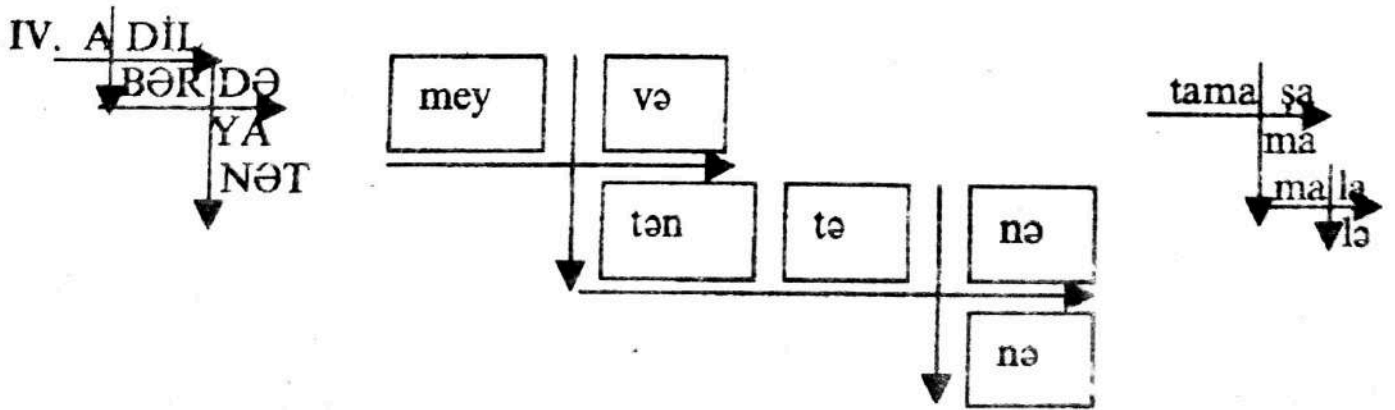
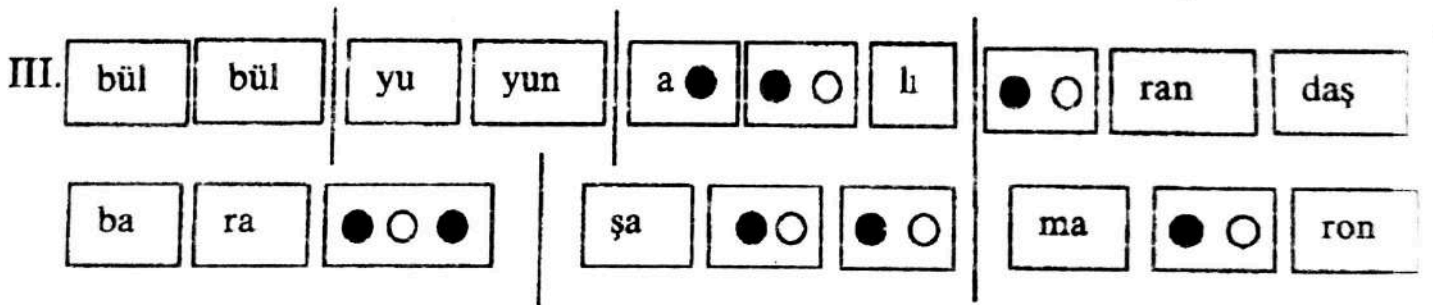
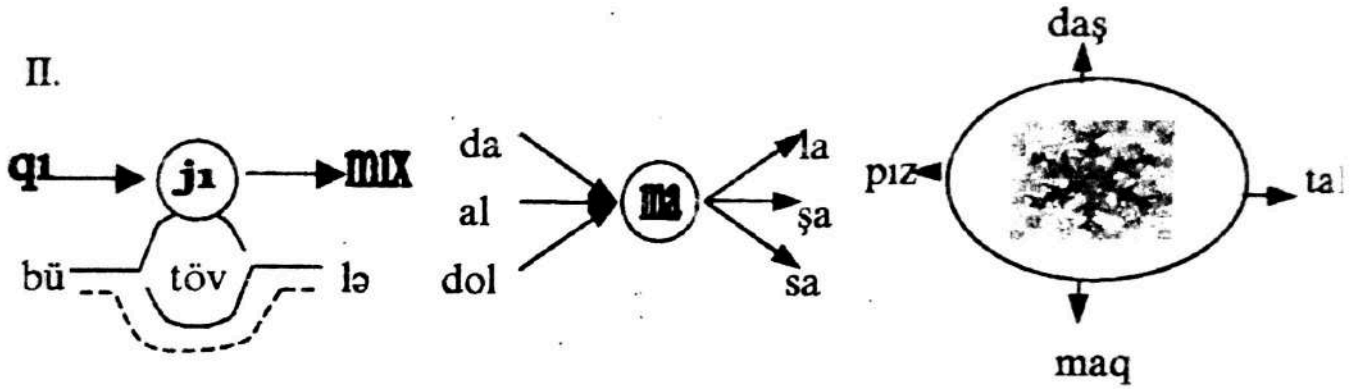
bu un ilə dil daş
 bunu unlu (səh. 29) ailə dilli (səh.39) yoldaş (səh.45)
 nəm mənəni çək
 şəbnəm səməni (səh.46) çiçək (səh.65) və s.

3. Dərsliyin, demək olar ki, hər bir səhifəsində hecalarla oxuya xidmət edən müxtəlif sxem və diaqramlardan istifadə edilib.

Bir neçəsini nəzərdən keçirək:

II.

2 1
VI. par ta

2 1
Gün düz

2 1
sə ki

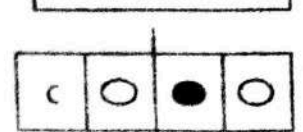
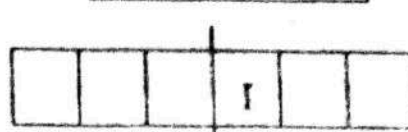
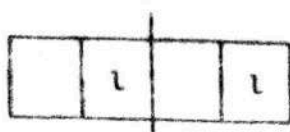
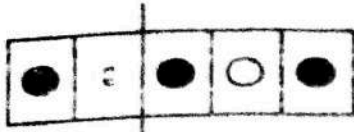
2 1
Bİ NƏ

VII. əkər şəkli

quzu şəkli

yarpaq şəkli

dana şəkli

Dərslikdə 200-ə qədər belə çalışma verilib. Məgər heca haqqında təsəvvürün yaranması, hecaları nəzərə almaqla yaradıcı oxu vərdişlərinin verilməsi üçün belə muntəzəm təmrinlər kifayət deyil? Müzakirələrdə bəzi müəllimlərin dərsiyn bu cəhətini xüsusilə yüksək qiymətləndirmələri suala müsbət cavab verir.

Bununla əlaqədar əvvəlki dərsliklərdə (həmçinin Rusiyanın dərsliyində) olduğu kimi, qırıq-qırıq xətlər, görəsən, nə üçün məhz indi diqqəti cəlb edib? Onun mahiyyətini geniş açmağa imkan yoxdur. Sadəcə olaraq deyim ki, şagirdlər açıq hecaları (na, ta), xüsusilə qapalı hecaların sadə növünü (an, at) asanlıqla qavradıqları, onların iştirakı ilə düzələn sözləri oxuya bildikləri halda, *tut, tap* kimi hecaları (sözləri) oxumaqda çətinlik çəkirlər. Onlar belə hecaları hərf-hərf oxumağa çalışırlar. Belə oxu prosesində samitə *t* saiti əlavə edilir və söz *ti-a-pi* şəklində oxunur. Bunun qarşısını almaq üçün şagirdlərə *ata* sözünü oxudarkən əvvəllər təkrar-təkrar oxuduqları, müyyən vərdiş qazandıqları açıq hecaya (ta) istinadən oxumağı tələb etmək lazım gəlir. Onlar *tap* sözündə də həmin hissəni tələffüz etdikdən sonra *p* samitini ani halda öz tələffüz məxrəcində səsləndirərək əvvəlki hissəyə (açıq hecaya) qoşurlar: *ta... p*.

Bir daha təkrar edirəm: qırıq xətt ikincidərəcəli işarədir. O, bütöv olsaydı, demək olardı ki, söz hecalara düzgün ayrılmayıb. Qırıq xətt, sadəcə olaraq, xəbərdarlıq signalıdır. Çox təəccüblüdür: necə olub ki, illərdən bəri bu cür qırıq xətlər diqqəti cəlb etməyib? Buna etiraz etmək üçün yalnız sifariş gözləmək lazım idi?

Buta, Ayat, Ətaya, Ümmi, Dəyanət, Bəybala kimi adların çətinliyi haqqında deyilənləri subyektiv fikir hesab etmək olar. *Katerina* sözünə gəldikdə, *k* səsinin ikinci funksiyasını bildirən sözlərin alınma sözlər (karnaval, kart, kartof, komandır, makaron və s.) olması, mətndə isə bir adın işlənməsi ehtiyacı nəzərə alınmalıdır. Respublikamızda yarım milyon rusun yaşamasını, uşaqlarımızın ölkəmizdə və Rusiyada (həmçinin başqa xarici ölkələrdə) belə adlarla rastlaşa biləcəklərini də unutmayaq.

Yeni hərf təqdim olunarkən onun çap şəklinin altında yazılı şəklinin də verilməsi asanlıqla düzələndir. Əslində buna ehtiyac yoxdur. İş dəftəri, «Hüsnxət» dərs vəsaiti ona xidmət edir.

Dərsliyin bədii tərtibatına münasibətimi yuxarıda bildirdim, lakin biz gəc- tez bu üslubu qəbul etməliyik. Axı uşaq hər gün multiplikasiya filmlərində şərti üslubla, mücərrəd üslubla üzləşir, onları sevirlər. Axı dünyada elə bir dövlət yoxdur ki, nəinki «Əlifba», hətta oxu və dil dərsliklərindəki şəkillər natural

olsun. Yuxarıda adlarını çəkdiyim və başqa ölkələrin «Əlifba» dərsliklərində çox əcayib, insanı heyretə gətirən şəkillər var. Bu baxımdan bizim dərsliyimizdəki şəkillər məzmununa görə «toya-bayrama getməlidir». Çox təəssüf ki, adını eşidib üzünü görmədiyim rəssam hələ dəsti-xəttini düzgün müəyyənləşdirə bilməyib.

Dərslikdə *a*, *n*, *ə* hərflərinin hər birinə birçə səhifənin ayrılması və onların hər birinin tədrisi üçün bir gün nəzərdə tutulması haqqında onu demək olar ki, *a* hərfi ilə tanışlıqdan sonra *n* hərfi öyrədildəndə şagirdlər yalnız *ana* sözünün, *ə* hərfi keçildəndə sonra isə *na* və *nə* sözlərinin oxuması üzrə məşq edirlər. Həmin sözlərin dəfələrlə oxunmasına ehtiyac yoxdur. Yazılışına gəldikdə isə *a* və *n* hərflərinin böyüyünün yazılışı üzrə iş sonralar aparılacaq, *ə* hərfinin böyüyünün və kiçiyinin yazılışı isə eyni olduğundan bir gündə öyrədilməsi mümkündür. Əslində sonralar da *c*, *ç*, *o*, *ö*, *x*, *s*, *ş*, hətta *u*, *v*, *z* hərflərinin böyüyü və kiçiyi bir dərsdə öyrədilə bilər. Beləliklə, əlifba təliminin müddətini fevrala qədər uzatmağa ehtiyac yoxdur. Keçən əsrin ikinci yarısında əlifba təliminin noyabr ayında başa çatdığı vaxtlar olub. Bu gün İngiltərədə hər dərsdə 2-4 hərf öyrədilir. Almaniyada hərflərin öyrədilməsinə 19 səhifə ayrılır. Ukraynada bu dövr 30 gün ərzində tamamlanır.

Əlifba təliminə hazırlıq dövrünün 28 gündən 12 günə endirilməsi də məqsədəuyğun haldır. Yaddan çıxarmayaq ki, bu dövrə cəmi 3 gün verilən vaxtlar da olub. Məktəbə gələn uşağın tam 1 ay heç bir hərf öyrənmədən evə dönməsi onun maraq və meylini aşağı salır. Onsuz da bir çox müəllimlər bu dövrü ixtisar edir, bir həftədən, on gündən sonra hərfləri öyrətməyə başlayırlar. Əlifba təliminə ayrılmış vaxtı azaltmaq təlimin intensiv təşkil olunmasını təmin edər, şagirdlərə ilkin oxu vərdişlərinin aşılınması prosesinə üstünlük verməyə şərait yaradar. Hər yerdə əlifba təlimi yanvar ayınadək başa çatır. Xarici ölkələrdə yanvardan sonra dil dərsləri keçilir. Qonşumuz Rusiyada savad təlimi dövrü başa çatdıqdan sonra birincilər T.Q.Ramzayevanın 112 səhifə həcmində dərsliyi ilə rus dilini (ilkin qrammatik anlayışlar, ədəbi tələffüz və yazı qaydalarını) öyrənirlər.

Dərslikdə *ı* və *ğ* hərflərinin böyüyünün verilməsini lazım bilməyənlər də var. Biz illərdən bəri onları şərti olaraq veririk. Bir çox hallarda sözlər böyük hərflərlə yazılır. Belə olduqda **SUMQAYIT**, **QARABAĞ** yazmalı olacağıq. Rusiyada, Tatarıstanda, Türkmənıstanda və başqa türkdilli ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılar, oradakı tanışları ilə məktublaşan adamlar *Ğaybullin* adlı tatar, *İklım* adlı türkmənlə rastlaşa bilərlər.

Yeni dərsliyin əvvəlkindən üstün cəhətlərini müəllim nəzərə almalı və onlardan məqsədyönlü şəkildə istifadə etməlidir. Didaktik oyunların keçirilməsinə, şagirdləri axtarıqlara, müqayisəyə, mübahisəyə, düşünərək nəticə çıxarmağa vadar edən çalışmalar üzərində xüsusi iş təşkil olunmalıdır. Dərslikdə tələffüzünə görə yaxın səsləri şagirdlərin qarışdırmamaları üçün çox diqqətlə ciddi iş aparmaq lazımdır. Müəllim *d-t*, *b-p*, *ş-s*, *z-s*, *c-ç*, *c-j* səslərinin müqayisəsinə həsr olunmuş səhifələr üzərində işin mexanizmini işləməli, şagirdlərin fonematik hazırlığını təmin etməlidir.

Dərslikdəki şəkillərin köməyi ilə aparılan lüğət-məntiqi çalışmalardan (səh. 27, 31, 39, 44, 55, 58, 59, 66, 76) düzgün istifadə olunması şagirdlərin fəal lüğət ehtiyatının zənginləşməsi və məntiqi tərəkürünün inkişafına güclü təsir göstərə bilər. Dərsliyin 37-ci və 77-ci səhifələrindəki labirint xarakterli çalışmalar da şagirdlərin tərəkürünü fəaliyyətə gətirir.

Dərsləkdə ilkin qrammatik anlayışların verilməsi üçün də geniş imkanlar var. Onlar səs, hərf, sait, samit, heca, söz, cümlə haqqında ilkin vərdişlərə yiyələnirlər. Göy və qırmızı dairələrdən, söz və cümlə sxemlərindən istifadə etməklə müəyyən bacarıqlara yiyələnirlər. Onlar *-lar*, *-lər* şəkilçilərinin işlənmə yeri və mahiyyəti ilə tanış olur (səh. 33), 65-ci səhifədə *çap*, *araba*, *dəmir*, *dəniz* sözlərinə *-çi*, *-çi* şəkilçilərini əlavə etməklə *çapçı*, *arabaçı*, *dəmirçi*, *dənizçi* sözlərini əmələ gətirir, praktik yolla sözdüzəldici şəkilçilərlə də tanış olurlar.

Şagirdlər bir neçə yerdə praktik yolla, müqayisə nəticəsində mühakimə yürütməklə sözlərin çoxmənalılığı ilə, bir neçə yerdə omonim sözlərlə (*şam* – səh. 45, *qaz* – səh. 52, *kran* – səh. 61, *çay* – səh. 65) və 47-ci səhifədə *dilim* omoqrafı ilə tanış olurlar.

Dərsləkdə üç dəfə (səh. 41, 63, 76) ümumiləşdirici dərslər üçün iki səhifəlik material verilir. Birincidə o vaxtadək keçilmiş *a*, *ə*, *o*, *u*, *i* saitlərinin və *n*, *t*, *y*, *b*, *l*, *p*, *r*, *d* samitlərinin təkrar olunması üçün material üzrə maraqlı iş aparmaq mümkündür. İkincidə saitlərə *e* hərfi də əlavə edilir, *x*, *z*, *q*, *v*, *k* samitləri üzrə iş aparılır. Başlıca diqqət *d-t*, *b-p*, *z-s*, *ş-s* samitlərinin müqayisəli öyrədilməsinə yönəldilir. Üçüncü isə incə saitlərə həsr olunub. Belə səhifələr şagirdlərin öyrəndiklərini möhkəmləndirməyə və yoxlamağa imkan verir.

M.Dilbazinin «Böyüklərə hörmət et», M.Arazın «Baba», T.Mütəllibovun «Sən nə yaxşı nənəsən», T.Elçinin «Mən də! Mən də!», R.Yusifovun «Üç rəngli bayraq» adlı şeir, həmçinin «Şəhidlər xiyabanı», «Sülh» mətninin dərsləyin əlifbadan sonrakı dövrünə daxil edilməsi uğurlu hal kimi qiymətləndirilməlidir.

Dərsləklə işləmək üçün mükəmməl metodik vəsait (rəhbərlik) hazırlansa idi, bir çox məsələlər aydın olardı. Yuxarıda göstərdiyim səbəbdən buna vaxt olmadı. Təəssüf ki, kiçikhəcmli metodik vəsaiti isə müəllimlərin əksəriyyəti əldə edə bilməyib.

Əlifba təlimi hərfləri tanıyıb, $a+n+a=ana$, $nu+ə+ki+ti+ə+bi=məktəb$ şəklində oxumağı öyrətməkdən ibarət deyil. Belə olsa idi, hərfləri tanıyan hər bir kəs I sinifdə dərslər dəyə bilərdi. Müəllimə ehtiyac olmazdı. I sinif müəllimi ilk günlər şagirdləri öyrətib, diaqnostik iş aparmalı, 10-15 gün ərzində şagirdlərin hazırlıq səviyyəsini təxminən yaxınlaşdırmaqla yanaşı, əlifba təlimi üçün lazım olan didaktik material və əyani vəsait kompleksi hazırlamalıdır. Kompleksə dərsləklər, iş dəftərləri, hüsnxətdən əlavə əlifba cədvəli, kəsmə əlifba, şəkilli əlifba, heca cədvəli, kəsmə hecalar, orfoqrafik tapşırıqlı şəkilli kartoçkalar, əlifba abakı, cümlə qurmaq üçün sözlər-kartoçkalar, kalliqrafiya cədvəlləri, əlifba lotosu, krossvord və labirint xarakterli oyunlar və s. daxildir. 1967-ci ildən sonra çox böyük səyimə baxmayaraq, belə bir kompleksi nəşr etdirməyə nail ola bilməmişəm.

Bütün bunlar savad təlimi məşğələlərini axtarıqlarla dolu yaradıcılıq meydanına çevirməyə imkan verir. Yalnız düşünə bilən və yaradıcı fəaliyyət göstərməyə hazır olan müəllim yaxşı nəticə əldə edə bilər. Belə şəraitdə savad təliminin məzmununa müəyyən yenilik gətirmək mümkündür. İndiki halda isə, görünür, bəzi müəllimlərin dedikləri kimi dərsləyin sütunlarındakı sözləri (bəlkə də bütün sözləri) hecalarla təqdim etmək, bədii tərtibatda «milli mentalitetimizə uyğun olaraq» natural üsluba üstünlük vermək, hər şeyi olduğu kimi əks etdirmək lazımdır.

Müəllif

AZƏRBAYCANDA İBTİDAİ RİYAZİ TƏHSİLİN İNKİŞAFINDA PEDAQOJİ MƏTBUATIN ROLU HAQQINDA

Fərahim Səmədov,
ABU-nun müəllimi

1924-cü ildən Azərbaycan SSR Xalq Maarif Komissarlığının «Yeni məktəb» adlı aylıq elmi-metodik jurnalı nəşrə başladı. 1930-cu ildən etibarən həmin jurnal «Müəllimə kömək» adı ilə nəşrini davam etdirdi. 1943-cü ildən isə həmin jurnal «Azərbaycan məktəbi» adı ilə nəşrə başladı və indiyə kimi fəaliyyət göstərməklə, Azərbaycanda ibtidai və orta təhsilin inkişafında mühüm rol oynayır. 1934-cü ildən «Fizika və riyaziyyat tədrisi» və başqa jurnallar fəaliyyətə başlamışdır. Sov.İKP MK və SSRİ Nazirlər Sovetinin məktəb haqqında 1958-ci il və 1966-cı il qərarlarından sonra 1969-cu ildən 4 illik ibtidai təhsil 3 illik ibtidai təhsillə əvəz olundu və Azərbaycan milli məktəblərində 1970-ci ildən 3 illik məktəbin I sinfinə şagirdlər qəbul edildi.

Belə ki, XX əsrin 50-ci illərindən ibtidai və orta təhsil sahəsində islahat aparmaq məqsədilə eksperimental tədqiqatlara başlandı. İbtidai təhsil və o cümlədən ibtidai riyazi təhsil sahəsində eksperimental tədqiqatlar xüsusilə gücləndirildi. L.V.Zankov, A.S.Pçyolko, M.İ.Moro, M.A.Bantova, V.A.Beltyukova, A.M.Pışkalo və başqalarının əsaslı tədqiqatları nəticəsində 3 illik ibtidai təhsilə keçilməsi zərurəti yarandı. Respublikamızda prof. Y.Ş.Kərimovun rəhbərliyi altında qabaqcıl ibtidai sinif müəllimləri qrupu müəyyən edildi və 60-cı illərin ortalarından başlayaraq pedaqoji eksperimentlər aparılmağa başlandı. İbtidai sinif şagirdlərinə riyaziyyatdan nəzəri elementlərin verilməsinə, onların riyazi təfəkkürünün formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsinə, düşündürücü və məntiqi çalışmaların miqdarının artırılmasına üstünlük verilməsi 3 illik məktəbin riyaziyyat proqramının ana xəttini təşkil edirdi.

«İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə» jurnalının baş redaktoru prof. Y.Ş.Kərimovun təşəbbüsü və köməyi, şəxsi fəaliyyəti nəticəsində həmin jurnalda 1970-ci ildən başlayaraq, rus pedaqoq alimlərinin aktual problemlərə həsr olunmuş iri həcmli məqalələri bilavasitə və «Naçalnaya şkola» jurnalından tərcümə edilərək «İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə» jurnalında dərc olunurdu. Azərbaycanın pedaqoqlarından B.Ə.Ağayev, S.N.Sadiqov, S.S.Həmidov, N.A.Sadiqov, Z.A.Osmanov və başqalarının metodik məqalələri daha tez-tez jurnalda çap edilirdi. S.S.Həmidov, S.N.Sadiqov, V.V.Popovun ibtidai riyazi təhsilə aid məqalələr vaxtaşırı «Naçalnaya şkola» jurnalında da çap olunurdu.

«İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə» jurnalında 1-3-cü siniflərin riyaziyyat proqramının ayrı-ayrı mövzularına dair metodik işləmələr, yoxlama yazı işləri variantları da çap edilirdi.

XX əsrin 70-ci illərinin birinci yarısı ibtidai təhsil, xüsusilə riyazi təhsil sahəsində əsl islahat həyata keçirilirdi. Jurnalın səhifələrində, «Azərbaycan müəllimi» qəzetində canlı diskussiya öz əksini tapırdı. I-III siniflərin riyaziyyat dərsləkləri hətta valideynlərin tənqid hədəfinə çevrilirdi.

Üç-dörd illik təcrübə nəticəsində müəyyən edildi ki, I-III siniflərin riyaziyyat proqramı nisbətən çox yüklənmiş materialın nəzəri səviyyəsi şagirdlərin gücünə müvafiq deyil. Ona görə də 1973-cü ildə I-III siniflərin riyaziyyat proqramında qismən dəyişiklik və ixtisar edildi, dərsliklərin yeni proqram əsasında yazılmasına başlandı. Bu dəyişikliklər və Azərbaycan məktəblərinin iş təcrübəsi «İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə» jurnalında öz əksini tapırdı.

XX əsrin əvvəllərində həm ibtidai siniflərdə, həm də uşaq bağçalarında riyaziyyatın təliminə dair tədqiqatlar genişlənilir, çap olunmuş əsərlərin sayı artırdı. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunda (indiki ADPU) ibtidai sinif müəllimlərinin və bağça tərbiyəçilərinin riyaziyyatdan elmi-metodik hazırlığını artırmaq üçün müvafiq dərslik və ya dərs vəsaitləri yaradılırdı. S.S.Həmidovun 1987-ci ildə «Uşaqlarda elementar riyazi təsəvvürlərin formalaşdırılmasının nəzəri əsasları», 1988-ci ildə «Uşaqlarda elementar riyazi təsəvvürlərin formalaşdırılması metodikası», 1990-cı ildə «Pedaqoji fakültədə riyaziyyatın tədrisi metodikası», 1997-ci ildə «I-IV siniflərdə riyaziyyatın tədrisi metodikası» dərs vəsaitləri çap olunmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, «İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə» jurnalı bu gün də fəaliyyətdədir və bağçada, ibtidai siniflərdə riyaziyyat təlim sahəsində müəllimlərə elmi-metodik, nəzəri-praktik kömək göstərməyə çalışır. Jurnalın öhdəsinə düşən yük çox ağırdır. Ona görə də onun səhifələrində riyaziyyat təliminə dair çap olunmuş məqalələr olduqca azdır və günün tələbini ödəmir. Bu da təbiidir, çünki ibtidai təhsilin bütün sahələrini bir jurnalda ətraflı əhatə etmək çətindir. **Yaxşı olardı ki, gələcəkdə uşaq bağçasında və ibtidai siniflərdə riyaziyyat təlimi ayrıca bir jurnalda öz əksini tapsın.**

Sizin kitab rəfiniz

A.O. Rəcəbova. «İbtidai siniflərdə riyaziyyatın incəsənət, ana dili və ədəbiyyat nümunələri ilə qarşılıqlı əlaqəsinin imkanları» Bakı, «Şirvanəşr», 2005.

Kitabda riyaziyyatın incəsənətlə qarşılıqlı əlaqəsinin tarixinə öləri toxunulur, problemin proqram və dərsliklərdə qoyuluşu araşdırılır.

Variasiya və riyaziyyat, ritm və riyaziyyat kimi məsələlər kitabda aydın şərh olunur. Sonra Azərbaycan dili, riyaziyyat və musiqi təlimi arasında qarşılıqlı əlaqənin imkanları açılır, belə əlaqələrin yaradılmasına dair konkret nümunələr verilir.

A.İbrahimova. «Azərbaycan dili» (ibtidai siniflər və liseylərə hazırlaşanlar üçün yeni tipli çalışmaları). Bakı, «Nurlan», 2004.

Kitabda fonetika, sözün quruluşu, leksika, qrammatika üzrə rəngarəng, oyun xarakterli çalışmaları, testlər verilir. Şagirdləri düşündürməyə, onların inkişafına təkan verməyə xidmət edən bu çalışmalardan şagirdlərin bölmə üzrə əldə etdikləri bilik və bacarıqların yoxlanması və möhkəmləndirilməsi üçün istifadə etmək daha faydalıdır.

M.İsmayılova. «Nüq nöqsanlarının aradan qaldırılmasında yanıtmaclardan istifadə». Bakı, «Nərgiz», 2005.

Kitabda verilmiş yanıtmaclar məktəbəqədər tərbiyə və təlim müəssisələrində, həmçinin ibtidai siniflərdə uşaqların nitqin səs mədəniyyətinə yiyələnmələri, səslənməsinə görə yaxın səslərin düzgün tələffüzünə alışmaları sahəsində xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Kitab uşaqların ədəbi tələffüz normalarına yiyələnmələri, normal sürətlə danışıqları və oxumalarına da təsir göstərə bilər.

TIQANA

(Əvvəli jurnalın ötən nömrəsində)

II pərdə
(III-şəkil)

Əsir düşərgəsində kamerada iki əsir oturub söhbət edirlər. Üst-başları nimdaş vəziyyətdədir. Kiçik, dar pəncərədən azacıq işıq düşür. Kimsə yanıqlı-yanıqlı oxuyur).

MAHNI: Boz at səni sər tövlədə bağlaram,
And içəram səni məxmər çullaram...

I əsir

Çəkdim, açılmadı heyf qumbara!
Biz əsir düşməzdik indi bunlara.
Bizi aldatdılar tələ qurdular.

II əsir

Hiyləgər tülkülər, yırtıcı qurdlar.
Kaş əsir düşməzdik bunlara diri.

I əsir

Tülkü də kələklə ovlayar şiri.

II əsir

Yaxın gəl!

I əsir

Nə olub?

II əsir

Baxım yarana,
Görüm güllə dəyib sənin harana?

I əsir

Düşmənin gülləsi qorxulu deyil,
Qorxulu maskalı dostdur, bunu bil.

II əsir

Tələmə, gözləyək bir fürsət məqam,
Bu qarğa-quzğundan əlaq intiqam.

I əsir

Tiqana qurtarar bizi bu dardan,
Dostunu o qoymaz darda heç zaman.

I əsir

Afərin, afərin Tiqana sənə,
Çox ziyan vurmusan yağdı düşməyə.
Nəçə qəhrəmanı dardan qurtarıb,
Lovğa dığaların bağırını yarıb.

II əsir

Qulağı kəsiyə verməyib aman,
Tuta bilməyiblər onu heç zaman.

I əsir

Mükafat qoyublar onun başına.

II əsir

Cəsurdu, qorxmazdı baxma yaşına.

Hər yana yayılıb qəhrəmanlığı,
Dastana dönübdü partizanlığı.
Aparıb bunların bir sürü atın.

I əsir

Onu öldürməyə axtarır, satqın.

II əsir

Türk oğlu Vətənin, millətin satmaz.
Bununla heç zaman şöhrətə çatmaz.
Düzdür, aramızda vardır zəiflər,

I əsir

Qanı qatışıqlar, azgın həriflər.
Gərək təmizlənsin damardakı qan,
Onda öz kökünə qayıdar insan.
Koroğlunun ürəklərdə qanı var,
Günbəgün doğulur Şah İsmayillar.
Bu işi boynuna götürməz heç kəs.

II əsir

Ancaq bunu edər namərd, ya nakəs,
Tanıdın qapıda duran gədəni
O boynu yəğunu, zirpi bədəni,
Utanıb başını yerə dikəni,
Bakıda, küçədə tuman tikəni.
Onun da nənəsi erməni idi.
Erməni tərəfə keçibdi indi.
Tiqana qorxuya salıb bunları.

I əsir

Kölgəsindən qorxan bu qoyunları.
Heyranam mən onda olan qeyrətə.

II əsir

Salıb dığaları burda heyrətə,
Partizanlıq onun peşəsi olub,
Biğ yeri tərləyib bir kişi olub,
Qurbanam, qurbanam onun boyuna.

I əsir

Gəlmişdi Ralığın kənddə toyuna,
"Yanıq Kərəmi"ni necə oynadı.

II əsir

Hörmətlə çəkilir o kənddə adı,
Yadında, tullanıb alma yığmağı.

I əsir

Sonra da almanı bəyə atmağı,
Həsən Turabovla, Rasim Balayev

II əsir

Dedilər Tıqana! Sən də bir qız sev,
Bu dağda toy edək. Cəngi çaldıraq.
Sənin sağlığına bədə qaldıraq,
Dedi: Yox, əvvəlcə Şuşanı alağ,
Düşmənin üzərində qələbə çalağ.
Kaş toyum olaydı Cıdır düzündə.

I əsir

İnşallah? arzusu qalmaz gözündə.

II əsir

Samiri bağına basanda Rasim.

I əsir

Kövrəldim kəsildi inan nəfəsim,
Çox yaxşı bir nitq də söylədi Həsən.

II əsir

Dedi: Yaşa Samir! Ay bala, əhsən!
Belə oğlu olan vətən basılmaz.

I əsir

Ən çətin anda da igid sarsılmaz,
Hərbin sirlərini çox yaxşı bilir.
Bəzi əsgərləri o, naşı bilir,
Samiri qorxutmaz nə boran, nə qar.
Nə də yurd-yuvasız bu yırtıcılar.

(Qapı açılır saqqallı erməni içəri girir
tüfəngin qundağı ilə əsirləri vura-vura,
onları bayıra çıxardır)

IV şəkil

Əsir düşərgəsi. İki saqqallı erməni biri ayaq
üstə, o biri isə oturub söhbət edir. Ətrafda
tikanlı mətillər görsənir.

I saqqallı

Susdura bilmirsən kiçik uşağı...
Utanma başını salma aşağı.

II saqqallı

Adına deyirlər ölməz Tıqana.
Onu inanmıram doğub türk ana.
Gözəgörünməzdir, gözəgörünməz,
Onunla Allah da bacara bilməz.
Hər yanı tanıyan bir partizandır,
Bizim muzdlulara ölüm yazandı.

I saqqallı (hirsli)

Bilmirəm, bilmirəm tez tapın onu,
Bu gün olmalıdır o türkün sonu.

II saqqallı

Bu yolda çox itki vermişik biz də,
Tapa bilməmişik ondan bir iz də.

I saqqallı

Söz verib edəcək köməklik İvan,
Tezliklə o türkü taparıq inan.

II saqqallı

Onların yalandan vəd verməyi var,
Bu yolda qazanıb onlar çox pullar.

I saqqallı

İndi əsirləri sən gətir bir-bir,
Onları mənimlə birlikdə dindir.
(İki əsir gətirirlər. Hər ikisi axsayır, biri o
birinin belindən yapışıb. Erməni tüfəngin
qundağı ilə əsiri arxadan vurur)

I saqqallı

(Əsirdən soruşur)

De kimsən, nəçisən...

I əsir

... Mən bir Türk oğlu,

II saqqallı

Burda nə işin var, ey köpək oğlu,

II əsir

Bu vətən mənimdir, bilirsən bunu.

I saqqallı

Ha, ha bir buna bax...

II saqqallı

Çatıbdır sonu.

I əsir

Kəs məlun erməni...

II əsir

Səndən qorxmuram,
Burnumu yad yerə sən tək soxmuram.
Əzəldən bilirik sən saxtakarsan.

I əsir

Bicsən, yırtıcısən, bir xatakarsan.
Qazaraq basdırdın saxta daşları,
İstədin siləsən sən yaddaşları.

I saqqallı

Heyl! "Qırmızı xaç" yazıb adını,
Sənə göstərərdik qanın dadını.

II əsir

Tezliklə qalxacaq bütün Türk xalqı,
Azad edəcəkdir bu Qarabağı!

I əsir

Bilirsən, olubdur bu torpaq bizim,
Hər dağda, hər daşda vardır bir izim.

II saqqallı

Dənizdən-dənizə uzanıb çatan,
Yaradıb qurarıq biz Ermənistan.

I əsir

Haramla tikilsə bir bina əgər.

II əsir

Əbədi yaşarmı o söylə məgər?
Başa düş ,ay azğın, sən bir alətsən,
Bütün işlərində daim qələtsən.

I əsir

Qarğaya, quzğuna burda yer verdik,
Onlardan həmişə satqınlıq gördük.
Ürəyi yumşaq olmuşduq biz də,
Bundan istifadə etdiniz siz də.

II əsir

Nə torpağınız var, nə də yurdunuz,
Bizim torpaqlarda dövlət qurdunuz.
(üzünü saqqallıya tutur)

Oyatdın qanmadan yatmış aslanı,
Budur taxtabaşın böyük nöqsanı.

I əsir

Şahmar bir ilansan qəlil çalmağa,
Fürsət gözləyirdin torpaq almağa.

I saqqallı

Boruya soxmuşduq çoxunu diri,
Sən də olacaqsan onlardan biri.
Qanına vurarıq benzin iynəsin,
Tezliklə kəsilər sənin nələsin.

I saqqallı

(əlini Türkiyəyə tərəf tutur)
Bizim olacaqdır o Ağrı dağı,
Paytaxt edəcəyik bu Qarabağı.

I əsir

Buna çatmayacaq heç vaxt gücünüz,
Yaxşı bilirsiniz bunu özünüz.

II əsir

Adın ermənidir, oğrusan, qulsan,
İşlək bir eşşəksən yırtıq bir çulsan.
Bir az bərkə düşsən dini danırsan.

I əsir

Vətən sevgisini sən nə qanırsan?
Ali Baş Komandan Heydər olacaq!
Yurdu daşnaklardan o qurtaracaq!

II saqqallı

Boş-boş danışırsan ay, gic müsəlman,
Bu yurda qayıtmaz Heydər heç zaman.

II əsir

Onda millətinə bir hörmət vardır,
Torpağa, bu yurda sədaqət vardır.
Günəş tək parlayıb işıq saçacaq.

I əsir

Sizin tək yarasa qorxub qaçacaq.

I saqqallı

Ona da orada biz böhtan atdıq,
Siyasi Bürodan, işdən çıxartdıq.
İllərlə pul yığıb hazırlamışıq,
Sonra da bu işə biz başlamışıq.
Səni buraxarıq, ancaq bir şərtlə...

I əsir

Mən geri dönmərəm murdar sifətlə.

II saqqallı

Əgər kim öldürsə tez Tiqanani,
Qurtarar zindandan tezliklə canı.

I əsir

Tələs, onda durma, bizi tez öldür.

II əsir

Qana susamısan, yangını söndür.

I saqqallı

Bunu sən etməsən, başqası edər,
Sağ-salamat qalıb yurduna dönər.

II əsir

(hirslə)

Kəs səsini murdar bu ağ yalandır,
Bunlar biz türklərə ağır böhtandır.
(erməni tüləngin qundağı ilə əsiri vurur.
Əsir yerə yığılır)

I əsir

Onlar türk deyillər, onlar satqındır,
Onların qanı da sizə yaxındır.
Bəzisi qanını sizinlə qatıb.

I əsir

Fürsət düşsən kimi türkləri satıb,
Saxtakar, bəllidir əyri əməlin.
Düzgün qoyulmayıb çünki təməlin.
Nə qədər dansan da, qatır əslini.

I əsir

Onsuz da tanıyır hamı nəslini.

I saqqallı

Tez söylə, de kimdir, ölməz Tiqana.

II əsir

Qeyrətli bir türkdür...

II saqqallı

Bax bir yalana.

Bu adda türk olmaz, de haralıdır?
Deyirlər, Tiqana bərk yaralıdır.

I əsir

Başa düş, ay bədbəxt, on beş yaşı var,
Hər dağda-dərədə bir yoldaşı var.
(bu zaman hərbi paltar, əlində silah
erməni qızı gəlir)

Erməni qızı

Mən də Bakıdanam, eşidin, bilin,
İnad göstərməyin, siz yola gəlin.

I əsir

Bizə yol göstərmə, dişi canavar!
Tək qalsa, başına, qurd çaqqal yığar.

Erməni qızı

Məşhur bir zavodda oldum katibə,
Gəlməsin bu iş sizə çox qəribə.
Məsuqə eylədi müdür özünə,
Heç nə görənmirdi onun gözüne.
Biz millətlə ilə gedsək görüşə,
Erməni sanarıq onu həmişə.
Elə bilidim ki, bizim Vartandı,
Yad eldə murada, kəmə çatandı.

I əsir

Belə biqeyrətlər inan çox deyil.

Erməni qızı

Yerinə yetirdim tapşırığı, bil,
Çıxartdım əlindən tam var yoxunu.
Yoldan çıxartmışdım orda çoxunu,
Məqsədim o idi çoxlu pul yığım.
Füsrət düşən kimi aradan çıxım,
Sərvət toplamağı etmişdim peşə.
Xərcləyək bu pulu «müqəddəs» işə,
Başiboş boşadı öz arvadını.
Uşaqla tulladı məsum qadını,
İlişdi axırda tutdular onu,
Beləcə qurtardı bu işin sonu.
(Atəş səsi gəldi. Tiqana əlində silah içəri
girdi)

Tiqana

Dayan! Tərpənməyin, əllər yuxarı!
(erməni qızı qaçır, Tiqana onun arxasınca
atəş açır. Qışqırıq səsi gəlir.)

I əsir

Tiqana, göndərib səni bil Tanrı.

I saqqallı

Nə dedin?

II saqqallı

Tiqana budurmu məgər?

II əsir

Bəli, bu odur-qorxmaz bir əsgər.
(ermənilər yerə yığılıb Tiqananın
ayaqqabısını yalayırırlar)

I saqqallı

Nə olar, öldürmə, Tiqana, mənə.

Tiqana

İt tək gəbərdəcəm indicə səni.

II əsir

Öldürmə, aparaq bunları diri,
Öyrənək bunlardan biz bəzi sirri.

I saqqallı

Aldatdı bizi də Zori Balayan,
Millətin sərvətin, varın talayan.

II əsir

Bilirdim gələrsən, Tiqana, inan,
Darda qoymamısan dostu heç zaman.

Tiqana

Ey yer üzünün barsız ağacı,
Saxtakar çox yerə bastırdın xaçı
Hücumə keçmişik artıq bu gündən,
Çökəcək qarşımda ən yağı düşməni?
Əli qana batmış canisiniz siz,
Yalandı, saxtadı hər bir kəlməniz.
Öyülmə arxanda duranla heç vaxt,
Bəzən bir an çəkir çökür qızıl taxt.
Ərən igidlərdi bizdə vuruşan,
Muzdlu zibilərdi sizdə vuruşan.
Səngər olacaqdır hər tin, hər küçə,
Azad olacaqdır Zəngəzür, Göyçə,
Qarabağ olubdur bizə göz dağı.
(belindən Azərbaycan bayrağını çıxardır)
Sancacaq Şuşaya bu al bayrağı
Şuşaya tərəfdi bil istiqamət,
Dardan qurtaracaq Şuşa, nəhayət.
(Qaçaq Nəbi haqda mahnı eşidilir).

Pərdə enir.

2-ci pərdənin sonu

(ardı var)

«NOVRUZ BAYRAMI» SEVINCLƏRİ

Rüstəm Yusifov,
Binəqədi rayonu, 217 nömrəli məktəbin sinif müəllimi

Azərbaycan xalqının ən gözəl və tarixi bayramlarından biri də Novruz bayramıdır. Bu bayram, sadəcə olaraq, ilk baharın qarşılınması deyil. Bildiyimiz kimi, baharda torpaq oyanır, müxtəlif heyvanlar, həşərat və bitkilər qış yuxusundan başlarını qaldırırlar. Yeni il, yeni oyanma mərhələsinə qədəm qoyurlar. İlk bahar qışın yazla əvəzlənməsidir.

İkinci bahar gecə ilə gündüzün bərabərliyi kimi vaxt anlayışının yaranmasına təsadüf edir. Bu da vaxtı irəli çəkir. Yazın və onun istisinin gəlişinə azərbaycanlılar Xızır deyir. «Xızır», «Kosa-kosa» oyunları ta qədim zamanlardan keçirilir. Bu oyunlar xalqımızın soy kökündən başlanmışdır. Şəhərimizin İçəri şəhər adlandırılan yerində Qız qalası yanındakı meydanın Xızır meydanı adlandırılması heç də təsadüfi deyildir. Bu qocaman şəhərin ulu ata-baba adətinə qayıtması həm xalqımızın, həm də keçmişin şahidi olan qədim qalanın daş divarlarının ürəyindən olmuşdur.

«Kosa-kosa» oyununda diqqəti cəlb edən və izahata ehtiyacı olan yerlərdən biri:

Mənim kosam canlıdır,
«Qolları mərcanlıdır,
Kosama əl vurmayın,
Kosam iki canlıdır»

Şagirdlərə bunu hökmən izah etmək lazımdır. Yaz qışdan doğulur. «Kosam iki canlıdır» ifadəsini iki cürə başa düşmək olar. Birincisi, kosa (qış) yazı doğacağı üçün «Kosam ikicanlıdır» deyilir. Qış istəsə də, istəməsə də, bu uşağı, yeni yazı doğmalıdır.

İkincisi isə yaz və qış, isti və soyuq toplanmışdır. Biri (qış) fəaldır, o biri (yaz) isə qeyri-fəal. Qışın (Kosanın) bir yönü – mərcan qolu, buz qolu qışıdır, soyuqdur. Vaxt dediyimiz onun bu yönünü dəyişmir və qışın o biri yönünü yazı, istini gətirir. O biri yönü yaz – əkinçiliklə, maldarlıqla məşğul olanlar üçün həyatdır. Xalq elə ona görə yazın istisini – Xızır çağırır. İstinin, yeni Xızırın gətirilməsini, bol məhsul almaq üçün insanın köməkçisi, onun əlindən tutanı hesab edirlər.

Ona görə də mən «Novruz» sevinclərini şagirdlərə çatdırmaq məqsədilə dərs dediyimi üçüncülərə bir ssenari hazırladım. Bütün sinif iştirak etməklə «Novruz sevincləri» adlı sinifdən xaric tədbir keçirdim.

Aparıcı sözə başlayır:

Çinarə: - Əziz uşaqlar, hörmətli müəllimlər və valideynlər, məclisimizə xoş gəlmisiniz...

Fərid: - Biz bu gün sizə Novruz bayramı haqqında eşitdiklərimiz, gördüklərimiz və oxuduqlarımızdan söhbət açacağıq. Çalışacağıq ki, məclisimiz şən keçsin.

Çinarə: Çünki, «Novruz» yeni il deməkdir. Yeni ildə yeni töhfələr, yeni arzular olur. Bu gün sizi şerlə, mahnı ilə rəqslərlə əyləndirəcəyik.

Fərid: - Xalqımıza bu qədim bayramın özünə qaytarılması münasibətilə sizlə birgə deyirik:

Xorla: - Gözünüz aydın olsun, əziz atalar, analar, bayramınız mübarək!

Çinarə: - Özümüz özümüzlə qayıtmışıq, ey analar! Qoy sizin süfrələriniz bayram ruziləri ilə dolu olsun.

Fərid: - Şəkərbura, qoğal, qoz, fındıq, kişmiş, innab, badam, noğul, alma, armud süfrəmizin bəzəyi olsun.

Qönçə: - Rəngberəng boyanmış yumurtalar isə qoy Kosaya pay olsun. Gəlin yaza aid mahnı oxuyaq:

Şagirdlər oxuyurlar:

Gəl-gəl, a yaz günləri,
İlin əziz günləri!
Dağda erit qarları,
Bağda erit qarları.

Çaylar daşib sel olsun,
Taxıllar tel-tel olsun.
Ağaclar açsın çiçək,
Yarpağı ləçək-ləçək.

Qızlar əllərində səməni «Səməni» mahnısını oxuya-oxuya içəri daxil olurlar.
Xorla: - Səməni, səməni, ay səməni (- 2 dəfə)

Gətirmisən evimizə göy çəmən,
Ay səməni, ay səməni, göy səməni.
Səməni, səməni, ay səməni (- 2 dəfə)
Gətirmisən sən bizə pay səməni.
Xoş bahardan, ay səməni, ay səməni.

Uşaqlar səməniləri məcməyidəki un məmulatından hazırlanmış şəkərbura, qoğal və s. nemətlərin dövrəsinə düzürlər. Bü, ilin daha da ruzulu, bərəkətli olacağıının ifadəsi sayılır.

Sonra baharın gəlişini təsvir edən tapmacalar, «Mərd və namərd» mövzusunda bayatı, holavar və sayacı sözlər deyilir:

Tapmacalar:

Fərid: - Deyin nə vaxt
Əriyir qar,
Baş qaldırır

Yaşıl otlar? (Yazda)

Arzu: - Qanadı var uça bilməz,
Quruda da qaça bilməz. (Balıq)

Şəbnəm: - O nədir ki,
Qanadı var, quş deyil,
Buynuzu var qoç deyil. (Kəpənək)

Ülkər: - Bağda uçur səhər-səhər,
Verir bizə yazdan xəbər. (Qaranquş)

Rəşad: - Əzizim sərin, ayaz,
Göy bulud, sərin ayaz.
Dosta gələn qadını
Düşmənin sərinə yaz.

Ülviyyə: - Əzizim kasad olmaz,
Mərd əli kasad olmaz.
Yüz namərdin çörəyin
Doğrasan, kasa dolmaz.

Holavar və sayacı sözlər:

Atamoğlan: - Qara kəlim naz eylər,
Quyruq bular, naz eylər,
Ay qaranlıq gecədə
Kotanı pərvaz eylər.

Cəmilə: - Nənəm, a nazlı qoyun,
Qırqovul gözlü qoyun.
Pendiri kəsmə-kəsmə,
Qatığı üzlü qoyun.

Bu zaman nağara ritmləri ilə bir şagird gəlir.

Rauf: - Uşaqlar, salam!

Xorla: - Salam.

Rauf: - Nə olub, nə üçün toplaşmışınız, olmaya bir hadisə baş verib?

Uşaqlar: - Xeyr, hadisə baş verməyib.

Rauf: - Bəs nə olub, nəyə toplaşıbsınız?

Uşaqlar: - Bayrama toplaşmışıq.

Rauf: - Hansı bayrama?

Uşaqlar: - Milli bayrama, Novruz bayramına.

Rauf: - Ay sağ olun. Lap sevindim. Elə isə niyə durmuşuq, gəlin rəqs edək.
(Hamı rəqs edir).

Rauf: - Sizin bayramınız mübarək!

Uşaqlar: - Çox sağ olun.

Çinarə (aparıcı): - Uşaqlar, Novruzda hamı tonqal qalayır. Tonqalın üstündən tullanırlar. Gəlin biz də tonqalın üstündən tullanaq.

Uşaqlar taxtadan hazırlanmış tonqalın üstündən bir-birinin ardınca sanamalar deyərək tullanırlar.

Rəşad: - A teşti, teşti, teşti,
Vurdum Gilanı keşdi.

Zümrüyyə: - İki xoruz dalaşdı,
Biri qana bulaşdı.

Murad: - Qan getdi çaya düşdü
Çaydan göyərçin uşdu.

Fərid: - Göyərçin alabaxta,
Yuvası, qəlbi taxta.

Cəmilə: - Görüm onu kim vursa,
Qan qussun laxta-laxta.

Tural:

-Motal-motal,
Tərsə motal.
Qıl atar,
Qaymaq qatar.
Ağ quşum,
Ağarçınım.
Göy quşum,
Göyərçinim.

Qarğa qara,
Durna çala
Çiləmə çilik,
Bircə əmlik.
Çən bər çarıq,
Əmrə qulu, vur nağara,
Çıx qırağa.

Fərid (aparıcı) - Ay uşaqlar, bəsdir tullandınız. Kosanı məclisimizə çağıraq.
Kosasız bayram şən keçməz.

Xorla: - Gəlin çağıraq. (çağırırlar)
Ay kosa-kosa gəlsənə
Ay kosa-kosa gəlsənə – 2 dəfə

(Nağara ritmi ilə Kosa gəlir).

Uşaqlar: - Ay kosa-kosa gəlsənə,

Xorla: - Gəlib salam versənə.

Kosa (Kamal): - Çömçəni doldursana,
Kosanı yola salsana.

Xalid: - Ay uyruğu-uyruğu,
Saqalı it quyruğu.
Kosam bir oyun eylər,
Quzunu qoyun eylər.
Yığar bayram xonçası,
Hər yerdə düyün eylər.

Çinarə: - Kosa, hardan gəlirsən?

Kosa: - Dərbənddən...

Çinarə: - Nə gətirmisən?

Kosa: - Alma.

Çinarə: - Almanı neylədin?

Kosa: - Satdım.

Çinarə: - Pulunu neylədin?

Kosa: - Öküz aldım.

Çinarə: - Öküzü neylədin?

Kosa: - Vurdum, öldü.

Hamı birlikdə mahnı oxuyur:

Xorla: - Başın sağ olsun, Kosa.

Ərşin uzun, bez qısa,

Kəfənsiz ölməz kosa.

Sən ölməzsən, ay kosa.

(Hamı gülür).

Kosa: - Payımı verin, yoxsa yenə öləcəm.

(Hamı pay verir. Kosa gülərək uşaqlara: «Çox sağ olun», - deyir).

Murad: - Mənim kosam canlıdı,

Qolları mərcanlıdı.

Kosama əl vurmayın,

Kosam iki canlıdır. (Gedir) (Baharı çağırırlar).

Xorla: - Bahar! Bahar!

(Bahar gəlir)

Bahar: - Bahar mənəm. Qarları mən əridirəm. Mən gələndə bənövşə, lalə olur. Hər tərəf gül-çiçəklə dolur.

Şəbnəm (bənövşə) - Mən baharın qızıyam.

İmarət (novruzgülü) - Mən də baharın qızıyam.

Qönçə (nərgiz) - Mən də...

Çinarə (lalə) - Mən də...

(Deyərək irəli çıxırlar və bütün sinif «Mən baharın qızıyam» mahnı xorla oxuyurlar:

Musiqisi: Ə. Tağıyevin.

Sözləri: Zivər Ağayevanınadır.

Bahar gələndə mən də
Bitərəm göy çəməndə.
Mən baharın qızıyam, qızıyam,
Köynəyi qırmızıyam, qırmızıyam.

Nəqərat

Uçmağa yox qanadım,
Qızıl lalədir adım,
Çölü-düzü bəzərəm,
Əldən-ələ gəzərəm.

Bilik bütünü uşaqlar,
Yanağında xalım var.
Yeyilmirəm, acıyam, acıyam.
Çiçəklərin tacıyam, tacıyam.

Nəqərat

Uşaqlar oxuya-oxuya rəqs edirlər.
Qızlar dairə vurub baharın rəmzi olan səməni şəklini alırlar.

Hop – hop (mahni oyun)

Musiqisi *Rəşid Şəfqin*,
sözləri *Əjdər Ağazadə*nindir.

Solo – Ay uşaqlar, oynayaq,
Xor – Hop-hop-hop!
Solo – Bax, beləcə, bu sayaq,
Xor – Hop-hop-hop!

Solo – Yaşılımb çöl-çəmən,
Xor – Hop-hop-hop!
Solo – Çiçək açıb yasəmən.
Xor – Hop-hop-hop!

Nəqarət:

Geyinmişik ağ, sarı,
Baharın övladları
Qarşılıyır baharı!

Nəqarət:

Dönmüşük kəpənəyə,
Qarışmışıq çiçəyə,
Mahnılar deyə-deyə

Solo – Qoy ucalsın səsimiz,
Xor – Hop-hop-hop!
Solo – Çalıb, oynayırıq biz,
Xor – Hop-hop-hop!

Nəqarət:

Geyinmişik ağ, sarı,
Baharın övladları
Qarşılıyır baharı!

Allegretto
Solo *f* D_m G_m D_m A₇ Xor

! Aj u - şaq - lar o j - na - j a g, h o p, h o p, h o p!
! M u - z y - k a n t, s m e - l e y i g - r a y, g o p - g o p - g o p!

Solo G_m D_m A₇ Xor C₇ F
B a x, b e - l ə - ç a, b u s a - j a g, h o p, h o p, h o p!
V k r u g t a n - c o - r o v s o - z y - v a y, g o p - g o p - g o p!

Nəqarət. Припев D₇ G C₇
K e - j i n - m i - ş i k a g, s a - r y, b a - h a - r y n ö v -
P e - s e n i c i v e - t o v p o l - n a, k n a m s y u - d a s p e -

F E₇ B₇ A₇
- l a d - l a - r y g a r - ş y - l a - j y r b a - h a -
- ş i t v e s - n a, r a s - c i v e - t a y m o - y a s t r a -

D D
- r y!
- n a! ry!
- n a!